

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Sivas Mebusu

Mustafa Takî Efendi

Hayatı, Eserleri ve Bazı Düşünceleri

Doç. Dr. Cemal Ağırman

Sivas temel
eser

SİVAS 1000 TEMEL ESER
YAYINLANAN ESERLER

Selçuklular Döneminde
Sivas *(Sempozyum Bildirileri)*

Osmanlı Dönemi Sivas
Şehri -Makaleler-
Prof. Dr. Ömer Demirel

Sivas Folkloru I-II
Vehbi Cem Aşkun

Sivas Meşhurları (2 Cilt)
İbrahim Aslanoğlu

Âşıkların Diliyle Sivas
Dr. Doğan Kaya

Anadolu Türk Konut
Mimarisinde Divriği
Evleri
Seda Şenol

Divriği Yöresinin
Kıyafetleri Takı ve
Aksesuarları
Saliha Çulçuoğlu

YAYINA HAZIR ESERLER

Divriği'de Mutfak Kültürü
Müjgân Uçer - Fatma Pekşen

Sivas
temel
eser

**SİVAS VALİLİĞİ
İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ**

SİVAS MEBUSU
MUSTAFA TAKÎ
EFENDİ
HAYATI, ESERLERİ VE BAZI DÜŞÜNCELERİ

Doç. Dr. Cemal AĞIRMAN

SİVAS 2006

SİVAS 1000 TEMEL ESER

No: 8

ISBN : 975-585-723-7

Yayın Kurulu

(Sivas Valiliği Tarih ve Kültür Araştırmaları
Merkezi /Yayın Kurulu)

Yrd. Doç. Dr. A.Turan Alkan
Yrd. Doç. Dr. Alim Yıldız
Yrd. Doç. Dr. Fatih Dervişoėlu
Dr. Berat Demirci
Av.Haluk aėdař
Müjgan  cer
İbrahim Yasak
Hüseyin Kaya
Tekin řener

Sayfa Tasarımı

MNX GRUP
mnxgrup@yahoo.com
0346 225 03 41

Baskı

ES-FORM OFSET LTD. řTİ.
4 Eylül Sanayi Sitesi
25. Blok SİVAS
esformofset@hotmail.com
0346 226 42 92-93

İletiřim :
İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
Atatürk Kültür Merkezi SİVAS

Tel : 0 346 223 78 48
Belge geçer : 0 346 223 92 99
E. Posta : kultur@sivas.gov.tr

MUSTAFA TAKÎ EFENDİ
SİVAS MEBUSU
(1873-1925)

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	9
KİTAP HAKKINDA BİR KAÇ SÖZ	11
ÖNSÖZ	13
KISALTMALAR	15
GİRİŞ	17

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA TAKÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

I. HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	21
II. ESERLERİ	24
1. Târîh-i Nûr-i Muhammedî	24
2. Kırk Hadis	24
3. Mevlîd-i Şerîf	24
4. Ağaç Dikmenin Fazileti	24
III. MAKALELERİNİN LİSTESİ	25
1. Sırât-ı Müstakîm Dergisinde Yayımlananlar	25
2. Sebîlürreşâd Dergisinde Yayımlananlar	25
3. Beyânü'l-Hak Dergisinde Yayımlananlar	25
IV. OSMANLI İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ ÜYELİĞİ	26

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA TAKÎ'NİN BAZI FİKİR VE DÜŞÜNCELERİ

GİRİŞ	31
1. Osmanlıcılık ve İslamcılık Hakkındaki Görüşleri	31
2. Meşrutiyet Rejimi İle İlgili Görüşleri	33
3. İstibdat Rejimi İle İlgili Görüşleri	34
4. Osmanlı Devletinin Çöküş Sebepleri Hakkındaki Görüşleri	35
5. İslam'a Bağlılığın Önemi ve Osmanlının Yükseliş ve çöküşünün Etkisi İle İlgili Görüşleri	36
6. Geri Kalmanın Sebepleri ve Kurtuluş Çareleri İle İlgili Görüşleri	38
7. Dinin İlerlemeye Mani Olmadığı Yönündeki Görüşleri	38
8. Yeni İctihatlar ve Dinin Yeterliliği İle İlgili Görüşleri	39
9. İslam'ın Dünyaya Verdiği Önem Hakkındaki Görüşleri	40
10. Tevhîd-i Tedrisatla İlgili Görüşleri	40
11. Millî Kültüre Bağlılığı ve Halkı Bilgilendirme Çabaları	41
12. Vatan Sevgisi ve Birliğe Verdiği Önem Hakkındaki Görüşleri	42

13. Hukukun Tabii Gerekliđi, Mantıkı ve Bilimsel Dayanakları İle İlgili Görüşleri	43
14. İnsan Aklının Üç Kısma Ayrılması İle İlgili Görüşleri	44
15. Bilgi Edinme Yolları ve Kanunların Tayini İle İlgili Görüşleri	45
16. Hakların Tayininde Zatı Üstünlükler Tercih Sebebi Olamayacağına Dair Görüşleri	47
17. Dindarlığın Hukuka Bağlılığa Etkisi Hakkındaki Görüşleri	47
18. Ahlâkın Kanunlara Uymaya Etkisi Hakkındaki Görüşleri	47
19. Ahlâkı Güzelleştirmenin Yolları İle İlgili Görüşleri	48
20. Nefs ve Rûhu Tezkiye Etmenin Suç İşlemekten Kaçınmaya Etkisi İle İlgili Görüşleri	49
21. İlimle Meşguliyetin İnsanın Üzerindeki Etkisi Hakkındaki Görüşleri ..	50
22. Allah Korkusu ve Vicdanın Suç Oranlarının Azalmasına Etkisi İle İlgili Görüşleri	51
23. Suçun Teşekkülünden Sonra Tekrarına Mani Olan Sebepler Hakkındaki Görüşleri	52
24. Adil ve Caydırıcı Olması İçin Cezanın Niteliği Hakkındaki Görüşleri ..	53
25. Bazı Kanun Maddelerinin Şekillenmesine Sağladığı Katkılar	53
26. Milletvekilinin Nitelikleri İle İlgili Görüşleri	54
27. Cihatla İlgili Görüşleri ve Azadamard Gazetesi'ne Cevabı	54
28. Yönetim Anlayışı	56
29. İlmi Tartışmalara Katılma Üslubu ve Sorumluluk Bilinci	56
DEĞERLENDİRME	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSTAFA TAKÎ'NİN 'KIRK HADİS' YAHUT 'İLM-İ HÂL-İ SİYÂSÎ VE İCTİMÂÎ' ADLI ESERİ

I. MUSTAFA TAKÎ'NİN KIRK HADİSİ	63
1. Tanıtımı	63
2. Metodu	63
3. Kırk Hadisi Yazmadaki Gayesi	64
II. HADİSLERİN TAHRİCİ, TAHLİLİ VE YORUM ÖZETLERİ	65
SONUÇ	127
BİBLİYOGRAFYA	129

EKLER

HADİSLERİN ALFABETİK FİHRİSTİ	137
HADİSLERİN EL-CAMİU'S-SAĞİR'DAKİ YERLERİ	139

TAKDİM

Kitaplar bir milletin düşünce ürünlerini gelecek nesillere aktaran bilgi hazineleridir. İnsanlık tarihi boyunca dünyanın en mamur şehirleri yıkılmış, en muhteşem sanat eserleri yerle bir olmuş, ancak kitaplar bütün engelleri aşarak günümüze kadar gelmişlerdir. Bu yüzden, kitap yazmanın veya yayınlamanın geleceğe yönelik en güzel hizmetlerden biri olacağına inanmalı, şehrimizin hafızasını diri tutmak ve değişen dünya şartlarına karşı kültürümüzü korumak için kitapların etkili gücünden yararlanmalıyız.

Sivas, bin yılı aşkın süredir üzerinde yaşadığımız coğrafyanın en zengin tarihi ve kültürel kaynaklarını bağrında taşımıştır. Yeterince değerlendirilemeyen ve günümüzün hızla gelişen ve yok ederek değiştiren şartları nedeniyle bu zengin mirasımız unutulmaya hatta kaybolmaya yüz tutmaktadır. Bu değerlerimizin tespit edilmesi, kayıt altına alınması, korunarak gelecek nesillere aktarılması ve böylece yok olmaktan kurtarılması gerekmektedir. Bu işi başarmak, damarlarından beslendiğimiz kültüre olan saygımızın, bu topraklara olan bağlılığımızın ve vefa borcumuzun kararlı bir ifadesi olacaktır.

Valiliğimizce, Sivas'ın zengin kültürünü ortaya çıkarmak ve tanıtmak amacıyla, "Sivas 1000 Temel Eser" başlığı altında uzun soluklu bir kitap yayıncılığı başlatılmıştır. Yayın Kurulunun görüşleri doğrultusunda, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğümüzce yayına hazırlanan ve İl Özel İdareміzce maddi yönden desteklenen bu seriyle, her yıl bir plan ve program dâhilinde kitaplar yayınlanacaktır. Bu çalışmayla kültür hayatımızın daha da zenginleşeceğine ve Sivas'a ait bilgi ve kültürel değerlerin gelecek nesillere daha rahat aktarılacağına inanıyor, tüm ilim ve kültür adamlarımızın eserleriyle bu seriye katkıda bulunmalarını bekliyorum.

"Sivas 1000 Temel Eser" projesi, şehrimizin bin yıllık kültürel birikimini kucaklayacağından dolayı elbette ki çok yararlı bir hizmet olacaktır. Başta yazarlarımız olmak üzere, Yayın Kuruluna, kitapların ortaya çıkarılmasında ve yayınlanmasında emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Veysel DALMAZ
Sivas Valisi

KİTAP HAKKINDA BİR KAÇ SÖZ

Düşünce adamı ve düşünce, bir memleketin kültür birikimini önemli derecede etkileyen birbiriyle kaynaşmış iki mühim unsurdur. Düşüncenin toprağa düşmesi, çimlenip boy salması ve nihayet çiçek açıp meyve vermesi tıpkı doğal hayatta görüldüğü gibi bir gerekliliktir. Bu değerın yetersizliği, bir beldenin medeniliğini azaltır, yüceliğı ise, o beldeyi göklere yükseltir. İşte ilimiz Sivas bilim ve düşünce birikimi boyutuyla tarihte “yücelik beldesi” unvanı kazanmış nadir şehirlerden biridir. Selçuklu ve Osmanlı döneminde meşhur medreseleri, bu medreselerde asırlarca hizmet vermiş olan bilginleri, hekimleri, hukukçuları, düşünürleri, sanatçıları ve diğer bilim adamları, Cumhuriyet Döneminde ise yetiştirdiğı yeni isimler ve Üniversitesiyle Anadolu’da bilim ve düşünceyi göklere yükseltmeye devam eden önemli bir şehirdir.

Elbette ki, bu kadar büyük bir birikime sahip olan şehrimizin düşünce tarihin aydınlatılması ve düşünce değerlerinin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu alanda yapılacak araştırmalar ve yazılacak kitaplarla geçmişimizi daha rahat görebilecek ve geleceğimize daha sağlıklı bakabileceğiz. Bu konuyla ilgili kitapları beklerken, Doç.Dr. Cemal Ağırman hocamızın yayınlanmak üzere valiliğimize sunduğı “Sivas Mebusu Mustafa Taki Efendi, Hayatı ve Bazı Düşünceleri” adlı kitap bizleri sevindirdi. Zira, Mustafa Taki, Meşrutiyet Döneminin önemli aydınlarından biridir. O dönemde, Sivas’ta oturmasına rağmen, İstanbul’da çıkan büyük dergilerde yazılarının yayınlanması, milletin geleceğı hakkında düşünce üretmesi, bu düşüncelerini büyük bir cesaretle beyan etmesi ve düşüncelerinin kamuoyunda hüsnü kabul görmesi, onun önemli bir düşünür olduğunu göstermektedir. O sadece bir düşünür olmayıp, Türkiye Büyük Millet Meclisinde Sivas Mebusluğu yaptığı dönemde mecliste önemli konuşmalar yapmış, önemli kanun tekliflerinde bulunmuş dolayısıyla Cumhuriyetimizin temellerinin atıldığı Sivas’tan yetişen bir insan olarak cumhuriyetin şekillenmesine de kendi çapında katkıda bulunmuştur. Bu kitapta Mustafa Taki Efendinin hayatını, kişiliğini,

eserlerini ve yaşıdığı dönemde milletin çıkılmazları üzerine üretmiş olduğu düşüncelerini bulacaksınız. Hayırlı uğurlu olsun.

Bu kitapla “Sivas 1000 Temel Eser” projesinin sekizinci kitabı yayınlanmış oldu. Bu yüzden sevinçli ve heyecanlıyız. Tüm kültür dostlarının bu projeyi desteklemelerini temenni ediyoruz.

Başta, bu kıymetli kitabı kültürümüze kazandıran değerli hocamız Doç. Dr. Cemal Ağırman’a; eserin incelenmesinde büyük emekleri olan yayın kurulu üyelerimize; kitabın yayınlanmasına ödenek ayıran İl Özel İdaresi Genel Sekreterliğine; her bir sayfasının en güzel şekilde tasarlanmasında emeklerini esirgemeyen Fatma Aslan, Harun Taşar, İbrahim Yasak’a ve yayın çalışmalarımız başta olmak üzere, ilimizdeki tüm kültürel çalışmalara büyük destek veren Sayın Valimiz Veysel DALMAZ’a en içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Kadir PÜRLÜ
İl Kültür ve
Turizm Müdürü

ÖNSÖZ

Geleceğini geçmişi üzerine bina etmeyen/edemeyen toplumlar her zaman kaybetmeye mahkûmdurlar. Bu yargı, geçmişi olduğu gibi geleceğe aktarmak anlamına gelmez. Geleceği inşa ederken hata yapmamak veya hata yapma oranını en aza indirmek için geçmişi iyi analiz edip onu geleceğe ışık tutan bir projektör olarak algılamak son derece önemlidir. Geçmiş âlimlerin birikim ve tecrübelerinden yararlanmanın önemi de buradadır. Onların hayat ve eserlerini tahlil etmek, aslında onları iyi anlama, nerede doğru ve nerede yanlış yaptıklarını analiz edebilme, dolayısıyla geleceğe güvenle yürüme imkân ve fırsatını yakalamak demektir.

Bugün yaşanan birçok sorunun dün de yaşandığını, geçmişten ibret alınmadığını görmekteyiz. Acaba tarih tekrardan ibaret mi kabul edilmektedir?!. Oysa tarihten ibret alınsa, tarih tekrâr etmeyecektir. Tarihin tekrârı büyük bir talihsizliktir. Geçmişten ibret almamak, geleceğe yönelik aynı tehlikelere karşı önlem almamak demektir.

Oysa Kur'an, Sünnet, akıl ve bilim gibi önemli müracaat kaynaklarımız vardır. Tarihte bu kaynakları iyi tahlil edip anlayanlar hep kazanmışlardır. Elinizdeki bu eser hadislerin hayata nasıl yön verdiğinin bir örneğidir.

Bu çalışmada, Kırk Hadis'ini, hayatını, eserlerini ve bazı fikirlerini ele aldığımız Mustafa Takî Efendi, bir imparatorluğun yıkılışına sebep olan hatalara, hadislerle cevap vermekte, hadislerin rehberliğinde toplumu yeniden şaha kaldırmaya çalışmakta, yıkılışın en büyük sebeplerinden birinin dinî duyarlılıkların kaybedilmesine bağlamaktadır.

Okuyucu, yıllar önce yazılan bu eserin adeta bugün yazıldığını, mesaj güncelliğini ne kadar koruduğunu görecektir. Onun için bu eseri, bir ışık tutma ümidiyle halka kazandırmayı arzu ettik. Ayrıca, hadislerin güncel olarak nasıl yorumlandığına dair güzel bir örnektir.

Eser üç bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde Mustafa Takî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri ele alınmıştır.

İkinci bölümde I. TBMM'nin kürsüsünden yaptığı konuşmalara ve makalelerine yansıyan fikir ve düşüncelerine yer verdik.

Üçüncü bölümde kırk hadis adını verdiği, ancak altmışa tamamladığı eserin hadislerini tahrir ve tahlil ettik; hadisler hakkında

yapılan değerlendirmelere yer verdik. Ayrıca hadislere getirdiği yorumları da vermeye çalıştık.

Hadislerin metinlerini verdikten sonra Mustafa Takî'nin orijinal tercümesini verdik. Arkasından da, bazı kavramlar güncelliğini yitirdiği için hadisleri yeniden tercüme ettik.

Orijinal metinde zikredilmeyen, sadece sonda bir cetvel halinde yer alan sahabî ravilerin adlarını metnin başında verdik. Hadislerin ulaşabildiğimiz bütün kaynaklarını vermeye çalıştık. Ayrıca münekkitlerin değerlendirmelerini ve kendi tahlillerimizi de vermeye çalıştık.

Bu çalışmaya sebep olan değerli dostum Prof. Dr. Ali Akpınar'a, bilgi toplamama yardımcı olan hocam Selahattin Yılmaz beye, yine fotokopilerinden yararlandığım kıymetli arkadaşım Doç. Dr. Kadir Özköse'ye, Mustafa Takî'nin makale ve meclis konuşmalarının fotokopilerini kendisinden temin ettiğim Fatih Çınar'a teşekkür etmeyi bir vazife telakki etmekteyim.

04. 09. 2006

Doç. Dr. Cemal AĞIRMAN
Sivas

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin, İbn
Bk., bk.	: Bakınız
bs.	: Basım, baskı, tab'
byy.	: Baskı yeri yok
C:	: Celse
çev.	: Çeviren, çevirenler
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
dn.	: Dipnot
H.z.	: Hazreti
md.	: Madde
Msl, msl.	: Meselâ
no.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TBMM.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
th.,	: Tahkik
trs.,	: Tarihsiz

GİRİŞ

“Kim sünnetimden kırk hadis ezberler ve ümmetime naklederse, kıyamet gününde onu şefaati dâhil ederim.”¹ rivayeti, sıhhati konusunda zayıf, asılsız ve uydurma gibi ciddi tenkitler yapılmış olmasına rağmen² Kırk Hadis Edebiyatına kaynaklık etmiş, değişik amaçlarla, çeşitli konularda, ‘Kırk Hadis’ adını taşıyan eserlerin teşekkülünde başlıca etken olmuştur. Söz konusu edebiyatın örneklerine bakıldığında, rivayetin değişik versiyonlarında yer alan, ‘Hz. Peygamber’in şefaatine nail olma’; ‘âlimlerle, fâkihlerle beraber haşrolma’³ vaatlerinin arzu ve beklentisi, bu sahadaki çalışmaların başlıca saiki/itici gücü olmuştur. Ancak, bu kabil çalışmalara sadece bu rivayetin etkili olduğunu söylemek, isabetli olmaz. Hz. Peygamber’den sahih olarak nakledilen, “Bizden bir şey işitip de onu duyduğu gibi nakledenin Allah yüzünü ağartsın!”⁴ rivayetin ihtiva ettiği duaya nail olma arzusu, hadis nakletme motivasyonunu sağlayan nedenlerin başında gelir. Yukarıdaki rivayet ise, ‘Allah yüzünü ağartsın’ ifadesinin bir nevi yorum ve açılımı, özellikle hadislerin literatüre geçip tasnif faaliyetinin bitiminden sonra, bu duaya mazhar kılacak asgari nakil miktarının bir nevi belirleyicisi olmuştur. Dolayısıyla ‘kırk’ın ifade ettiği belli ‘sınır’ın, hem çalışma yapana ve hem de okuyucuya sağladığı kolaylığın, bu edebiyatın oluşmasında bir noktaya kadar etkili olduğunu söylemek de mümkündür.

Bu çalışmada, Sivas’ın önde gelen âlimlerinden Mustafa Takî Efendi’nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilecek, ‘Kırk

¹ Hindî, *Kenzu’l-ummâl*, X, 68, no.28813, (İbnu’n-Neccâr, Ebû Saîd’dan).

² es-Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman, *el-Mekâsıdu’l-hasene fi beyâni kesîrin mine’l-ehâdisi’l-muştehira ale’l-elsine*, th., Muhammed Osman el-Haset, Beyrut 1414/1994, s. 480-481, no. 1115; es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dureru’l-mentesira fi’l-ehâdisi’l-muştehira*, s. 49. (mim harfi), <http://www.almeshkat.net/3books/open.php?cat=29&book=1153>, siteye eklendiği tarih, 11. 05, 1425; Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, II, 323, no. 2465; İbnu’l-Cevzî, Ebu’l-Ferrec Abdurrahman b. Ali, *el-İlelü’l-mütenâhiye fi’l-ehâdisi’l-vâhiye*, th., İrşâdu’l-hak el-Âserî, Lahor trs., I, 111-122, no. 161-184; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Fevâidu’l-mecmûa fi’l-ehâdisi’l-mevdûa*, th., Abdurrahman el-Muallimî, Beyrut 1407/1987, s. 260, (no.920-69, K.el-Fedâil); Muhammed Nasıruddin el-Albânî, *Silsiletu’l-ehâdisi’d-daîfa (muhtasara)*, X, 14., <http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=29&book=1020>, siteye eklendiği tarih, 15. 03. 1425.

³ Değişik versiyonları için bk. İbnu’l-Cevzî, *el-İlelü’l-mütenâhiye*, I, 111-122, no. 161-184.

⁴ *Tirmizî*, İlim 7.

Hadis Yahut İlm-i Hâl-i Siyâsî Ve İçtimâî’ adlı eserinin mahiyeti, metodu ve muhtevası hakkında kısa bir malumat verdikten sonra eserine aldığı hadislerin tahlil, tahrir ve değerlendirmesi yapılacak, son olarak müellifin yorum ve açıklamalarına, bazı fikir ve düşüncelerine de yer verilecektir.

Müellif hadislerin seçiminde, sıhhat açısından beklenen düzeyde başarılı olmasa da ihtiva ettikleri mesajı güne taşımak açısından oldukça başarılı gözükmetedir. Okuyucu, bu eserde, Mustafa Takî’nin günümüze hitap eden hayati önemi hâiz ve her kesimin alacağı çok önemli mesajlarını bir arada görme imkânına sahip olacaktır. Bu eseri ele almamızın nedeni de budur. Amacımız hem söz konusu eseri tanıtmak, hem böyle bir yorumlama örneğini okuyucuya sunmak, hem de bu değerli mesajlardan yararlanmaya imkân sağlamaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

**MUSTAFA TAKÎ'NİN HAYATI,
İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ**

I. HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Mustafa Takî Efendi 1873 (Rumi 1289) yılında Sivas'ta doğdu. Annesi Saniye Hanım, babası Mehmet Selim Efendi'dir. Bu yüzden Mustafa Takî Efendi'ye Selim Efendizâde de denilmiştir. Anne ve babası hakkında yazılı kaynaklarda kayda değer bir bilgi mevcut değildir.

Mustafa Takî, ismindeki 'Takî' ilâvesini sonradan kullandığı anlaşılmaktadır. Meclis zabıtlarında ve Milli Eğitim Bakanlığı kayıtlarında adı Mustafa Takî olarak yer alırken, nüfus kaydında sadece Mustafa olarak geçmektedir.

Burada şunu da belirtmekte yarar var: Mustafa Takî'nin adı, Meclis zabıtlarında ve bazı makalelerinde Mustafa Takî, *Kırk Hadis*'inde ve yine bazı makalelerinde Mustafa Nakî olarak yer almaktadır. Takî, sözlükte; '*Allah'tan korkan, muttakî, dindar*', nakî ise '*saf, katıksız, pak, tertemiz, arınmış*' demektir. Mustafa Takî'nin, makalelerinde isminden sonra soyadı ya da belirleyici vasıf olarak her iki ifadeyi de bilinçli olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

Mustafa Takî, ilk ve orta tahsilini Sivas İptidai Mektebi ve Rüştîyesi'nde, yüksek tahsilini de Medresede tamamladı. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen Mustafa Takî, her ne kadar Kelâm İlminde ihtisas sahibi olduğu söyleniyor ise de, makalelerinden ve Meclis kürsüsünde yaptığı konuşmalarından Fıkıh ilminde daha otorite olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Ferâiz, Tefsir, Hadis ve Siyer alanlarında da vukufiyeti vardır. Müderris ve Dersiâm olup Sultanîde muallimlik, Medresede fıkıh ve tefsir hocalığı, mahkeme azalığı, "Sırât-ı Müstakîm" ve "Sebilürreşâd" dergilerinde muharrirlik yapmıştır.⁵ Dönemin söz

⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Dönem Sivas Milletvekili Mustafa Takî'nin Olumluluğu. TBMM'ince verilmiş olan bu belgede yer alan 'olumluluk' ifadesinin ne anlama geldiğini sözlüklerde bulamadık. Belgede Mustafa Takî'nin çocuk sayısı ve vefat tarihi de yer almaktadır.

konusu bu en önemli dergilerinde, toplumun çeşitli kesimlerine yönelik uyarıcı ve yönlendirici makaleleri yayımlanmıştır. Zaman zaman bazı yazılara cevap vermiş, fikirlerini toplumun her kesimiyle korkusuzca paylaşmıştır. Örneğin Ermenice Azadamard Gazetesi'nde yayımlanan ve İslam'daki cihadı vahşet olarak gösteren bir yazıya, "İslamiyet'te Cihâd" isimli makalesiyle cevap vermiştir.⁶

Olumluluğunda⁷ hayatı hakkında verilen tamamlayıcı bilgiler kısmında belirtildiğine göre muazzam bir kütüphanesi vardı. Ancak kitaplığının tamamı günümüze kadar ulaşamamıştır.

Memuriyet hayatına 19 Ekim 1887'de Sorgu Hâkimi (müstantik muavini) Yardımcılığı ile Adliye Teşkilatında başladı. 1 Kasım 1891'de Hafik İlçesi Sorgu Hâkimi Yardımcısı oldu. Adliyedeki görevini, 17 Nisan 1894- 29 Haziran 1913 tarihleri arasında Sivas Adliyesinde Bidayet Mahkemesi zabıt kâtipliği, müdde-i umumi (başsavcı) kâtipliği, Bidayet Mahkemesi başkâtipliği ve mahkeme aza mülazımlığı ile sürdürdü. Kısa bir süre Meclis-i Umumi azalığında bulundu. 13 Kasım 1914'te Sivas Sultanisi Arapça öğretmenliğine atanmasıyla adliye teşkilatından ayrıldı. Bir müddet Dârulhilâfe Türkçe müderrisliği ile Arapça-nahiv ve fıkıh müderrisliği yaptı. Öğretmenlik görevini 22 Nisan 1920'ye kadar sürdürdü.

22 1 Ağustos 1336'da (1920) 47 yaşında iken TBMM. I. Dönem Sivas mebusu (milletvekili) olarak meclise girdi, 23 Nisan 1920'de yapılan ilk meclisin açılışında hazır bulundu. Mecliste Şer'iye, Evkaf, Adalet, İrşat, Anayasa, Dilekçe, Milli Eğitim komisyonlarında ve Memurîn Muhakemât Tetkik Kurulunda çalıştı. Bu arada III. Toplantı yılında bir süre Dilekçe Komisyonu başkanlığını yaptı. Dönem içinde 7'si gizli oturumlarda olmak üzere TBMM kürsüsünden 43 konuşma yaptı; 5 kanun önerisi verdi. I. Dönem milletvekilliğinden sonra 1923'te Sivas'a Hadis ve Arapça öğretmenliğine atandı.⁸

Ömrünün çoğu araştırmak, eser telif etmek, yazılı ve sözlü olarak insanları irşat etmekle geçti. Tokatlı Mustafa Haki Efendinin vefatından sonra müntesipleri, Mustafa Takî Efendiyi mürşid-i kâmil olarak görmüş, manen teslim olarak ilminden ve feyzinden istifade etmişlerdir.

Bu yüzden bu belge, Mustafa Takî'nin milletvekilliği mazbatasına olamaz. Muhtemelen 'Olumluluk' olarak isimlendirilen bu belgelerin, vefatlarından sonra vekiller hakkında bazı bilgilerin kayda düşüldüğü matbu belgelerdir. Biz bu belgenin fotokopisini torunlarından Mithat Doğruyol'dan elde ettik.

⁶ *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 172, Yıl: 1327, s. 244-246.

⁷ 'Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Dönem Sivas Milletvekili Mustafa Takî'nin Olumluluğu'

⁸ Çöker, Fahri, *Türk Parlâmento Tarihi*, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923), Ankara 1995, III, 890, (TBMM Vakfı Yayınları); Kesenceli, Resul, "Mütefekkir Olarak Mustafa Takî Efendi'de Mebus Olmanın Nitelikleri", *Somuncu Baba Kültür Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 29, Kasım-Aralık 2000, s. 14.

Mustafa Takî'nin ilmî otoritesi, devrin âlimlerince de takdir edilmiş, kendisinden saygıyla bahsedilmiştir. Hasan Basri Çantay, ondan 'büyük sûfi, yüksek âlim ve ârif' bir zât olarak bahseder.⁹ Onun ilmî otoritesini, hukuk bilgisinin derinliğini, mantık ve felsefeye olan vukufiyetini, şer'î ilimlerdeki enginliğini, kanun müzakereleri esnasında meclis kürsüsünden yaptığı konuşmalarda görmek mümkündür.

Mustafa Takî Efendi aynı zamanda mutasavvıf ve şâirdir. Hocası ve şeyhi Tokatlı Mustafa Hâkî Hazretlerine yazdığı bir mersiye ve bir de ilâhisi vardır.

"*Sîrât-ı Müstakîm*", "*Sebilürreşâd*" ve "*Beyânul-Hak*" dergilerinde yazmış olduğu makalelerle dikkatleri üzerine çeken Mustafa Takî Efendi, zamanının önde gelen önemli fikir adamlarından biri olarak Türk siyasi ve fikir tarihinde önemli izler bırakmıştır. Yazılarında sade ve anlaşılır bir dil kullanarak halka inmeyi, onlara arzuladığı mesajı iletmeyi başaramıştır. Bu başarısıyla onun aynı zamanda bir halk ve gönül adamı olduğu da söylenebilir.

Mustafa Takî Efendi, 1925 (1 Ağustos 1341) tarihinde Gürün'de vefat etmiş, Sivas'ta defnedilmiştir. Kabri Sivas'ta Abdülvahhab Gâzi Türbesi yakınındadır. Sivas'ın önde gelenlerinden Hacı Hafız Bedreddin Efendi, Mustafa Takî Efendi'nin oğludur; oğlu Hacı Hafız Bedreddin de 20 Nisan 1984 tarihinde vefat etmiştir.

Toplam yedi¹⁰ çocuk babası olan Mustafa Takî Efendi dört kez evlenmiş, birinci eşi Hatice'den altı çocuğu olmuş, kendisinden bir kıza sahip olduğu ikinci eşi Behiye hanımdan boşanmış, 1950'de vefat eden üçüncü eşi Teyfika hanımdan çocukları olmamış, dördüncü eşi Emine hanımdan da boşanmıştır. Ailesi daha sonra "Doğruyol" soyadını almıştır.¹¹

Mustafa Takî'nin hangi medreseden mezun olduğu ve hangi hocalardan ders aldığı bilinmemektedir. Ancak gerek eser ve makalelerinden gerekse meclis kürsüsünden yaptığı kanun müzakereleri konuşmalarından iyi bir eğitim aldığı açıkça anlaşılmaktadır. İhracizâde

⁹ Çantay, Hasan Basri, *Kurâ'n-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul 1976, II, 755, dn.103.

¹⁰ Olumluluğunda beş çocuğu olduğu ifade edilen Mustafa Takî'nin, torunu Mithat Doğruyol'un notlarında yedi çocuk babası olduğu belirtilmektedir.

¹¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin verdiği '*Olumluluk*'; Kutay, Cemal, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, (DİB Yayınları), Doğruyol, Mithat, "Sivas'ta Yetişen Mümtaz Şahsiyetlerden: Hacı Mustafa Takî Efendi", *Revak Dergisi*, Sivas 1995, Aralık Sayısı, s. 82, (Esnaf Ofset Matbaacılık); Mithat Doğruyol'un notları; İsmail Özbilgin'in kaleme aldığı notlar; Mustafa Takî, *Târîh-i Nûr-i Muhammedî* (İsrâ ve Mirâc bölümü), sadeleştiren İbrahim Argut, byy., trs., (Dış kapak); Çınar, Fatih, 'Sivas Mebusu Şeyh Hacı Mustafa Takî (Doğruyol), Hayatı, Kişiliği, Eserleri, Tesirleri' adlı lisans mezuniyet tezi, Ankara 2004; Sankoyuncu, Ali, "İlk Meclisin Din Adanı Milletvekilleri", *Diyanet Aylık Dergi*, Nisan 1993, Sayı. 28, s. 25-29; Alıcı, Lütfi, *İhracizâde İsmail Hakkı Toprak Efendi Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, Ankara 2001, s. 18-19; Memiş, Abdurrahman, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu da Hâlidilik*, İstanbul 2000, s. 195-196; Çöker, Fahri, *Türk Parlâmento Tarihi*, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923), Ankara 1995, III, 889, (TBMM Vakfı Yayınları).

İsmail Hakkı Toprak, Darendeli Hacı Hasan Akyol, Baytarbeyli Mustafa Efendi ve müezzın Ali Efendi gibi önde gelen şahsiyetler, onun sohbetlerinden feyiz almıştır.

II. ESERLERİ

Mustafa Takî memuriyet ve devlet görevinin vermiş olduğu meşguliyet gereği çok fazla eser verme imkânı bulamamıştır. Bilinen eserleri şunlardır:

1. Târîh-i Nûr-i Muhammedî

Mustafa Takî Efendinin en meşhur eseridir; 18 cüzden oluşmaktadır. Fakat günümüze bir, dört, sekiz, onyedi ve onsekizinci cüzlerden başkası ulaşmamıştır.¹² Eserin 17. cüzünün İsrâ ve Miraç bölümünde, Hz. Peygamber'in miraca çıkış sebeplerinden birinin, Yüce Allah'ın kendi sonsuz merhametini elçisine göstermek olduğunu ifade etmektedir. Miraç hadisesinin tam uykuda değil, yarı uyku yarı uyanıklık arası bir halde, ruhaniyet olarak defalarca vuku bulduğunu ve her defasında yedi kat gökle melekût âleminde seyahat ettirildiğini, zaman ve mekândan münezze olarak da ru'yet ve konuşmanın gerçekleştiğini ifade etmektedir.

2. Kırk Hadis

24 Mustafa Takî Efendi, Kırk Hadis adını verdiği bu eserinde altmış hadise yer vermiştir. Biraz sonra hakkında daha geniş bilgi verilecektir.

3. Mevlîd-i Şerîf

Mustafa Takî Efendi'nin mensur olarak yazdığı bu eser, kendisinden sonra irşat makamına oturan İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak tarafından manzum hale getirilmiştir. Eserin Türkçe olarak yazılan kısmı 175 beyittir. Eser 8 beyitlik Muhammed redifli Türkçe, bir kaside ve 8 beyitlik Arapça bir naat ile birlikte toplam 191 beyitten oluşmaktadır.¹³

4. Ağaç Dikmenin Fazileti

Mustafa Takî Efendinin, *Ağaç Dikmenin Fazileti* adlı bir eseri daha bulunduğu belirtilmektedir.¹⁴ Ancak esere herhangi bir yerde henüz rastlanılamamıştır.

¹² Kesenceli, Resul, "Mustafa Takî Efendi'nin Bir Eseri: Târîh-i Nûr-i Muhammedî", *Somuncu Baba Kültür Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 30, Ocak-Şubat 2001, s. 16-18.

¹³ Eser görmek için, bk. Alıcı, Lûtî, *İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, Ankara 2001, s. 171-217.

¹⁴ Mithat Doğruyol'un *notları*.

Kütüphanesindeki kitaplarının bir kısmı vefatından sonra Sivas'ta bulunan Kemaleddin İbn-i Hümmam Vakfına hediye edilmiş, bir kısmı da bilinçsiz bir şekilde sağa sola dağıtılmıştır.

II. MAKALELERİ'NİN LİSTESİ

Mustafa Takî Efendi, zamanının en önde gelen dergilerinde yazılar yazmış, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu buhranlardan kurtulması için çareler aramış, çözüm önerileri sunmuş, özellikle bu alanda, çeşitli makaleler yayımlamıştır.

1. Sırât-ı Müstakîm Dergisinde Yayımlananlar:

1. *Düello Meselesinin Taşradaki İn'ikâsâtı*, Cilt: 6, Sayı: 145, Yıl: 1327, s. 236-237.
2. *Rusya'da Tazyîk-i İslâm'a Lüzum Gösterenler*, Cilt: 6, Sayı: 156, Yıl: 1327, s. 412-413.
3. *İslamiyet'te Cihâd*, Cilt: 7, Sayı: 172, Yıl: 1327, s. 244-246.
4. *Mubâhesât: İ'dâd-ı Kurvet*, Cilt: 7, Sayı: 172, Yıl: 1327, s. 256-257.
5. *Açık Mektub*, Cilt: 7, Sayı: 180, Yıl: 1327, s. 379.
6. *Mebus Nasıl Olmalı*, Cilt: 7, Sayı: 182, Yıl: 1327, s. 412-415.

2. Sebîlürreşâd Dergisinde Yayımlananlar:

1. *Müslümanlara Hitâbe: Artık Uyanmalıyız*, Cilt: 19, Sayı: 479, Yıl: 1337, s. 115-116.
2. *Hitâbe*, Cilt: 19, Sayı: 485, Yıl: 1337, s. 181-182.
3. *Hitâbe*, Cilt: 19, Sayı: 487, Yıl: 1337, s. 203-204.
4. *Hitâbe*, Cilt: 19, Sayı: 489, Yıl: 1337, s. 226-227.
5. *Sâbıkîn-i İslâm ve Keyfiyet-i İntişâr-ı Dîn*, Cilt: 20, Sayı: 510, Yıl: 1338, s. 183-185.
6. *İslâm Fedâkârılığı, Şahâbe-i Kirâm: Metânet ve Fedâkârlığı*, Cilt: 20, Sayı: 613, Yıl: 1338, s. 218-219.
7. *Sâbıkîn-i İslâm'ın Fedâkârlığı*, Cilt: 20, Sayı: 517, Yıl: 1338, s. 266-267.
8. *İlk İslam Mücâhidleri*, Cilt: 21, Sayı: 527, Yıl: 1339, s. 54-55.¹⁵

25

3. Beyânü'l-Hak Dergisinde Yayımlananlar:

1. *Diyanetin Medeniyete Lüzûmu (I)*, Cilt: 1, Sayı: 26, Yıl: 1327 (1909), s. 604-606.
2. *Diyanetin Medeniyete Lüzûmu (II)*, Cilt: 2, Sayı: 27, Yıl: 1327 (1909), s. 636-638.

¹⁵ Makalelerin listesi için bk. Ceyhan, Abdullah, *Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlürreşâd Mecmuaları Fihristi*, Ankara 1991, s. 52, 142, 419-420.

3. *Diyânetin Medeniyete Lüzûmu (III)*, Cilt: 2, Sayı: 28, Yıl: 1327 (1909), s. 654-657.
4. *Diyânetin Medeniyete Lüzûmu (IV)*, Cilt: 2, Sayı: 29, Yıl: 1327 (1909), s. 685-687.
5. *Diyânetin Medeniyete Lüzûmu (V)*, Cilt: 2, Sayı: 31, Yıl: 1327 (1909), s. 725-727.
6. *Bir Mütâlâa*, Cilt: 1, Sayı: 25, Yıl: 1327 (1909), s. 583-586.
7. *Girit İçin Sivas'ta Akd Olunan Mitingde Ulemâdan Bir Zât Tarafından İrâd Olunan Bir Nutuk*, Cilt: 3, Sayı: 65, Yıl: 1328 (1910), s. 1299-1300.
8. *Kanûn-i Cezâyâ İlâve Olunan Mevâdd-i Kanûniyeden Ellibeşinci Maddenin Fıkra-i Ahiresi Üzerine Bir Mulâhaza*, Cilt: 5, Sayı: 124, Yıl: 1329 (1911), s. 2254-2256.
9. *İ'dâd-ı Kuver*¹⁶, Cilt: 6, Sayı: 141, Yıl: 1329 (1911), s. 2526-2528.
10. *Mücâhidlerimize Yapılan Haksızlığa Reddiye*¹⁷, Cilt: 5, Sayı: 126, Yıl: 1329 (1911), s. 2284.
11. *Açık Mektup*¹⁸, Cilt: 6, Sayı: 146, Yıl: 1329 (1911), s. 2612-2614.
12. *Rusya'da İslâm'a Baskı Yapmaya Gerek Görenler*¹⁹, Cilt: 5, Sayı: 126, Yıl: 1329 (1911), s. 2284-2286.
13. *Mücâhidlerimize Narvâ Taarruz Reddiyesi*, Cilt: 6, Sayı: 126, Yıl: 1329 (1911), s. 3490-3493.

III. OSMANLI İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ ÜYELİĞİ

Mustafa Takî, Sivas Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından biridir. Yaşadığı dönemde ülkenin durumu ve toplumun gidişatı son derece vahimdir. Bu gidişatı durdurmaya yönelik ileri sürülen müspet fikirleri desteklediği gibi, oluşturulan teşekküllerin bizatihi içinde bulunmayı da vatanî bir görev telakki etmiştir. Bu amaç doğrultusunda makale düzeyinde kaleme alıp yayımladığı yazıların yanı sıra, kitap düzeyinde eserler de telif etmiştir.²⁰ Mustafa Takî'nin '*Kırk Hadis*' adlı eseri, siyasi ve sosyal hayatın gidişatını yönlendirme amacıyla kaleme alınmış bir eserdir. Onun için o, '*Kırk Hadis*' şeklindeki isimlendirme, kitabının içeriğini yansıtmadığı için, *Yahut İlm-i Hâl-i Siyâsî ve İçtimâî* şeklinde muhtevayı yansıtacak ikinci bir isme ihtiyaç duymuş, eserine

¹⁶ Bu makale Sırât-ı Müstekim dergisinin, Cilt: 7, Sayı: 172, Yıl: 1327, s. 256-257'de de yayımlanmıştır.

¹⁷ Bu makale Sırât-ı Müstekim dergisinin, Cilt: 7, Sayı: 172, Yıl: 1327, s. 244-246'da da "İslâniyet'te Cihât" başlığı ile de yayımlanmıştır.

¹⁸ Bu makale Sırât-ı Müstekim dergisinin, Cilt: 7, Sayı: 180, Yıl: 1327, s. 379'da da yayımlanmıştır.

¹⁹ Bu makale Sırât-ı Müstekim dergisinin, Cilt: 6, Sayı: 156, Yıl: 1327, s. 412-413'de de yayımlanmıştır.

²⁰ Ağaç Dikmenin Fazileti ve Kırk Hadis'i bu kabil eserlerdir.

aldığı hadisler ve onlara getirdiği yorumlarla, yaşadığı dönemin sosyal hayatını ve güncel siyasetini etkileyecek mesajlar vermeye çalışmıştır.

Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti, Türk Siyasi Tarihinde, 1889-1918 yılları arasında birbirinden çok farklı organizasyonlar şeklinde faaliyet göstermiş bir örgüttür. II. Meşrutiyetten sonra siyasal bir parti durumunu almıştır. Osmanlıcılık, Türkçülük ve ittihâd-ı İslâm gibi siyasetlerin hepsini, devleti kurtarabilmek amacıyla eş zamanlı olarak uygulamıştır. Mustafa Takî Efendi de vatana ve millete hizmet etme irade ve tercihini zamanın icaplarına göre İttihat ve Terakki cemiyetinden yana kullanmıştır.²¹ İsim benzerliği dışında gerek örgütsel yapı gerek üyelerinin niteliği ve gerekse ideolojik açılardan büyük farklılıklar göstermesi nedeniyle, bu cemiyet mensuplarını daha iyi anlayabilmek için her birini ayrı ayrı ele alıp tahlil etmek, daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Onun için Mustafa Takî'nin yorumlarını daha iyi anlayabilmek için, ona, İttihat ve Terakki Cemiyetinin penceresinden ziyade Mustafa Takî olarak bakmak daha uygun ve gerçekçi olacaktır.

²¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında geniş bilgi için bk. Hanioglu, M. Şükrü, 'İttihat ve Terakki Cemiyeti:' md., *D/İA*, XXIII, 476-484.

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA TAKÎ'NİN BAZI FİKİR
VE DÜŞÜNCELERİ

Giriş

Osmanlı döneminin son yıllarıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarını idrak etmiş olan (1873-1925) Mustafa Takî Efendi, Sivas'ın yetiştirdiği önde gelen mutasavvıf, âlim ve mütefekkir şahsiyetlerden biridir. Meclisin ilk açılışına Sivas mebusu olarak katılmış, Mecliste yapılan kanun müzakerelerinde pek çok kez söz hakkı almış, fikir beyan etmiş, ilmî birikimiyle bazı kanunların şekillenmesine önemli katkılar sağlamış, kitap ve makalelerinde toplumu aydınlatan yol gösterici nitelikte önemli fikir ve düşünceler serdetmiştir. Ancak onun bu fikirleri, bir arada arzulanan düzeyde şimdiye kadar halka sunulabilmiş değildir. Fikirlerini, kitap düzeyinde en açık şekilde '*Kırk Hadis*' Yahut '*İlm-i Hâl-i Siyâsî Ve İctimâî*' adlı eserinde kaleme almıştır. Bu bölümde makaleleri ve Meclis kürsüsünde dile getirdiği fikir ve düşüncelerinden önemli gördüklerimizi okuyucuya sunmaya çalışacağız.

1) Osmanlıcılık ve İslamcılık Hakkındaki Görüşleri

Mustafa Takî, fikir ve düşünce olarak hem Osmanlıcılığı ve hem de İslamcılığı birlikte savunur. Osmanlıcılık, Osmanlı Devleti içindeki tüm etnik grupların üzerinde bir 'Osmanlılık' duygusu ve bu duyguya paralel olarak bir 'Osmanlı Milleti' ortaya çıkarmak suretiyle, bütün grupların Osmanlı Devleti'nin menfaatleri doğrultusunda gayret sarf etmelerini sağlamaya yönelik bir düşünce akımıdır. Bu düşüncenin savunulmaya başlandığı Tanzimat döneminde, İmparatorluk içindeki değişik etnik grupların Batı devletlerinin desteğini alarak bağımsızlığa yöneldikleri göz önüne alındığında; Osmanlıcılık fikrini ileri süren devlet adamlarının bu yolla iç çekişmeleri yavaşlatıp dış baskıları da hafifletmeye çalıştıkları görülecektir. Bir Osmanlı milleti oluşturma politikasının temelini Sultan II. Mahmut'un "Ben tebaamın Müslüman olanını camide, Hristiyan olanını kilisede, Yahudi olanını havrada fark ederim. Aralarında başka bir guna

fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi gerçek evladımdır."²² sözleri oluşturur. 1839'da ilan edilen "Gülhane Hattı Hümayunu"nda bu fikirler prensip olarak da tespit edilmiştir. Dolayısıyla Osmanlılık fikrinin esas gelişim dönemi de Tanzimat'tan sonradır. Ancak, Osmanlı devlet adamlarının bu tezlerini sistematik olarak savundukları söylenemez. Bununla beraber; Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler, pek çok konuda birbirlerinden farklı düşüncelerine karşın; "Osmanlılık" fikrinin ana programı şu şekilde özetlenebilir: Bütün Osmanlılar hukukten eşittir. Hukuk ve hürriyetleri teminat altına alınır. Toplum zulümden kurtulup, "ezel ve beşer" olan adaletle mazhar edilir. Bütün Osmanlı vatandaşları vatan sevgisi ile birleştirilir. Bu maksadın sağlanması için meşrutî idareye geçilecektir. Bu maksatların elde edilmesi için şiddet yoluna başvurulmaz, fitne çıkarılmaz ve ikna yoluyla çalışılır.²³

Mustafa Takî, Osmanlılıkla Müslümanlığı var veya yok olma noktasında birbirinden ayrılamaz özdeş fikirler olarak görür. Ona göre Osmanlılık ortadan kalkarsa Müslümanlık da ortadan kalkar. Çünkü o dönemde İslamiyet'i savunacak Osmanlı Devleti'nden başka bağımsız bir İslam devleti yoktur. Rusya'nın yönetiminde kalan Müslümanların camilerine kralların resimlerinin asıldığını, dinlerinin ve köklerinin unutturulmak istendiğini, yabancıların yönetiminde kalan Müslümanlara daha pek çok işkencelerin yapıldığını belirterek bu görüşünü desteklemeye çalışır. Mustafa Takî, Osmanlılığı, vatanın birlik ve bütünlüğü için, İslamcılık fikrini de vatanın bekası ve ilerlemesi için savunur.²⁴

32

Osmanlılık fikrinin en önemli hedefleri Mithat Paşa ve arkadaşlarının da gayretleriyle 1876'da Kanun-ı Esasî'nin ilanı ile gerçekleşir. Fakat Osmanlılığın zaferi olarak görülen bu hareket uzun sürmez. II. Abdülhamit'in, Osmanlılık fikrinin zararlı olduğu kanaatine varması; Meşrutîyet idaresine ara vermesi ve yeniden bütün yetkileri kendisinde toplayarak İslamcılık fikrini ön plana çıkarması ve özellikle toplumun temel nüvesini oluşturan Türklerin Osmanlılık fikrine sıcak bakmaması bu fikrin öneminin kaybolmasına sebep olmuştur.²⁵

Osmanlılık düşüncesinin etkinliğini kaybetmesinden sonra Osmanlı aydını 'hiç değilse Müslüman olanların ayrılmasını engelleyelim' düşüncesiyle İslamcılık fikrini ileri sürmüştür. Onlara göre toplumun temel

²² http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/guz_yariyili/bolum_5/bolum05.html

²³ Aynı yer.

²⁴ Mustafa, Takî, *Kırk Hadis*, s. 2; Mustafa Takî, "Girit İçin Sivas'ta Akd Olunan Mitingde Ulemadan Bir Zât Tarafından İrad Olunan Bir Nutuk", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 65, Yıl: 1328, s. 1300.

²⁵ http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/guz_yariyili/bolum_5/bolum05.html

direği dindir. Kavmiyet farkı gözetmeksizin herkesin halife etrafında birleşmesi gerekir. Meşrutî sistemi İslâmî rejim olarak nitelendirirler.²⁶

Mustafa Takî, İslamcılık fikrinin vatanın birliğini sağlamak açısından gayri Müslim vatandaşlar tarafından da kabul edebilecek bir çözüm yolu olduğu, bu vesileyle vatanın ve milletin birliğinin sağlanabileceği görüşündedir. Gayri Müslim halkların, 1300 senedir Müslümanlar arasında kendilerinin din, mezhep ve her türlü varlıklarını, İslam'ın asırlarca maruz kaldığı engizisyonlardan hiçbirini yaşamadan bugüne kadar taşıdıklarını, bunu da İslam'ın adaleti ve hoşgörüsü sayesinde sağladıklarını ve bunu kendilerinin de bildiklerini söyler.²⁷

Mustafa Takî'ye göre Osmanlının bekası gayri Müslim halkların da yararınadır. Çöküşle birlikte hareketlenen gayri Müslim vatandaşlara seslenerek Osmanlının ortadan kalması durumunda Ermenilik ve Rumluk iddiasının yerinde durmayacağını, Rusya'nın emrine girmeleri halinde kısa bir süre sonra Ermenilere 'Ortodoks' mezhebini kabul ettirmeğe, Ermeni dili ve ayinini unutturmaya başlayacağını, hâlbuki Osmanlı Devletinde altı yüz senedir dinleri ve dillerine hiçbir şekilde dokunulmadığını hatırlatır.²⁸

İslamcılık fikrini savunanlar, devletin çöküşüne sebep İslâmiyet'in olmadığını, yanlış gelenek ve hurafelere dayanan bir din anlayışı olduğunu ileri sürer ve Batı uygarlığının maddî yanını oluşturan endüstrinin, bilimin ve teknolojinin alınabileceğini belirtirler. İslamcılık Meclis-i Mebûsan'ın kapatılmasından sonra Abdülhamid'in de desteklemesiyle adeta devletin resmî politikası olarak benimsenmiştir. Fakat Türk olmayan Müslümanların isyan hareketlerinin devam etmesi üzerine bu fikrin de yetersiz olduğu anlaşılmıştır.²⁹

33

2) Meşrutiyet Rejimi İle İlgili Görüşleri

Meşrutiyet, hükümdarların başkanlığı altında bir anayasal parlamento idaresidir. Bu idare şeklinde halkın tümü veya bir kısmı tarafından seçilen bir meclis vardır. Osmanlı tarihinde 23 Aralık 1876'dan 13 Şubat 1878'e kadar ve 23 Temmuz 1908'den 16 Mart 1920 tarihine kadar olan iki ayrı devreyi kapsayan bu rejimi, Mustafa Takî, 'herkesin hak ve gerçeği söyleyebilmesi, devlet işlerini düzeltme hakkına sahip olması ve devlet işlerinin istişare yoluyla yürütülmesi' şeklinde tanımlar.³⁰

Meşrutiyet rejimi, ona inananlar tarafından Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu durumdan kurtarabilecek yegâne çare olarak

²⁶ <http://www.aiit.sakarya.edu.tr/eminnot.htm>

²⁷ Mustafa Takî, "Bir Mütalaa", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 25, Yıl: 1327, s. 586.

²⁸ Mustafa, Takî, *Kırk Hadis*, s. 4-5.

²⁹ Selçuk Üniversitesi Uzaktan Eğitim Programı, http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/guz_yariyili/bolum_5/bolum05.html

³⁰ Mustafa, Takî, *Kırk Hadis*, s. 5.

görülmektedir. Onun için Mustafa Takî, meşrutiyetin ilanı için gizli ve aşikâr sarf edilen gayret ve çabalardan sitayişle bahseder. Devlet ve milletin uçurumun kenarına geldiği bir sırada Allah'ın yardımının yettiğini, milletin bazı duyarlı kimselerinin gayrete geldiğini, devleti bu uçurumdan kurtarmak için canlarını vermeyi ahdettiklerini, gizli ve aşikâr senelerce uğraştıklarını, sonunda zorla da olsa meşrutiyeti ilan ettirmeyi başardıklarını söyler.³¹

Osmanlı Devletinde meşrûtiyet konusundaki ilk fıkfî faaliyetler, Genç Osmanlılar arasında başladı. Ebuzziyâ Tefvîk, Ali Suavî, Namık Kemal, Agâh Efendi, Ziya Paşa ve Şinasi gibi batı kültürüne sahip şahıslar, meşrûtiyet gelince devletin bütün meselelerinin çözüleceğine dair bir inanç içindeydiler. Devletin, içinde bulunduğu durumdan Batı'daki gibi bir idare sistemini benimserse kurtulabileceğini zannediyorlar, Batı'daki müesseseleri, kendi tarihî gelişimini göz önüne almadan tatbik etmek için çalışıyorlardı. Ancak beklenen olmadı. Osmanlı Devleti tedricen dünya siyaseti ve ekonomisindeki ağırlığını kaybetmeye devam etti.³²

3) İstibdat Rejimi İle İlgili Görüşleri

Mustafa Takî, meşrutiyetin zıddı olan istibdat ve baskı rejimini, 'yöneticilerin her istediğini yapması ve her yaptıkları işe hiç kimsenin ses çıkaramaması' olarak tanımlar. Bilindiği gibi bazılarınca, II. Abdülhamit'in 1876-1908 yılları arasındaki yönetim süreci İstibdat Dönemi olarak adlandırılır. Ömrünün çoğu bu döneme denk düşen Mustafa Takî, anlaşıldığına göre II. Abdülhamit'in yönetiminden memnun değildir. Bu dönemin istibdat nitelemesini zımnen kabul eder ve istibdat sebebiyle hiç kimsenin hakkı söyleyemediğini, zulüm ve cehaletle beraber fakr u zaruretin de çoğaldığını, fakat artık meşrutiyet kapılarının açıldığını ve devlet işlerinin düzelmesi için herkesin hakkı söylemesi gerektiğini, ancak bunun da her bireyin vazifesini bilmesine bağlı olduğunu söyler.³³

Görüldüğü gibi Mustafa Takî, bir nevi çöküşün sebebi olarak istibdat rejimini görür. Ancak, Ertuğrul Osman, dedesi Abdülhamit'in cumhuriyet tarihinde "istibdat" ve "baskı"yla anılmasından hoşnut değildir. Ermeniler tarafından binlerce kişiyi öldürmekle suçlandığını, oysa 33 yıllık iktidarında, yalnız iki ölüm fermanı imzaladığını, o da ilk tahta çıktığı tecrübesiz dönemine denk geldiğini, birilerini cezalandırmak istediğinde Avrupa'ya ya da sancaklara sürgüne gönderdiğini, çoğunlukla sürgüne gidenlerin de büyükelçi unvanıyla ya da vali veya bürokrat sıfatıyla gönderildiğini söyler. Osman, ayrıca, Abdülhamit'in "istibdat devri"

³¹ Mustafa, Takî, *Kırk Hadis*, s. 5.

³² <http://www.dallog.com/kavramlar/mesrutiyet.htm>

³³ Mustafa, Takî, *Kırk Hadis*, s. 5.

damgasının daha sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki ve Ermeni sorunu nedeniyle Sultan'a kızan dış dünya tarafından vurulduğunu belirtir.³⁴

4) Osmanlı Devletinin Çöküş Sebepleri Hakkındaki Görüşleri

Mustafa Takî, Osmanlı Devletinin geçmişteki gücünü, dinî yaşamındaki duyarlılığı ve dünya işlerini en iyi şekilde yürütebilme becerisinden aldığı görüşündedir.³⁵ Dinin mesajı eğer iyi okunur ve gerekleri yerine getirilirse toplumların gücüne güç kattığı tarihî bir gerçektir. Meseleyi İslam dini açısından ele alacak olursak, İslam'ın ilme,³⁶ çalışmaya,³⁷ adalete³⁸, haksızlık yapmamaya³⁹, herkese eşit davranmaya⁴⁰, akrabaya, yoksula, düşküne yardım etmeye⁴¹, aklın ve dinin tayin ettiği bütün kötülüklerden sakınmaya⁴² verdiği öneme ve bütün bunları birer dinî görev kabul etmesine bakıldığında Mustafa Takî'nin bu görüşlerini anlamak daha kolay olacaktır. Bütün bu hususlar toplumu ileriye götüren temel esaslardır. Bu esasların ifasında toplumda meydana gelen duyarlılık kaybı, toplumsal güç kaybını beraberinde getirir. Müslüman olmasına rağmen, eğer bir toplum çöküşe maruz kalmışsa, bunu İslam'ın özünde değil, toplumun İslam anlayışında aramak gerekir. Bunu üzüntüyle dile getiren Mustafa Takî, devletin ana çöküş sebebini, söz konusu dinî

³⁴ Aydıntaşbaş, Aslı, 'Kızıl Sultan' sözü haksızlık,

<http://www.sabah.com.tr/2004/07/23/gnd101.html>

³⁵ Mustafa, Takî, *Kırk Hadis Yahut İlm-i Siyâsî ve İçtimâî*, 1327, s. 2 (Giriş) (Mithat Paşa Sanâyi' Mektebi Matbaası)

³⁶ Msl. bk., "Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkarcı gibi) midir? (Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür." Zümer, 39/9, vs.

³⁷ Msl. bk., "Kim mümin olarak yararlı ameller işlerse emeği göz ardı edilmez. Biz onu mutlaka yazıya geçiririz." Enbiya, 21/94, vs.

³⁸ Msl. bk., "Hiç şüphesiz Allah size, emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah iştir ve görür." Nisâ, 4/58. "Ey İnananlar! Allah için adaleti ayakta tutup gözetin şahitler olun. Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin; adil olun; bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'tan sakının, doğrusu Allah işlediklerinizden Haberdardır." Mâide, 5/8, vs.

³⁹ Msl. bk., "Hiçbir peygambere ganimete ve millet malına hıyanet yaramaz; haksızlık kim yaparsa, kıyamet günü yaptığı ile gelir, sonra, haksızlık yapılmaksızın herkese kazanmış olduğu ödenir." Âl-i İmrân, 3/61. "Ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın." Rahmân, 55/9, vs.

⁴⁰ Msl. bk., "Ey İnananlar! Kendiniz, ana babanız ve yakınlarınız aleyhlerine de olsa, Allah için şahit olarak adaleti gözetin; ister zengin, ister fakir olsun, Allah onlara daha yakındır. Adaletinizde heveslere uymayın. Eğer eğriltirseniz veya yüz çevirirseniz bilin ki, Allah işlediklerinizden şüphesiz haberdardır." Nisâ, 4/135, vs.

⁴¹ "Allah'a kulluk edin, O'na hiç bir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşla, yolcuya ve elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin." Nisa, 4/36, vs.

⁴² Msl. bk., "De ki; Allah sadece açık- gizli bütün kötülükleri, günahı, haksız saldırıyı, Allah'ın hakkında hiçbir delil indirmedığı şeyleri O'na ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediklerinizi söylemeyi haram kıldı." A'raf, 7/33, vs.

duyarlılıkların gevşetilmesine bağlar. Bu temel sebep haliyle başka sebepleri de beraberinde getirir. Nitekim ona göre padişahlar dâhil toplumun her kesiminin Osmanlı Devletinin çöküşünde payı vardır. Padişahlar, savaş meydanlarıyla adalet divanlarını terk edip kafes arkalarına çekilince, devlet erkânı halka zulmedip haksızlıklar yapınca, âlimler korkuları yüzünden hakkı söyleyemeyince, halk da ya menfaat beklentisi veya bazı korkular nedeniyle yapılan zulümlere boyun eğince bu çöküş hızlanmıştır. Artık hem din ve hem dünya unutulmuş, gelecek neslin ne olacağı düşünülmenden sadece günübirlik vakit geçirilmeye başlanmış, memleket ve milletin mal ve servetinin, ilim ve marifetinin çoğu yabancıların eline geçmiştir.⁴³ Bütün bunlar dinî duyarlılığın kaybından doğan çöküş sebepleridir.

Özet olarak Mustafa Takî, memleketi çöküşe sürükleyen aksaklıkları, dinî duyarlılıkların azalması nedeniyle bir taraftan gücü elinde bulunduranların alabildiğine zulmetmeleri, bir taraftan da *yönetilenlerin* bu zulümlere boyun eğip fakirliğe, tembelliğe, sefihliğe düşmeleri; baş başa ve el ele verip çaresini düşünememeleri, toplum olarak gittikçe dini de dünyayı da unutmaları olarak açıklar.⁴⁴

5) İslam'a Bağlılığın Önemi ve Osmanlının Yükseliş ve Çöküşüne Etkisi İli İlgili Görüşleri

36

Mustafa Takî, önceki Osmanlı hükümetlerinin İslam'a bağlılıklarını tartışarak bu bağlılıkları sayesinde asayiş ve huzur içinde yaşadıklarını belirtir. Önceleri, "*habl-i metin*": "*tutunulan sağlam ip*" diye tabir ettiği İslamiyet'e bağlılıktan hiçbir zaman geri durulmadığını, ancak zaman değiştikçe, zamanın icaplarına göre bazı kanunların değiştirildiğini, bu değişikliklerin hem Müslüman halkın, hem gayri Müslim halkın saadetini tekeffül ettiğini belirtir.⁴⁵

Mustafa Takî, Osmanlı Devletinde hukukun geçirdiği evreleri anlatır. İlk günden bu güne kadar kanunlarda yapılan değişikliklerin, temel esaslarda değil, kanunların icrası yönünde olduğunu söyler. Ona göre, Hz. Peygamber döneminden bugüne kadar hükümler olan İslam devleti ve hükümetlerinin tarihi gözden geçirildiğinde, her devletin ilerleme, duraklama ve gerileme dönemleri olduğu; İslam'a bağlılıklarındaki duyarlılığı korudukları dönemlerde maddî ve manevî yönden ilerleme kaydettikleri, fetihler gerçekleştirdikleri; İslam'a bağlılıklarındaki heyecanlarını kaybedip gayret ve faaliyetlerini terk ettiklerinde ise bir duraklama dönemine girdikleri, bilakis günden güne bidat ve zulüm

⁴³ Mustafa, Takî, *Kırk Hadis Yahut İlm-i Siyâsi ve İctimâî*, 1327, s. 2 (Giriş) (Mithat Paşa Sanâyi' Mektebi Matbaası)

⁴⁴ Mustafa, Takî, *Kırk Hadis*, s. 2.

⁴⁵ Mustafa Takî, "Bir Mütalaa", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 25, Yıl: 1327, s. 583.

çeşitlerine düştükleri ve sonuçta inkıza mahkûm oldukları görülecektir. Mustafa Takî'ye göre bu kural Osmanlı Devleti'ne tatbik edildiğinde aynı akıbet görülebilecektir.⁴⁶

Osmanlı da Kanunî Sultan Süleyman devrine kadar fert ve toplum bazında İslam'a harfiyen uyulduğunu, bu bağlılığın sonucu olarak, ilk başlarda dört yüz hanelik bir aşiret iken daha sonra bir cihan devletine dönüştüğünü, Kanunî Sultan Süleyman devrinde başlayan dikkatsizlik ve aldırmazlığın devleti 150 sene kadar bir duraklama dönemine soktuğunu, 150 seneden beri de hukukun icrasındaki suiistimallerin şimdiki izmihlâli doğurduğunu söylemektedir. Onun ifadesiyle, felaket ve gerileme devri olan bu 150 sene içinde; kadılık, şeyhülislamlik, kazaskerlik, belli meblağlar karşılığında cahil insanların elinde kalmış, fetvalar para ile satılır hale gelmiştir. Verilen hüküm ve yapılan muamelelerde kanunun gereği ne biliniyor ve ne de düşünülüyordu. Bu gidişatın doğal sonucu olarak içerdekinin malum figanları, dışarıdakilerin sürekli müdahaleleri, devleti hayretler içinde bıraktı. Gidişatın ıslahı için bazı aralıklarla fermanlar ve iradeler sadır olmuşsa da, işlerin çoğu ehliyesiz kişilerin elinde bulunduğu için, yürütmeyi ellerinde bulunduranların durumu, ciddi bir ıslahı mümkün kılmadı. Artık devletin katı bir çöküşe maruz kaldığı ayan beyan açıktı. Bu gidişatın önüne geçmek için Sultan Mahmut Han tarafından Tanzimat-ı Hayriye adıyla icrası düşünülen ıslahatın, Abdülmecit Han tarafından 26 Nisan 1255 tarihinde Gülhane Hattı Hümayun adıyla ilan ve icrasına kalkışıldı. Her idare şubesi için kanunlar, nizamlar tanzim edilmeye başlandı. İşte bu ıslahat esnasında dinî duyarlılıklar layıkıyla dikkate alınmadı. Mustafa Takî, adaletin temini için İslam'a bağlılığı vazgeçilmez temel bir unsur olarak görür. Dünya ve âhiretin saadet ve selametinin ancak o 'habl-i metin'e sarılmakla mümkün olabileceğini söyler. Ona göre o vaktin uleması ve devlet ricalinin ilelebet af olunmayacak bu kusurları yüzünden söz konusu çöküş kaçınılmaz olmuştur. Son olarak 1293'te Kanun-i Esasi ilan edildi ve bununla devletin şekil ve idaresi büsbütün değişti.⁴⁷

37

Mustafa Takî, bu anayasanın ilânı ile Osmanlının geleceğinin parlak bir gidişata doğru ilerlediği kanaatinde. Bu sayede memleketin mazhar olacağı nimet, asayiş ve terakkiden Müslümanlar da gayri Müslimler de yararlanır. Mustafa Takî'ye göre gayri Müslimler zaten İslamiyet'in adaletini inkâr etmemektedirler. Onların şikâyetleri kanunlardan değil, kanun namına icra olunan zulümlerdir. Ashında bu durumdan Müslümanlar daha fazla zahmet çekmektedirler.⁴⁸

⁴⁶ Mustafa Takî, "Bir Mütalaa", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 25, Yıl: 1327, s. 584.

⁴⁷ Mustafa Takî, "Bir Mütalaa", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 25, Yıl: 1327, s. 585.

⁴⁸ Mustafa Takî, "Bir Mütalaa", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 25, Yıl: 1327, s. 586.

6) Geri Kalmanın Sebepleri ve Kurtuluş Çareleri İle İlgili Görüşleri

Mustafa Takî'nin yaşadığı dönem, ülke insanının maddî ve manevî açıdan en ağır şartlar altında yaşadığı bir dönemdir; halk fakir ve çaresizdir. Ona göre ülkenin bu kadar geri kalmasının sebebi tembellik, ilim ve medeniyetten uzaklaşmaktır. Dolayısıyla ülke olarak kalkınabilmek için bir an önce el birliğiyle fabrikalar kurup ticarete yönelmek, ülkenin yeraltı ve yerüstü zenginliklerini en iyi ve akılcı bir şekilde üretime kazandırmak gerekir. Bu arada vatandaş olarak herkes üzerine düşeni hakkıyla yapmalı ve her şeyi devletten beklememelidir. Mustafa Takî, ayrıca, devlet ve milletin ihtiyaç duyduğu yatırımları, devlet ve sivil ayırımı yapmaksızın el birliğiyle yapmanın bir vatandaşlık görevi olduğunu savunur. Böylece ekonomide devletçi değil liberal bir yaklaşım sergiler. Toplumu daha ileriye götürebilmek için sadece ekonomik kalkınmaya ağırlık vermenin yeterli olmadığını, israf ve savurganlıktan kaçınmanın da son derece önemli olduğunu belirtir.⁴⁹

Görüldüğü gibi Mustafa Takî hayal peşinde değildir. Bir şeyi önerirken pratik çözümünü birlikte sunar. Sorunların üstesinden onlardan kaçarak değil, üzerlerine giderek gelinebileceğine inanır. Şavaşta başarının, harp tekniği ve teknolojilerinin en iyi şekilde kullanılmasına, birlik ve beraberliğin sağlanmasına, bütün bunları yaptıktan sonra da Yüce Allah'a iltica ve duaya bağlı olduğunu belirtir.⁵⁰ Böylece maddiyatla maneviyatın birlikte ele alınması gerektiğine inanır.

7) Dinin İlerlemeye Mani Olmadığı Yönündeki Görüşleri

Mustafa Takî, gerek kitap ve makalelerinde, gerekse meclis kürsüsünden yaptığı konuşmalarda dini hep savunmuş, dinin her hâl ü kârda birey ve toplumun hayatında belirleyici rol oynamasını, toplumu geri bırakan ve ilerlemesine mâni olan asıl meselenin din değil tam aksine sekülerleşmek/dünyevileşmek olduğunu, İslamiyet'in diğer dinler gibi maddî ilerlemeye mâni olmadığını belirtir.⁵¹

Mustafa Takî'ye göre, bazılarının iddia ettiği gibi, İslam'ın bugünkü beşerî ilerlemeyi temin edemeyecek sınırlı bir vizyona sahip olduğunu söylemek haksızlık olur. İslamiyet öyle genel bir bakışa sahip ve öyle güçlü kaideler içermektedir ki beşeriyet bugünkü ilerleyişinin milyonlarca üstüne çıksa bile yine onun muhteva alanının gerisinde kalır.

⁴⁹ 'Hitâbe', *Sebilürreşâd Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 489, Yılı: 1337, s. 227.

⁵⁰ Aynı yer.

⁵¹ *Meclis Zabıtları*, I, 77, I: 4, 24. 4. 1336, C: 2.

Görülen sınırlılık İslamiyet'te değil, ona atfedilen fikir ve bakıştıdır.⁵² Mustafa Takî bu bakışı "göç beyinlilik" olarak ifade eder. Bu göç beyinliliğin, Müslüman adı altında yaşayan ve ne olduğunu bilmeden Avrupa taklitçiliğini kendisine şeref bilen bazı gençlerde olduğunu üzümlere ifade eder. Yetki verildiği takdirde, âlimlerinizin, toplumun öz değerlerine ters düşmeyen en âdil bir yasaı fevkalade yapabileceklerini ve bir yasanın nasıl yapılması gerektiğini bütün âleme gösterebileceklerini söyler.⁵³ Mustafa Takî burada Batı karşıtı bir söylemle karşımıza çıkıyor. Hâlbuki hararetle savunduğu meşrutî rejim, bir anlamda Batı müesseselerinin kabulü demektir. Ancak, Mustafa Takî Batı'nın her şeyini sansürsüz alma taraftarı değildir; daha çok ilim ve teknolojisinin alınması taraftarıdır. Hürriyet taraftarı olmakla beraber Batı'nın adlî ve sosyal hayatımıza müdahil olmasını istemez.

8) Yeni İctihatlar ve Dinin Yeterliliği İle İlgili Görüşleri

Mustafa Takî, kanun yapma konusunda yenilikçi bir bakış sergiler. Fetva konusunda sadece elde mevcut kitaplara bakıp onlara bağlı kalmanın doğru olmayacağını, her asırda meydana gelen birçok yeni olaya uygun, sekiz asır önce yazılmış kitaplardan fetva alabilmenin neredeyse imkânsız olduğunu belirtir. Böylece içtihat kapısının, bazılarının ifade ettiği gibi, kapalı olmadığını, her asırda yeni içtihatlara ihtiyaç olduğunu belirtmiş olur. İctihatta bulunacak âlimlerin aynı zamanda zamanın ihtiyaçlarını idrak edebilecek bir kapasiteye sahip olmaları gerektiğini de söyler.⁵⁴

39

Yeni nazariye ve felsefelerle İslam dininin aleyhine hücum etmek isteyenleri susturup fikirlerini çürütecek, aklî ve naklî delilleri bulup birlikte ortaya koyabilecek bir heyetin, meclisin içinde bulunması gerektiğini savunur. Bu heyetin belki bütün İslam âlemine, belki bütün beşeriyete hitap etmesi gerektiğini söyler. Ona göre beşeriyetin ilerlemesi, İslamiyet'in doğru anlaşılıp doğru yaşanmasına bağlıdır. İslam dininin buna yeterli olduğunu ve bunu tekeffül ettiğini ifade eder. Şimdiye kadar dinin bu yeterliliğinin bilfiil ispat edilemediğini, bundan sadece birinci ve ikinci asrın istisna edilebileceğini, oysa İslam dininin bütün yücelikleri kapsadığını belirtir; yani nazari ve amelî olarak kapsam itibarıyla değil, belki aynı meselelerin o kaidelerden istihraç edilebilecek mahiyette olduğunu söyler. Temel bir kaideden çeşitli hükümler çıkarmanın ilim, zekâ ve zamanın gereklerine vukûfiyet istediğini de belirtir. Bu asırda mutlaka yeni bir fikrin, yeni içtihatların ortaya çıkması gerektiğini vurgular. Mecliste dile getirdiği bu fikirlerle İslam fikhının noksan

⁵² İslamiyet'in terakkiye mani olmadığına dair tartışma ve cevaplar için bk., Celal Nuri [İleri], "İslamiyet Mani-i Terakki midir?" (Yay. Haz.: Ali Ertuğrul), *Tabula-Rasa Felsefe/Teoloji Dergisi*, Yıl 2, Sayı V, Isparta 2002, s. 241-261.

⁵³ Mustafa Takî, "Bir Mütalaa", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 25, Yıl: 1327, s. 586.

⁵⁴ *Meclis Zabıtları*, XXII, 389-390, I: 92, 28. 8. 1338, C: 2.

olduğunu söylemek gibi bir gayesinin olmadığını, fikhın asıl ve temel kaidelerinin mükemmel, kaynaklarının gayet kapsamlı olduğunu, fakat bazı fer'i meseleler vardır ki bunların 'Zeyd şöyle yaparsa şöyle olur' şeklindeki fetvaların birebir hadiselerle cevap niteliği taşıdığını, hâlbuki bugün cihanşümul hâdiseler ortaya çıktığını, bunlarla ilgili fetvaların mevcut olmadığını, ancak Kur'an'ın bütün bunlara cevap verecek bir potansiyele sahip olduğunu savunur. Her yeni mesele için yeni bir çıkarımın mümkün olduğunu söyler.⁵⁵

Mustafa Takî, bazı kanunların zaman ve mekâna göre değişebileceğini, ancak zaman ve mekâna göre hüküm çıkarmanın tecrübeye, ilim ehliyle istişareye, her geçen gün ilerleyen fen ve ilimleri tatbik etmeye, ayrıca bir devletin ayakta durabilmesinin de bu beş temel esasa, yani tecrübe, ilim, fen, istişare ve dine sarılmaya bağlı olduğunu vurgular.⁵⁶

Hız. Muhammed'den sonra yeni bir peygamber gönderilmeyeceğine göre, İslamiyet din olarak kıyamete kadar yürürlükte kalacaktır. Bu, yüce Allah'ın muradıdır. Mustafa Takî, dinin her alandaki yeterliliğini, "âcizane ben hiçbir hâdisi görmedim ki, ona bizim dinimizde bir yer bulunmasın." sözleriyle ifade eder. Yeni hükümlerin tümü için dinin yeterli olduğunu, ancak bunun teorik olarak ispat edilmiş olmasına rağmen uygulamada bilfiil ispat edilmediğini belirtir.⁵⁷

40

9) İslam'ın Dünyaya Verdiği Önem Hakkındaki Görüşleri

Dünya ile ahireti birlikte ele alan İslamiyet, dünyevî kalkınmaya büyük önem verir. "Dünya, ahiretin tarlası" olduğuna göre, İslam dünyevî terakkiyi menetmez. Çünkü insan dünyada refah bulamazsa, ne yaratıcısını bulabilir, ne dünyasını anlayabilir ve ne de âhiretini tanır. Onun için ilâhî maksatlardan biri, dünyayı imar etmektir. Mustafa Takî daha da ileriye giderek insanın yaratılış sebebinin dünyanın imarı olduğunu söyler. Cenâb-ı Hakk'ın insanları yeryüzüne halife olarak yaratmasının sebebi budur.⁵⁸ Böylece Mustafa Takî, Kur'an'da geçen 'halife'⁵⁹ kavramının 'dünyayı imar etmek' anlamında kullanıldığını isabetle belirtmiş olur.

10) Tevhîd-i Tedrisatla İlgili Görüşleri

Mustafa Takî, Osmanlı aydın kesiminin düştüğü 'mektep', 'medrese' ayrımından son derece rahatsızdır. O kadar ki, bu iki ayrı eğitimin 'en büyük derdimiz' olduğunu söyler. Medreseliler, mekteplerden

⁵⁵ *Meclis Zabıtları*, XXII, 389-390, İ: 92, 28. 8. 1338, C: 2.

⁵⁶ Bk. Mustafa Takî, "Diyânetin Medeniyete Lüzumu (I)", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 26, Yıl: 1327, s. 605.

⁵⁷ *Meclis Zabıtları*, XXII, 389-390, İ: 92, 28. 8. 1338, C: 2.

⁵⁸ *Meclis Zabıtları*, XXII, 426, İ: 93, 30. 8. 1338 C: 1.

⁵⁹ Bakara, 2/30.

fen ilimleriyle yetişen bazı kimseleri adeta ‘ecnebi fikirli’, hatta ‘itaatsiz’, mektep mezunlarının da medresede tahsil görenleri ‘mutaassıp ve hiçbir işe yaramaz’ kabul ettiklerini, bu yüzden her iki grubun birbirine yaklaşımadığını, bunun da kamuoyunda fikrî ayrılıklara sebep olduğunu, dolayısıyla bu iki kesimi birleştirmek gerektiğini, İslam dininin maddi ilerlemeye mâni olmadığına göre, dinî eğitim ile dünyevî eğitimin birleştirilmesinde bir mahzur bulunmadığını, bilakis yararlı olacağını savunur.⁶⁰

Önceleri mektep-medrese farkı ve ayrımının olmadığını, mektep ve medrese diye ifade edilen müesseselerden mezun olanların işleri, hatta devleti idare ettiklerini, sonra nasıl olmuşsa araya bir nifak girdiğini, bunun da özellikle ‘Tanzimât-ı Hayriye’ denilen ‘zaman-ı meş’um/uğursuz zaman’la başladığını, Avrupa’nın asıl maksadının Osmanlıya Tanzimatı kabul ettirmek değil, bilakis Osmanlı’nın mahvına bir sebep bulmak olduğunu, bunu da ıslahat ve Tanzimat maskesi altında yürüttüğünü, hatta zamanın hükümetlerine birtakım tehditlerde bile bulunduğunu söyler.⁶¹

İslamiyet’in ıslahata uygun olmadığını söyleyip bütün yabancı teşkilatları ülkeye soktuklarını, bu teşkilatlardan birinin de mektepler olduğunu, ‘terakki devirlerini çoktan tamamladılar’ deyip medreseleri atıl bıraktıklarını, sonra mektepler yoluyla toplumun içine tefrika soktuklarını, bu okullar vasıtasıyla topluma sadece Avrupa’nın görüş ve felsefesini değil, âdetlerini dahi kabul ettirmek istediklerini, ulemanın da buna maalesef mukavemet edemediğini, ‘cinayet’ olarak ifade ettiği bu gidişatın sorumlularının dönemin âlimleri olduğunu söyler. Ona göre Tanzimat’tan sonra gelenler, Meşrutiyet’e kadar aynı minval üzere yürüdüler. Meşrutiyet döneminde ise millet kendini toparlayamadı. Meşrutiyet ilân edildi, fakat millet, ‘bunlar uyanacaklar’ diye korkan yabancıların her taraftan gelen hücum ve tecavüzleriyle uğraştı. Sonuç itibariyle farklı eğitim ve öğretim ülkeye girmiş oldu.⁶²

41

11) Millî Kültüre Bağlılığı ve Halkı Bilgilendirme Çabaları

Mustafa Takî iyi bir milliyetçidir; fakat ırkçı değildir; onun milliyetçiliği millî kültüre sahip çıkmaktan ibarettir. Örneğin, bütün köy, belde ve şehir isimlerinin yabancı olduğunu, bunların Türkçeleştirilmesi gerektiğini, Hz. Peygamber’in isim değiştirme yönündeki uygulamasına⁶³ işaret ederek bunun ne kadar önemli olduğunu belirtir.⁶⁴ Bununla beraber

⁶⁰ Meclis Zabıtları, I, 77, İ: 4, 24. 4. 133 6, C: 2.

⁶¹ Meclis Zabıtları, XXII, 425, I : 93, 30 . 8. 1338, C: 1.

⁶² Meclis Zabıtları, XXII, 426, İ: 93, 30. 8. 1338 C: 1.

⁶³ Hz. Peygamber’in isimlerle ilgili tutumu ile ilgili geniş bilgi için bk. Cemal Ağırman, “Ad Koyma Ve Hz. Peygamber’in İsimlere Karşı Tutumu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, Sivas 1998, s. 123-143.

⁶⁴ Meclis Zabıtları, X, 270, İ: 31, 9. 5. 1337, C: 1.

o, ırk üstünlüğünü kabul etmez ve ırkçılığın insanları tefrikaya sürüklediğini belirtir.⁶⁵

Mustafa Takî'ye göre, medeni kanun, adliye ve hukuk kendimize ait olmalı, Batı'nın bilim ve teknolojisi alınmalı, fakat Batı, Türk toplumunun sosyal ve kültürel hayatına sokulmamalıdır. Çünkü sosyo-kültürel hayata başka unsurlar girdiği zaman milletin, kendi tarihi, insanı ve değerleriyle olan bağları kopar, bu da kendi kendine yabancılaşma sonucunu doğurur. Sonuçta millet kendi benliğini, milli kimlik ve özelliklerini kaybederek başka milletlerin hegemonyası altına girer.⁶⁶

Toplumun geri kalmasının en büyük etkeni cehalet olduğu için, Mustafa Takî, halkı bilgilendirme ve aydınlatma çabasıdır. Her köye bir hoca ve bir Sebîlürreşâd mecmuasının gönderilmesini teklif eder. Ulaşım imkânlarının azlığı ve maliyet masraflarının çokluğu nedeniyle karşı çıkanlara üzüldür; misyonerlerin milyonlar harcayarak toplumun içine kadar girdiklerini, hiçbir masraf ve çabadan kaçınmadıklarını, bundan ibret alınması gerektiğini söyleyerek teklifin kabulü yönünde ısrar eder.⁶⁷ Misyonerlere karşı toplumu bilgilendirme ve onlara doğru dinî bilgiler verme açısından Mustafa Takî'nin bu teklifi güncelliğini hâlâ korumaktadır.

12) Vatan Sevgisi ve Birliğe Verdiği Önem Hakkındaki Görüşleri

42

Mustafa Takî, Osmanlı'nın dağılma sürecinde Anadolu dışındaki Osmanlı topraklarında meydana gelen istilalara diğer bölge halklarının ses çıkarmayıp tepkisiz kalmasına son derece üzüldür. Ona göre bu tepkisizlik, dinî inançların zayıflamasına ve vatan olgusunun iyi algılanamamasına bağlıdır. Oysa Osmanlı yönetimi altında bulunan her karış toprağı vatan olarak kabul etmek, vatan toprağının tamamını da aynı ölçüde tek vücut bilmek esastır. Bir vücudun bir parçası kesilse, isterse en ufak parçası olsun, diğer azaları da aynı anda sızlayıp acır; ölürse hepsinin ölmesi, yaşarsa hepsinin yaşaması gerekir, eksik organ ile yaşamak ölmekten daha beterdur.⁶⁸ Mustafa Takî, bu düşüncesini, Kırk Hadis'inde daha geniş bir şekilde hadislerle izah etmeye çalışır; İslam'ın birlik konusundaki görüşünü yansıtarak dinî dayanaklarını verir ve birlik olmanın önemini vurgular.

⁶⁵ Mustafa Takî, "Mebus Nasıl Olmalı" *Sırat-ı Müstakim*, Cilt: 7, Sayı: 182, Yıl: 1327, s. 412-415; Eroğlu, Hamza, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul 1982, s. 202; Kesenceli, Resul, "Mütefekkir Olarak Mustafa Takî Efendi'de Mebus Olmanın Nitelikleri", *Somuncu Baba Kültür Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 29, Kasım Aralık 2000, s. 16-17.

⁶⁶ *Meclis Zabıtları*, X, 264, I : 31, 9. 5. 1337, C: 1.

⁶⁷ *Meclis Zabıtları*, X, 264, I : 31, 9. 5. 1337, C: 1.

⁶⁸ Mustafa Takî, "Girit İçin Sivas'ta Akd Olunan Metinde Ulemadan Bir Zât Tarafından İrad Olunan Bir Nuhuk", *Be'yânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 65, Yıl: 1328, s. 1300.

Mustafa Takî, bir Müslüman olarak sadece Anadolu'da yaşayanların değil, diğer ülkelerde yaşayan Müslümanların dertlerine de ortak olmaya çalışır. Rusya'da yaşayan Müslümanlarla ilgili kaleme aldığı müstakil bir makalede, Rusların, oradaki Müslümanların hürriyetlerini kısıtlayıp vicdanlarına baskı yaptığını, dillerini ve nesillerini yabancılaştırmak istediğini, altı milyon Müslüman'ın yaşadığı bu ülkede, onlara hitap eden herhangi bir mahkemenin yer almadığı gibi ilkökul veya üniversite düzeyinde yararlanacakları bir eğitim kurumunun dahi bulunmadığını belirtir.⁶⁹

İtalya'da yıllarca kendilerine zulmedilen Müslüman halkın Senûsiler önderliğinde örgütlenip bu zulme dur deme çabalarını takdirle karşılar, bunu vahşilik olarak göstermeye çalışanları eleştirir, Senûsileri de sadece memleketlerini ve kişisel haklarını savunan kişiler olarak görür.⁷⁰

Mustafa Takî, bu vahim sonuçları hatırlatarak toplumu uyanmaya ve birlik olmaya çağırır, birkaç asırdır derin uyku ve gaflet sonucu birçok memleket toprağının yabancıların eline geçtiğini, memleketin bir parçasının yalılıp yululırken diğer bölgelerin buna aldırmadığını, oysa Kur'an ve Hz. Peygamber'in böyle emretmediğini, onların emrine göre bütün Müslümanların bir ceset gibi olduğunu; öleceklerse hep beraber ölmeleri, yaşayacaklarsa da hep beraber yaşamaları gerektiğini, dolayısıyla bu ilâhî buyruğun unutulduğunu belirtir. Gaflet sonucu memleketin uğradığı vahim akabeti örneklerle gözler önüne sererek halkı uyandırmaya çalışır.⁷¹

43

Bütün bunlar, Mustafa Takî'nin Osmanlının fiilen yıkılışına kadar gösterdiği gayret ve çabaların bir özetidir. Onun bu olumlu çabaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da devam eder. İlk Meclise milletvekili olarak seçildikten sonra aktif çabalarını orada da sürdürür.

13) Hukukun Tabîî Gerekliliği, Mantukî ve Bilimsel Dayanakları İle İlgili Görüşleri

Mustafa Takî'ye göre hukuk sosyal varlık olmanın tabîî bir sonucudur. İnsan, sosyal bir varlık olduğuna ve tek başına yaşaması mümkün olmadığına göre, bir hukuka tâbi olması tabîî ve kaçınılmazdır. Beslenme, giyinme, barınma ve savunma gibi ihtiyaçlarını tek başına elde edip şöyle ya da böyle, yalnız yaşayabileceği farz edilse bile, neslini devam ettirebilmesi için insanın bir eşe yani kendi cinsinden bir varlığa ihtiyacı vardır. Aslında insanın, medenî bir tabiatla yaratıldığı için, tek başına sefalet içinde yaşaması mümkün değildir. Çünkü sosyal hayatın devam etmesi için insanlar birbirlerine muhtaçtırlar. Beşerî ve sosyal

⁶⁹ 'Hitâbe', *Sebilürreşâd Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 489, Yıl: 1337, s. 227.

⁷⁰ Aynı yer.

⁷¹ Aynı yer.

ihtiyaçlarını birbirlerinin yardımıyla muntazam bir şekilde karşılayabilmeleri için beraber yaşamak zorundadırlar. Bir arada yaşama olgusu karı-koca ile başlar; ana-baba, çocuklar, komşular, hemşeriler, vatandaşlar, milletler ve devletler topluluğuna kadar uzanarak genişler. İnsanlar “cerr-i menfaat def-i mazarrat” yani ‘fayda veren şeyi elde etmek, zarar veren şeyi terketmek’ arzu ve istidadında yaratılmışlardır. Bir şeye, bir kimse ihtiyaç duyduğu gibi başkası da ihtiyaç duyar. Her biri muhtaç olduğu şeyi kendi nefsi için elde etmek için diğeri ile mücadeleye girer; onu bertaraf etmek ister; bu durum bazen savaşımlara bile neden olur. O halde insanların hem toplu yaşamaları, hem de kavga etmemeleri gerekir. Bu da ancak her bir ferdin, kendisini hak sahibi gördüğü gibi, başkalarını da aynı şekilde hak sahibi görmesi ve bu durumu kabullenmesi, kendi hakkına ve payına düşene rıza göstermesi ile mümkündür.⁷²

Bu gerçekliğin tabii sonucu olarak her bir fert ve toplum, ‘hak’ ve ‘vazife’ gibi iki temel olgu ile karşı karşıyadır. Sosyal varlık olmanın temel kuralı olarak herkesin kendi hukukunun dışına çıkmaması başlıca vazifesidir. Ferdin bu vazifeyi ihlâl eden davranışına cürüm/suç denir.⁷³

‘Vazife’ ve ‘suç’ eylemleri, başkasını ilgilendiren bir yönü olmayıp kişinin kendi nefsinde kalırsa, buna ‘nefsî görev’ ve ‘nefsî cürüm’ denir. Sağlığa dikkat etmek, hastalandığında tedavi olmak, kişinin kendi bedenine; ilim ve ibadetler yoluyla ruhunu terbiye etmesi de nefsinde/ruhuna yönelik vazifeleridir.⁷⁴

44

Eylemlerle ilgili başkalarına karşı bir ‘hak’, ‘vazife’ veya ‘cürüm’ teşkil etmeyen kurallar, ahlâk ilmine; başkalarına karşı bir ‘hak’, ‘vazife’ veya ‘cürüm’ teşkil eden kurallar da hukuk ilmine girer.⁷⁵

Mustafa Takî, hukukun varlık gerekçesini bu şekilde mantikî öncüllerle ve felsefî yorumlarla ortaya koyar. Beşeriyet arasında gerçek saadeti sağlamak ve insanı tecavüzlerden korumak için hukukun vazgeçilmez olduğunu belirtir.⁷⁶

14) İnsan Aklının Üç Kısma Ayrılması İle İlgili Görüşleri

Mustafa Takî’nin ifadesiyle, her fert hak ve vazifelerini, insan tabiatının gereği olarak fıtraten bilmesi gerekir. Ancak, insanların genelinin akıl ve istidadı, fert fert tam ve kâmil bir şekilde yaratılmadığı gibi, birçoğu, birtakım dış tesirlere mağlup olan aklını salim bir şekilde kullanamamaktadır. İnsan akli bu manada çok farklı olmakla beraber başlıca üç kısma ayrılır:

⁷² Mustafa Takî, “Diyadin Medeniyete Lüzumu (I)”, *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 26, Yıl: 1327, s. 605.

⁷³ Aynı yer.

⁷⁴ Aynı yer.

⁷⁵ Aynı yer.

⁷⁶ Aynı yer.

Birincisi hiçbir vasıtaya başvurmaksızın, doğrudan kendi görüş ve fikirlerinde asla hata yapmadığı farz olunan kâmil insanların aklıdır. Bunlar peygamberlerdir. Onlardan başka bu dereceyi hiç kimse ve hiçbir zaman elde edemez. Her asırda birkaç dâhi ve fazilet ehli şahsiyetin bulunduğu vakidir. Yaşadıkları asrın fertleri, bunların görüş, fikir ve düşüncelerine güvenmelerine rağmen, bunlar da öğrenim gibi birtakım vasıtalarla başvurmadan sadece kendi akıl ve içtihatları ile hakikati tayin edememektedirler. Ayrıca, dâhilerden her biri, herhangi bir meselenin tayininde kendisine göre birtakım aklî deliller ileri sürdüğü halde, kendi aralarında bir hayli fikir ayrılığı olabilmekte, birinin güzel dediğine, diğeri kötü diyebilmektedir. Oysa hak tektir, birden fazla olamaz. Fakat hakkın hangisinin görüşünde olduğu kestirilememektedir. Peygamberler dışında, beşer olarak, herhangi birinin başka bir vasıtaya başvurmaksızın doğrudan hakkı, iyiyi ve kötüyü tayin etmesi mümkün değildir.⁷⁷

İkincisi; akıl gücüyle birtakım vasıtalarla müracaat etmek, tetkik ve araştırmalar yapmak suretiyle vazifeleri, iyiyi ve kötüyü tayin edenlerin aklıdır.⁷⁸

Üçüncüsü; kendi aklıyla hiçbir şeyi kestiremediği gibi, gerekli vasıtaları da tetkik ve araştırma gücüne sahip olmayanların aklıdır. Bunlar sadece taklit ve inançla veya bir başkasının uyarı ve tavsiyeleriyle, kendi fiillerini ve insanların kendilerine yönelik muamelelerini, ayrı ayrı tecrübe ederek kendilerince bir hak ve vazifeyi veya iyi ve kötüyü tayin ve tahmin ederler. Beşeriyetin bu kısmının çoğunu avam takımı teşkil eder.⁷⁹

45

15) Bilgi Edinme Yolları ve Kanunların Tayini İle İlgili Görüşleri

Mustafa Takî'ye göre, akıl sahibi insanlar, bilgi edinmek için müracaat ettikleri vasıtalar açısından beş kısma ayrılır.

1. Tecrübe ehli olanlar: Bunlar gerek kendisinde gerek başkalarında meydana gelen fiillerin sonucunu birer birer değil de, cins cins araştırıp tetkik ederler.

2. İstişare ehli olanlar: Bunlar herkesin görüş ve fikrini araştırır, anlar, sonra bir hüküm ve sonuca ulaşır.

3. Öğrenme ehli olanlar: Bunlar hak ve vazifeleri, iyi ve kötüyü, müdevven ilimleri çokça mütalaa etmek ve araştırmak suretiyle tayin ederler.

4. İlim ehli olanlar: Bunlar, bütün ilimler aklî bedihiyyât üzerine tesis edildiği için, iyi ile kötüyü, ilimle fazlaca meşgul olarak gelişen temyiz güçleriyle tayin ederler.

⁷⁷ Mustafa Takî, "Diyanetin Medeniyete Lüzumu (I)", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 26, Yıl: 1327, s. 605.

⁷⁸ Aynı yer.

⁷⁹ Aynı yer.

5. Din ehli olanlar: Dinlerin çoğunda hüküm ve ibadetler aklilik üzerine bina edilmiş, hak ve vazifeler tayin edilmiş, eşya ve fiillerde iyi ve kötü beyan edilmiştir. Böylece insan, güzellikleri, dinin yaptığı tayin ve açıklamalara göre temyiz eder.

Bu beş vasıtaya müracaatla bilgi edinenler, hak ve vazifelerini, hangi fiilin ihlâlinin ne gibi hukukî sonuçlar doğuracağını, ne tür mesuliyetler getirdiğini, hangi eylemlerin ceza gerektirdiğini, hangilerinin gerektirmediğini tayin edip gereğince hareket ederler. Fakat insanların çoğu böyle bir imkâna sahip değildir. Dolayısıyla fert ve cemiyet için bu hususları düzenleyen bir kanun tanzimine ihtiyaç vardır.⁸⁰

Kanun oluşturmada sadece tecrübeye dayanmak, tecrübelerden hareketle mükemmel kanun oluşturmak mümkün değildir. Çünkü belli bir sonuca ulaşmak için binlerce istatistik yapmak gerekir. Bir maddenin tatbik ve icraatında senelerce tecrübeler ve istatistikler yapılırken, o kanunun birçok yanlışlıkları tezahür eder. Üç beş sene içinde bir madde tadil ve tebdile uğrar. Onun için tecrübe, ilk etapta gerekli ve önemli bir bilgi vasıtası olmakla beraber, sadece tecrübeye dayanarak mükemmel bir kanun tanzim etmek mümkün değildir.⁸¹

Maarif, insanlık tarihinin bütün tecrübe ve birikimlerini ifade eden bir kavramdır. Ancak maarif de, tek başına; tecrübe, istişare ve dinî hükümlerden yardım almaksızın tüm ihtiyaçları karşılayacak bir kanun oluşturmaya yeterli değildir.⁸²

46

İstişare iyi bir hidayet yoludur. Bilgili, donanımlı, tecrübeli birini kendisine müsteşar seçen biri her zaman kazanır. İstişareyi/danışmayı rehber edinen devletler her zaman ileri gitmişlerdir. Ancak istişare de tek başına hakikatin tayininde yeterli değildir. İstişare heyetinde bulunan kimselerin niteliği önemli olmakla beraber, çoğunluğun verdiği bir karara muhalif olan azınlığın görüşleri heba olmaktadır. Çünkü hak ve hakikatin, o azınlığın görüşünde bulunması mümkün ve çoğu kez de vâkidir.⁸³

Dine gelince; dindarlık insanların vicdanlarında gerçek bir öğretmen olduğu için, din tarafından öğretilen hak ve vazifeler, iyi ve kötü, hayır ve şer, doğru ve yanlış, hülâsa din her ne diyorsa, onun öylece kabul edilip kesin olarak inanılacağı muhakkaktır. Diyanetin diğer dört hususa; tecrübe, maarif, fen ve istişareye, oldukça önemli olan 'hürriyet' ve 'eşitlik'in tam korunması gibi, iki üstünlüğü daha vardır.⁸⁴ Sonuç itibarıyla din, ilim elde etme yollarının hepsinden daha güçlüdür. Çünkü o, fiil ve eşyanın hakikatini, vicdan ve kalbin derinliklerine nakşeder. Onun gönüllere

⁸⁰ Mustafa Takî, "Diyanetin Medeniyete Lüzumu (I)", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 26, Yıl: 1327, s. 605.

⁸¹ Aynı yer.

⁸² Aynı yer.

⁸³ Aynı yer.

⁸⁴ Aynı yer.

yazdığı satırlar ebediyen silinmez. Böylece Mustafa Takî, dini en önemli bilgi edinme vasıtalarından biri olarak kabul ederek hak ve hakikatin tayininde dinin önemini vurgulamış olur.⁸⁵

16) Hakların Tayininde Zatî Üstünlükler Tercih Sebebi

Olamayacağına Dair Görüşleri

Mustafa Takî'ye göre hak ve vazifelerin tespit ve tayininde zâtî üstünlükler tercih sebebi olamaz. Çünkü bir insanın akıl ve fetaneti, ilim ve marifeti ancak kendi nefsinin terbiyesini gerektirir, başkasının terbiyeli olmasını gerektirmez. Bir insan ne kadar akıl ve fazilet sahibi olursa olsun, bir diğeri de ne kadar cahil olursa olsun, her ikisi de insan olduğu ve hukukta da eşit oldukları için birinin diğerine tahakküm hakkı yoktur. Dolayısıyla insanlar için, insan âleminin dışında ve kendisinin üstünde bir hâkimin bulunması gerekir. Mustafa Takî'ye göre insan hürdür; kendi cinsinden birinin hâkimiyeti altına girerse, hürriyet hakkı yok edilmiş ve bir nevi esaret altına girmiş olur.⁸⁶

17) Dindarlığın Hukuka Bağlılığa Etkisi Hakkındaki Görüşleri

Bilindiği gibi dinin vicdanlar üzerindeki etkisi her zaman büyük olmuştur. Mustafa Takî'nin ifadesiyle mütedeyyin olan bir kimse, dinin gereği olarak kendisine tebliğ edilen her şeyi vicdanen kabul eder. Zira hükmü koyanın, kendisi gibi bir insan değil, bütün insanların yaratıcısı olan Allah Teâlâ olduğunu bilir. Dinden alınan bir kuralı kendisine tebliğ eden bir kimse sıradan biri dahi olsa, onun, esasen buna bir dahli olmayıp ilâhî kaynaklı olduğunu ve hiç kimsenin hürriyet ve eşitliğine bir hâlel gelmeyeceğini de bilir; dolayısıyla, hak ve vazifenin, iyi ve kötünün, icra edilecek hükmün yaratıcı tarafından tayin edildiğini bildiği için, eşitlik noktasında artık hiçbir şüpheye mahal kalmaz. Bununla beraber kanun tanzimi için dine başvurulduğunda dahi, sair vasıtalarla yani ilim, fen ve istişareye müracaattan tamamen müstağni kalınamaz. Gerçi tecrübe, ilim, fen ve istişare, dine başvurmanın dışında olmadığı için dine başvuran, bunların tümüne de başvurmuş olur.⁸⁷

47

18) Ahlâkın Kanunlara Uymaya Etkisi Hakkındaki Görüşleri

Mustafa Takî, mükemmel bir kanun yapmanın yeterli olmadığını onu uygulayacak toplumun aynı zamanda mükemmel bir ahlâka sahip olması gerektiğini söyler. Toplumun ileriye gidebilmesi için bütün fertlerinin yasalara riayet edip itaat etmesi son derece önemlidir. Bunun

⁸⁵ Mustafa Takî, "Diyanetin Medeniyete Lüzumu (III)", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 28, Yıl: 1327, s. 657.

⁸⁶ Aynı yer.

⁸⁷ Aynı yer.

temel esası da ahlâktır. Dolayısıyla kanuna riayet ve itaat ancak ahlâk ile mümkündür.⁸⁸

Mustafa Takî'nin ifadesine göre, sosyal hayatta ifrat ve tefritten uzak, orta bir yol takip edilse, beşeriyet meleklik derecesine yükselir ve mükemmeliyete ulaşır. Hâlbuki insan, *şehvet* ve *gazap* gibi, birbirine zıt iki güç ile yaratılmıştır. Biri 'celb-i menfaat' için başka bir şahsın hukukuna tecavüz ve müdahaleye, diğeri de 'başka bir şahsın tecavüzüne karşı müdafaa'ya meyleder. İki zıt güç arasında kalan biçare insanın, bu çekiciliğe mukavemet göstererek orta istikamette hareket edebilmesi, melekleri ve melekût âlemini acziyyet ve hayretler içerisinde bırakacak bir kudrettir.⁸⁹

Genel ahlâk itidal çizgisinde olursa, ne bir kimse başka bir kimsenin hukukuna tecavüz eder ve ne de ona karşı olan vazifelerinde kusur eder. Kavga yapılmadığı gibi sürtüşme de olmaz. Devletlerin teşkilinde polis ve askerî teşkilatların kurulmasına da gerek kalmaz. Ne çare ki yaratılış ve beşerî fitrat buna müsait değildir.⁹⁰

Ahlâkta itidal, insanlar arasında ender gerçekleşen bir husustur. Hemen hemen bütün insanlar ya ifrata veya tefrite eğilimlidir. İnsanlar iyilik ve kötülük istidadında aynı seviyede değildir, her bir fert sayısınca birbirinden farklıdır.⁹¹

Beşerî âlemde ahlâk çok güzel bir meziyettir. Bir şahsın, bir kavmin, bir milletin veya bir devletin fazilet ve saadet derecesi ancak ahlâkî ölçülerle tayin edilir.⁹²

Mustafa Takî'ye göre, gerek fert ve gerekse cemiyet arasında, ahlâkın itidal düzeyinde olması ne derece ilerleme ve medeniyete sebep ise, kötü ahlâk da o nispette insanlığı bozan bir husustur. Dolayısıyla bir milletin bütün iyilik ve saadet unsurlarını elde etmesi için genel ahlâkını güzelleştirmesi gerekir.⁹³

19) Ahlâkî Güzelleştirmenin Yolları İle İlgili Görüşleri

Mustafa Takî'ye göre ahlâkî güzelleştirmenin başlıca iki yolu vardır. Birincisi; kanuna aykırı bir durum ortaya çıktığında hemen o an nefsi ve ruhu terbiye ve tezkiye etmektir. İkincisi; bir ahlâk suçu ortaya çıktıktan sonra, tekrara meydan vermemek ve başkasına ibret olması için failini uyarmak ve cezalandırmaktır.⁹⁴

⁸⁸ Mustafa Takî, "Diyanetin Medeniyete Lüzumu (III)", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 28, Yıl: 1327, s. 656.

⁸⁹ Aynı yer.

⁹⁰ Aynı yer.

⁹¹ Mustafa Takî, "Diyanetin Medeniyete Lüzumu (III)", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 28, Yıl: 1327, s. 657.

⁹² Aynı yer.

⁹³ Aynı yer.

⁹⁴ Aynı yer.

20) Nefs ve Rûhu Tezkiye Etmenin Suç İşlemekten Kaçınmaya Etkisi İle İlgili Görüşleri

Mustafa Takî'ye göre nefsi ve rûhu tezkiye etmenin birkaç yolu vardır. Birincisi güzel ve kötü ahlâkı kesin olarak bilmektir. Çünkü ahlâkın iyisini ve kötüsünü bilmeyince, nefsi kötü ahlâktan alıkoyup iyi ahlâka sevk etmek mümkün olmaz.⁹⁵

Nefsi ve rûhu arındırmanın ikinci yolu, dinin emrettiği ibadet ve taatleri yerine getirmektir. Bu mukaddes vazifelerle meşgul olan bir kimse, kendisinin içi ve dışıyla daima rabbinin huzurunda, rabbinin de her an kendisini görmekte olduğunu bilir. Dolayısıyla hemcinsine zarar verici bir fiil ve harekette bulunmak şöyle dursun, öyle bir fiili hayalinden geçirmeyi bile bir cinayet kabul eder.⁹⁶

Üçüncü vesile Allah'tan hayâdır. Kendisini rabbinin huzurunda bilen bir kimsenin, şayet aklına, mabudunun rızasına aykırı bir davranışta bulunma cesareti gelirse, derhal hazır ve nazır bildiği mabudundan hayâ ederek nefsin o cesaretini kırar.

Dördüncü vesile güzel ahlâk ve üstün fazilet sahibi kimselerle fazlaca beraber olmak, onlarla bir arada oturup kalkmaktır. Bu durum nefsi güzel ahlâka alıştıırır.

Beşinci vesile, ilim ve fen ile çokça meşgul olmaktır. İlim ve fen hep akli bedihiyyat üzerine kurulmuş olduğu için bunlarla meşgul oldukça kendisinde iyiliklere meyletme arzusu doğar.

49

Altıncı vesile, vicdan muhasebesidir. Buna empati de denebilir. Bir kimse başkasına yönelik bir suç işleyecek olduğunda, o suçu işlemeyen önce, empati yoluyla, aynı suçun başkası tarafından kendisine yapılmış olması durumunda ne kadar etkileneceğini düşünür ve kendisi tarafından başkasına yapılması zararlı olan bir hareketin uygun olmadığını anlar.

Yedinci vesile, şerefi korumaktır. Bir kimse, bir suç işleyeceği zaman akranları arasında sahip olduğu güven ve şerefin sarsılacağını düşünerek suç işlemekten çekinir.

Sekizinci vesile, ibret almaktır. Suç ve cinayete cesaret eden bir kimse, kanunî cezanın yanı sıra şeref ve itibar kaybına duçar olacağını düşünerek ceza ve rüsvaylığa uğramamak için suç işlemekten sakınır.

Dokuzuncu vesile, kanunî ceza korkusudur. Kişi, devletin kendisine vereceği cezayı düşünerek suç işlemekten sakınır.

⁹⁵ Mustafa Takî, "Diyânetin Medeniyete Lüzumu (III)", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 28, Yıl: 1327, s. 657.

⁹⁶ Mustafa Takî, "Diyânetin Medeniyete Lüzumu (IV)", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 29, Yıl: 1327, s. 687.

Onuncu vesile, uhrevî ceza korkusudur. Kişi bir suç işleyeceği zaman, zaten vukuuna inandığı uhrevî azabı düşünerek suç işlemekten kaçınır.⁹⁷

Bu on vesile insanları ahlâkî ve kanunî suçlar işlemekten alıkor. Bu on mesele toplumun fertlerine kazandırıldığında bunca polis, jandarma, asker ve hapishaneye lüzum kalmadan toplum kısa zamanda yükselir ve saadete ulaşır. Nitekim İslam öncesi Arap kabileleri her türlü zulüm ve cinayeti hemen her gün aynı oranda işliyorken, nûr-u Muhammedî'nin doğuşuyla mekârim-i ahlâk/yüce ahlâk yayılmış, kısa zaman içinde ashâb-ı kirâmın her biri faziletli ahlâkın birer timsalleri olmuştur. Asr-ı saadette yüz yirmi bini geçen sahâbe arasında dine aykırı hareket edenler olmadığı gibi, terettüp eden cezalarda müsamaha edilmediği halde yirmi üç sene zarfında sadece bir iki kişi hakkında ceza verilmiş, onların dışında cezayı gerektirecek bir suçun işlendiği duyulmamıştır. Ne yazık ki 40-50 sene sonra o samimi halin zayıflamağa başlaması sonucu ilâhî ahkâma riayet azalmış, o nispette genel ahlâk, maddî ve manevî ilerleme de azala gelmiştir.⁹⁸

Onbirinci vesile, polis ve inzibat teşkilatının caydırıcı tutumudur. İyi çalışan bir teşkilatın var olduğu bir ortamda, suç işleyenler, her hâl ü kârda yakalanıp cezasız kalmayacaklarına inanırlarsa, suça tevessül etmekten kaçınırlar.⁹⁹

50

Bu onbir vesileden 1. 2. 3. 4. ve 10'uncusu, sırf dinî duygulardan kaynaklanıp insanların duygu ve kalplerini kontrol eder, kötü duygulardan temizler. Bu da, suçların kaynağını ıslah etmede dinin ne kadar etkili güce sahip olduğunu gösterir.¹⁰⁰

21) İlimle Meşguliyetin İnsanın Üzerindeki Etkisi Hakkındaki Görüşleri

İlimle meşguliyet insanın üzerinde olumlu izler bırakır. Uzun süre ilimle uğraşan akl-ı selim insanların duyguları güzel ahlâkla ünsiyet eder. Fakat bu durum, fitratında iyiliğe meyli galip olanlara mahsustur. Kötülüğe meyli ve istidadı galip olanlar, ilim ve marifet elde etmekle nefislerini tamamen ıslah edemedikleri gibi kötülüğü de ilim ve fen sayesinde iyi göstermeye çalışırlar.¹⁰¹

Mustafa Takî'nin ifadesiyle, -dinî ilimler dâhil- ilim, amelin bir mukaddimesi olsa da, müstakil sebebi değildir. İnsan, yüce fikirlere sahip olsa bile, kötü fiile eğilimlidir. Hiçbir hırsız, yaptığı işin iyi olduğunu

⁹⁷ Mustafa Takî, "Diyanetin Medeniyete Lüzumu (IV)", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 29, Yıl: 1327, s. 687.

⁹⁸ Aynı yer.

⁹⁹ Aynı yer.

¹⁰⁰ Aynı yer.

¹⁰¹ Aynı yer.

söylemez. Medenî memleketlerin tecrübe ve istatistiklerinin tespitlerine göre bir memlekette ilim ve fen ilerledikçe suç oranı azalmıyor, sadece şekil ve türleri değişiyor. Mesela bir hırsız ilim tahsil ettikten sonra artık adi şekilde hırsızlık yapmıyor, memur ise devletten, işçi ise şirketten, sanatkâr ise müşteriden yanlış hesaplamalarla bir şeyler çarpmak istiyor. Bu alanda iktidar ve fıkri kapasitesi nispetinde daha da ileri giderek bilgisiyle, matematik ilmi ve bedihî akılla sabit olan kaidelerin aksini ispata kadar cüret edebiliyor. Medenî memleketlerde kanun ve nizamlar günden güne arttığı halde yine hatır ve hayale gelmeyen, kanun ve nizamlarda bahsi geçmeyen suç ve vakalar ortaya çıkıyor. Mustafa Takî, Jan Jak Russo gibi bazı filozofların, fen ve ilmin dahi ahlâkı güzelleştiremediğine, dolayısıyla insanlığı terbiye etmeye/egitmeye gerek olmadığına kail olduklarını belirtir.¹⁰²

Mustafa Takî bunları söylerken maksadının eğitimde ilim ve maarifin gereksizliğini vurgulamak değil, aksine ‘ilim ve fennin lazım değil elzem’, hatta mülk/hâkimiyet ve idarenin rûhu olduğunu, ahlâkı güzelleştirmeye faydası olmadığı iddiasının da doğru olmadığını, fakat maarifin, dinî terbiye ile iç içe olmaması halinde ahlâkı güzelleştirmeye faydasının oldukça sınırlı kalacağını belirtmektedir.¹⁰³

Mustafa Takî’ye göre, muhakeme ve vicdanın ne demek olduğunu bilmek, namus ve şerefi korumayı maddi menfaatten üstün tutmak havassa mahsus olmakla beraber, ahlâkı güzelleştirmenin önemli vesilelerinden biridir.¹⁰⁴

22) Allah Korkusu ve Vicdanın Suç Oranlarının Azalmasına Etkisi İle İlgili Görüşleri

Mustafa Takî’ye göre polis ve inzibat önemli ve gerekli olmakla beraber, teşekkülünden önce suçun engeline tesiri oldukça azdır. Evlerde, özellikle zihinlerde tasavvur edilenlere, polis ve jandarmanın tesiri olamaz. Bu gibi yerlere ancak Allah korkusu nüfuz eder; gizlilik ve sırları bilen vakıf olabilir. Her dinde mevcut olan bu inanç, bu konularda en büyük uyarı vesilesidir.¹⁰⁵

Ona göre, yöneticiler Allah korkusunun en büyük kaynağı olan dinin birey ve toplumun üzerindeki olumlu etkisini ve dinî meziyetlerin güzelliklerini hakkıyla takdir edemiyorlarsa, bari pragmatist bir yaklaşımla memlekette asayişin yerleşmesi ve devletin bekası için, toplumun her ferdinde dinî duyguların geliştirilmesine yardımcı olmalıdırlar. Her türlü teşebbüs ve icraatta her dinin emir ve adabını da nazar-i dikkate

¹⁰² Mustafa Takî, “Diyanetin Medeniyete Lüzumu (IV)”, *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 29, Yıl: 1327, s. 687.

¹⁰³ Aynı yer.

¹⁰⁴ Aynı yer.

¹⁰⁵ Aynı yer.

almalıdır ki, halk, dininden ve devletinden soğumasın, dini vasıtasıyla kazandığı ahlâk ve yüce hayat düsturlarını kaybetmesin. Çünkü bir devlet ve milletin ilerleme ve saadet ölçüsü ahlâktır. Ahlâkı güzelleştirmede ise dinden daha etkin bir vasıta yoktur.¹⁰⁶

23) Suçun Teşekkülünden Sonra Tekrarına Mani Olan Sebepler Hakkındaki Görüşleri

Mustafa Takî'ye göre suçun teşekkülünden sonra tekrarına mani olacak sebepler dörttür. Birincisi pişmanlık ve vicdan azabıdır. Davranışlar üzerinde olumlu etkisi olan ve her insanda var olan vicdan, diğer bir ifade ile kalp veya gönül, ilâhî bir mevhıbedir. Suçlu, suç işledikten sonra vicdanının baskısına maruz kalır, yaptığı kötülüğe pişmanlık duyar, bu pişmanlık kendisine derin bir rahatsızlık verdiği için bir daha yapmamaya karar verir.¹⁰⁷ Vicdan ve insanlık duygusunu kaybetmiş olanlar, pişmanlık duymak bir yana, bir de işledikleri suç ile iftihar ederler.¹⁰⁸

İkincisi utanma ve şeref duygusudur. Bu duygu sayesinde suç işleyene, kendisini tanıyanlara karşı bir utanma ve mahcubiyet duygusu gelir. Bu da pişman olmasına sebep olur. Bir daha suç işlememeye karar verir. Ancak ar ve namus duygusunu kaybetmiş olanlar için söylenecek bir şey yoktur.

Üçüncüsü ahiret azabıdır. Dinlerin çoğunda, öldükten sonra dirilme, mükâfat ve ceza inancı bulunduğu için suçlu, suçu işledikten sonra ahiret âleminde göreceğine inandığı azabı düşünerek pişman olur ve istiğfar eder.

Dördüncüsü kanunun verdiği cezadır. Kanunî olarak kendisine verilecek cezadan etkilenerek durumunu düzeltir.¹⁰⁹

Mustafa Takî, dört sebepten her birinin, ıslah açısından önemli olduğunu belirtmekle beraber, bunlardan âhiret azabı ile kanunî cezanın daha belîğ ve daha etkin olacağı görüşündedir. Kanunî cezanın, suçun hemen ardından icra edilmesi durumunda tesirinin anında görüleceğini, bu yüzden ceza kanununun önemli, ancak ahiret azabının çok daha etkili olduğunu ifade eder. Çünkü suçun sabit olması durumunda, ahiret azabından kaçıp kurtulmak gibi bir ihtimal söz konusu değildir. Ahirete kesin inanan bir suçlu, ahiret azabından daha fazla korkar. Dolayısıyla ahiret azabı korkusuyla suç önlemeye dinin etkisi daha büyüktür.¹¹⁰

¹⁰⁶ Mustafa Takî, "Diyânetin Medeniyete Lüzumu (IV)", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 29, Yıl: 1327, s. 687.

¹⁰⁷ Aynı yer.

¹⁰⁸ Mustafa Takî, *Kanûn-i Cezâya İlâve Olunan Mevâdd-i Kanûniyeden Ellibeşinci Maddenin Fıkra-i Ahiresi Üzerine Bir Mulâhaza*, Cilt: 5, Sayı: 124, Yıl: 1329, s. 2254.

¹⁰⁹ Aynı yer.

¹¹⁰ Aynı yer.

24) Adil ve Caydırıcı Olması İçin Cezanın Niteliği Hakkındaki Görüşleri

Mustafa Takî'ye göre caydırıcı olabilmesi için ceza kanunu hem şiddetli olmalı, hem de suçun teşekkülünde derhal uygulanmalıdır. Ceza kanunu derhal uygulanmaz ve şiddetli olmazsa, ayrıca cezanın süresi senelerce uzun olursa, suçlu ceza süresi içinde o hale alışı ve ülfet eder, artık o ceza kendisi için ceza olma özelliğini kaybeder. Dolayısıyla ceza suçun tekrarlanmasına mani olamaz. İbret ve uyarı olması yönüyle ceza aynı zamanda ahlâkî güzelleştirme etkenlerinden biridir. Onun ifadesiyle, suç ile ceza arasında adalet dengesinin gözetilmesi inkâr edilemez bir hakikattir. Bununla beraber cezanın, suçun millet üzerindeki tesiri nispetinde olması gerekir.¹¹¹

Bir toplumun intizamlı olması ve ilerlemesi, kanunlarının mükemmeliyeti oranındadır. Çünkü topluma asıl hâkim olan kanunlardır. Hem sonra kim tarafından verilirse verilsin, kanuna muhalif olan emirlere uyma gerekliliği yoktur. Öyle ise kanunlar son derece mükemmel olmalıdır. Öyle bir kanun olmalıdır ki hiçbir maddesine itiraz kabul olmamalı, zamana bağlı olarak insanların âdet ve ahlâkları değiştikçe o kanun bozulmamalı; her yerde ve her zaman, her türlü âdet ve fiilin üzerine tatbiki mümkün olmalı; buluş ve icatlar ne kadar ilerlerse ilerlesin, ne kadar artarsa artsın ve medeniyet ışığı ne kadar yükselirse yükselsin, o kanunun alan genişliği bütün bu hususları kapsayacak nitelikte ve bütün fertlere şamil olmalı; eşitlik haklarını, bütün vazife ve muameleleri tayin etmekle beraber sırf hak ve adalet olduğu herkesçe bilinmeli, böylece herkesin vicdanına kanaat ve itaat duygusu uyandırılmalıdır.¹¹²

53

25) Bazı Kanun Maddelerinin Şekillenmesine Sağladığı Katkıları

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi olan Mustafa Takî'nin, teklif edilen bazı kanun maddelerinin tartışılması esnasında Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmalardan derin bir fıkıh bilgisine, iyi bir hukuk mantığı ve felsefesine sahip olduğu anlaşılır. Hukuk diline de büyük bir vukûfiyeti vardır. Kanun maddelerinde kullanılan kelime ve kavramların hukuk dilinde ne anlama geldiğini, hangi kavramın ne tür hukukî sonuçlar doğuracağını, ne tür yorumlara sebep olabileceğini isabetle ortaya koyabilen bir birikime sahiptir. Hukukî boşlukların doğmaması için kavramların yerli yerince kullanılması gerektiğini hararetle savunur. Bu meyanda kanun maddelerine ilave edilmesi ya da çıkarılması gereken bazı kelime ve kavramlar önerir, bazı maddelerin şekillenmesine katkıları sağlar.¹¹³

¹¹¹ Mustafa Takî, *Kanûn-ı Cezâyı İlâve Olunan Mevâdd-i Kanûniyeden Elli beşinci Maddenin Fıkra-i Ahiresi Üzerine Bir Mulâhaza*, Cilt: 5, Sayı: 124, Yıl: 1329, s. 2254.

¹¹² Mustafa Takî, "Diyanetin Medeniyete Lüzumu (V)", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 31, Yıl: 1327, s. 725-727.

¹¹³ *Meclis Zabıtları*, I, 107, I: 5, 27. 4. 1336, C: 4.

Vatana ihanet kanununun müzakerelerinde ‘bilfiil’ kelimesinden sonra ‘ve musellah (silahlı)’ kelimesinin ilâve edilmesini teklif ederek suçların belirginleşmesi, muğlâk ve yoruma müsait kavramların somutlaştırılması yönünde çaba sarf eder. Söz konusu olan cezanın idam olması nedeniyle ihaneti tayin eden suçun açık olması gerektiğini, aksi takdirde silâhsız bir şekilde, fikir düzeyinde muhalefet edip bunu izhar edenlerin de idam cezasına çarptırılmış olacağını, oysa böyle bir cezanın silâhsız bir ihanete verilmesinin ağır olacağını ifade eder.¹¹⁴

Mecliste, açık yerlerde kadın oynatanların hapse atılmasına dair sunulan kanun teklifi münasebetiyle yaptığı konuşmada, cezanın “hane içinde icra edilen cürümlere de şamil” olmasını ve bu kimselerin de ceza görmeleri gerektiğini savunur. Fuhşun genelde gizli yerlerde yapıldığını, ancak zararlarının toplumu da içine aldığını, dolayısıyla, açık yerlerde olduğu gibi kapalı yerlerde de fuhuş icra edenlerin cezalandırılması gerektiğini söyler.¹¹⁵

26) Milletvekilinin Nitelikleri İle İlgili Görüşleri

Mustafa Takî’ye göre, bir milletvekili işini iyi bilen, devletini ve milletini seven, onlar için çalışan bu uğurda gerekirse canını verebilen fedakâr ve bilge bir kişiliğe sahip olmalı; kanunî, ilmî, amelî ve ahlâkî birtakım vasıflar taşımali; hem kendi toplumunun kültürünü hem de dünyayı ve dünyadaki gelişmeleri çok iyi bilmelidir. Mebus aynı zamanda tarih ilmine vakıf olmalı, özellikle İslam Tarihi ile Osmanlı Tarihini iyi derecede, yabancı devletlerin tarihlerini de genel hatlarıyla bilmelidir. Çünkü tarih ilmine vâkıf olunursa, geçmişte yapılan hatalar tekrarlanmaz; ayrıca dünya coğrafyasında dost, düşman ülkelerin yapısına göre tavır alıp siyasî arenada nasıl hareket edileceğine karar verme imkânı doğar.¹¹⁶

27) Cihatla İlgili Görüşleri ve Azadamard Gazetesi’ne Cevabı

Mustafa Takî, Ermenice ‘Azadamard Gazetesi’nin 25 teşrîni evvel 1325 tarihli nüshasında, “Hem Faidesiz Hem Muhataralı” adlı baş makale yazarının, Osmanlı vatandaşı olmasına rağmen Osmanlılığı yakışmayan bir çıkış yaptığını, yazısında ‘dinî bir taraftarlıkla cihat’ veya ‘dinî muharebe’ adı altında savaşmayı kınadığını, Senüsîlerin şeyhinin İtalyanlara karşı cihat ilan etme söylentilerini şiddetle kınadığını, onlara ‘serseri dolaşan bir Arap kabilesi’ şeklinde hitap ederek aşağıladığını, bu girişimi son derece faydasız ve tehlikeli olarak gördüğünü; bazı

¹¹⁴ *Meclis Zabıtları*, I, 107, İ: 5, 27. 4. 1336, C: 4.

¹¹⁵ *Meclis Zabıtları*, I, 296, I: 15, 13. 05. 1336, C: 3.

¹¹⁶ Mustafa Takî, “Mebus Nasıl Olmalı” *Sırat-ı Müstakîm*, Cilt: 7. Sayı: 182, Yıl: 1327, s. 412-415; Eroğlu, Hamza, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul 1982. s. 202; Kesenceli, Resul, “Mütefekkir Olarak Mustafa Takî Efendi’de Mebus Olmanın Nitelikleri”, *Somuncu Baba Kültür Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 29, Kasım Aralık 2000, s. 16-17.

Osmanlıların, onların bu çıkışına sevinç izhar etmesini kınadığını ifade etmektedir. Mustafa Takî makale yazarına hitaben cihattan ne anladığını sorar ve eğer bundan ‘bütün Müslümanların birleşip Müslüman olmayanlara saldırısı’nı anlıyorsa, İslam’ın böyle bir cihat anlayışının bulunmadığını, ancak saldırıya uğrayan bir İslam toprağının veya topluluğunun topyekûn müdafaasının dinî bir görev olduğunu ve bundan daha doğal bir şeyin olamayacağını hatırlatır. Hristiyanların top yekûn Müslümanlara saldırdıkları dönemlerde bile Müslüman devletin halkı olan Hristiyanlara asla dokunulmadığını, ama Hristiyan engizisyonlarının bunun tam tersini yaptığını belirterek asıl taassubun Hristiyanlarda olduğunu söyler. Mustafa Takî, ayrıca ‘hem sonra bir İslam toprağına saldırıldığında karşı koyanlar, saldırıya uğrayan toplulukların halkı olmuştur. Senûsiler, Trablusgarp ve civarındaki Araplar bugün Osmanlının bir parçasıdır. Düşmandan kurtulmaları için hayatlarını, varlıklarını, hatta her şeylerini feda ediyorlar; bunlara kıyamete kadar medyûnu şükran olmak, vücutlarında bir lokma Osmanlılık gıdası bulunan, vicdanlarında zerre kadar Osmanlı toprağına meyil ve sevgisi bulunan herkesin, hunharca vaki olan İtalyan saldırılarına karşı insanca müdafaayı elbette tasvip etmesi gerekir. O vatan müdafilerini tezyif ve tahkire cüret eden makale sahibi, Osmanlı değil hatta yabancı bir insan bile değil, ancak bir İtalyan olabilir. Makale sahibi bu hareketin yazarlarca kınanmasını istemektedir. Hatta ona göre cihat fikrinin, değil ortaya atılması, bahis konusu edilmesi bile tehlikelidir; caiz değildir; memleketi tehlikeye atmanın, tehlikeli bir şekilde devletin mukadderatıyla oynamanın kimsenin hakkı değildir. Oysa vatanın her bir parçası tek tek kopmaktadır.’ demektedir. Mustafa Takî, makale sahibine, cihat kavramından bahsedecekse, bu kavramın ne anlama geldiğini biraz okuması gerektiğini söyler. Takî’nin ifadesiyle cihat, Müslüman olmayanları mutlaka öldürmek, mahvetmek değildir. Cihat; dinin, vatanın, milletin tecavüzden korunması için dinin emrettiği bir muharebedir. İnsanlık ölçülerine ve belli kurallara tâbidir. Tecavüze uğrayan bir vatanda elbette din de hissedar olur. Savunmanın suç olduğu taassubunu Senûsilerden ve Osmanlılardan ziyade İtalyanlara atfetmek gerekir. Başka din ve ırk mensuplarının en huzurlu yaşadıkları ortam, Osmanlı devletidir. Bunu onlar da bilmektedir. Mustafa Takî, son olarak, “Evet, anladığınız manaya göre cihat, değil bu asırda, her asırda ahmaklıktır. Ancak İslam cihadı öyle değildir. Bugünkü Müslümanların zaafiyet hali, İslamiyet’in bünyesinden değil, İslamiyet’e hakkıyla bağlanmamaktan dolayıdır. Uğradığımız bu hakaretler, serzenişler, maruz olduğumuz felaketler, bizlere bir ibret dersi olur da hakiki medeniyete, sırf insaniyet demek olan İslamiyet’e dört elle sarılırız”, demektedir.¹¹⁷

¹¹⁷ Mustafa Takî, *Mücahitlerimize Narva Taarruz Reddiyesi*, Cilt: 6, Sayı: 126, Yıl: 1329, s. 3490-3493.

28) Yönetim Anlayışı

Yönetim konusunda “*Yetkileri devredin ve murakabesini yapın!*” diyen Mustafa Takî, modern bir yönetim anlayışına sahiptir. Meclisin icra kuvvetinin, ‘bilkuvve’ olduğunu, ‘bilfiil’ olmadığını söyler.¹¹⁸ Bu sebeple yetki kargaşasına yol açacak bazı kanun maddelerinin kaldırılmasını Meclise teklif eder.¹¹⁹

29) İlmî Tartışmalara Katılma Üslubu ve Sorumluluk Bilinci

Mustafa Takî ulusal basını sürekli takip eder. Zaman zaman basında tartışılan konular hakkında görüş beyan ederek halkı aydınlatmaya çalışır. Savaş esnasında devletin zayıf düşmesi durumunda zekât, fitır sadakası, hac ve kurban gibi malî ibadetlere harcanacak meblağın devletin gerekli gördüğü kurumlara, askerî teçhizat teminine aktarılabilceği yönündeki tartışmalara katılır ve olumlu görüş beyan eder. İlmî tartışmalarında mütevazı bir üslup kullanır. Hiçbir zaman iddialı olduğunu söylemez. Bir konuda fikir beyan etmek, özellikle fetvayı gerektiren konularda bir şey söylemek istediğinde, söz söylemek yetkisinin ilgili makamlara ait olduğunu, ancak kendisinin de katkı sağlamak amacıyla bir şeyler söylemek istediğini belirtir. Âlimler arasında yapılan tartışmalara, bazen iki tarafı birbirine yakınlaştırmak, bazen de beyan edilen farklı görüşler nedeniyle milletin düşmekte olduğu yeni birtakım şüphe ve tereddütleri izale etmek için katılır. Görüşünü, meseleyi en ince detayına kadar izah ederek gerekçeleriyle birlikte açıklar.¹²⁰

56

Mustafa Takî zaman zaman alay müftüsüyle ilmî tartışmalara girer, verdiği fetvaların katılmadığı yönlerini açıklar. Onunla münazara etmek değil dertleşmek amacıyla olduğunu, baş başa verip ağlaşmak istediğini söyler. Çünkü memleketin kötü gidişatına son derece üzülmemektedir. “Üzüntü gözyaşlarımız ihtimal ki hayat suyu olur da ondan bir kurtuluş çaresi halk olur.” gibi duygulu sözler sarf eder. Fahrettin Efendiye hitaben yazdığı mektupta Osmanlı Devleti’ni, sahibi namaz kılmakta iken hırsız ve gaspçının tecavüzüne uğrayan bir eve benzetir. Bu kişinin namazını bozup silaha sarılması gerektiğini söyler. Memleketin her taraftan istilaya uğrayıp yağmalanmakta olduğunu, böyle bir durumda hacdan bahsedilemeyeceğini, zira acilen devlete yardım edilmesi gerektiğini söyler.¹²¹ Geline bu noktada ihmali bulunanların hiçbir şey olmamış gibi davranmalarına üzülmekle “düşmanımız ne Rusya, ne İngiltere, ne İtalya... büyük düşmanımız biz kendimiz, nefsimizdir”, demekte, üzüntüsünü “Yahu biz bizi ıslah etmenin çaresi nedir?” sorusuyla dile getirmektedir.¹²²

¹¹⁸ Meclis Zabıtları, XVI, 178, İ: 152, 30. 1. 1338, C: 2.

¹¹⁹ Meclis Zabıtları, XXIV, 192, İ: 127, 26. 10. 1338, C: 1.

¹²⁰ Mustafa Takî, *Açık Mektup*, Cilt: 6, Sayı: 146, Yıl: 1329, s. 2612-2614.

¹²¹ Aynı yer.

¹²² Aynı yer.

DEĞERLENDİRME

Mustafa Takî Efendi, Osmanlı döneminin son yıllarıyla Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarını idrak etmiş önemli şahsiyetlerden biridir. Âlim, ârif ve mütefekkir bir zattır. Hayatı boyunca istibdat/baskı rejiminin karşısında olmuş, aleyhinde yazılar yazmıştır. Fikir ve düşünceleri serbestçe ifade edip yöneticilerin yanlışlarını dile getirmeyi, onlara fikir düzeyinde yol gösterici önerilerde bulunmayı, toplumların kurtuluş vesilesi olarak görmüştür. Bu sebeple Meşrutiyet rejimini hararetle savunmuş; bu rejimin ne kadar yerinde ve İslam'a uygun olduğunu göstermek için 'Kırk Hadis' Yahut 'İlm-i Hâl-i Siyâsî Ve İctimâî' adlı eserini yazmıştır. Makalelerinde adeta 'düşülen yerden kalkılır' düşüncesiyle yegâne kurtuluşun yeniden İslam'a sarılmak olduğunu savunmuş, İslamiyet'in terakkiye mani olduğu fikrine şiddetle karşı çıkmış, bunun böyle olmadığını, hadislerle ispatlamaya, dinin dünyaya bakışını ortaya koymaya çalışmıştır.

Mustafa Takî'nin, dinin, her hâl ü kârda birey ve toplumun hayatında belirleyici rol oynaması gerektiği yönündeki görüşü, her asırda önemini koruyan evrensel niteliktedir. Din, fitrî bir olgu olduğuna göre, dinden vazgeçmek mümkün değildir. O halde onun bu görüşünün günümüze yansıyan mesajının, 'topluma, hurafelerden uzak doğru din bilgisi ve anlayışının kazandırılması kaçınılmazdır' şeklinde olmalıdır. Kimlik ve kültürlerin korunmasında en etkin rol oynayan faktörün din olduğu gerçeği dikkate alındığında, Batı dünyasının geçmişte ve günümüzde, misyonerlik faaliyetlerine neden bu kadar önem verdiği, Mustafa Takî'nin de Batının, Osmanlı toplumuna yönelik ıslahat girişimlerini neden samimi bulmadığı daha iyi anlaşılacaktır.

Dinin olumlu etkileri, sadece bireysel düzeyde değil, toplumsal düzeyde de kendisi gösterir. Dinî inançlar, toplumun sosyal ve ahlakî kurallarının kabul edilip riayet edilmesinde etkin rol oynar. Bu da doğal olarak adî ve toplumsal suç oranlarının azalmasına neden olur. Din, ayrıca ahlâkın güzelleşmesini sağlar. Bir toplumda kanunlar ne kadar mükemmel

olursa olsun, toplumsal ahlak düzeyi düşük olursa, kanunlar istenen düzeyde amaçlara hizmet edemez, dolayısıyla genel ahlâkı güzelleştirmek yönetimlerin görevi olmalıdır. Çünkü toplumların yönetiminde mükemmel kanun yapmak yeterli değildir. Onu uygulayacak toplumun aynı zamanda mükemmel ahlâka sahip olması gerekir. Toplumun ileriye gidebilmesi için bütün fertlerinin yasalara riayet edip itaat etmesi son derece önemlidir. Bunun temel esası da ahlâktır. Dolayısıyla kanuna riayet ve itaat ancak güzel ahlâk ile mümkündür.

Mustafa Takî'nin vurguladığı ve önemsenmesi gereken bir diğer husus, dinin terakkiye mani olmadığı hususudur. Toplumların geri kalış sebebi din değil, tembellik, ilim ve medeniyetten uzaklaşmaktır. Âhiret, dünyayı ihmal ederek kazanılamayacağına göre dünya din için de önemlidir. O halde hangi dönem olursa olsun, geri kalmanın faturasını dine mal etmek samimi bir yaklaşım olmaz.

Mustafa Takî'nin topluma sunduğu kalkınma reçeteleri güncelliğini hala korumaktadır. Ancak devletin yeraltı ve yerüstü kaynaklarının akılcı bir şekilde ekonomiye kazandırılması yönündeki çağırısına hala yeterince cevap verilememiş olması oldukça düşündürücüdür. Her şeyi devletten bekleme alışkanlığının yanlışlığına yaptığı vurgu, teşebbüs ruhunun geliştirilmesi açısından önemsenmelidir. Mustafa Takî'nin, devlet ve milletin ihtiyaç duyduğu yatırımları, devlet ve sivil ayırımı gözetmeksizin el birliğiyle yapmanın vatandaşlık görevi olduğu telakkisi takdire şayandır. Bu onun ne kadar ileri görüşlü olduğunun bir ifadesidir. Onun ileri görüşlülüğünün bir diğer kanıtı, 'yetkileri devredip murakabeyi öne çıkaran' modern yönetim anlayışdır.

Mustafa Takî'nin medeni kanun, adliye ve hukukun milli kalması, Batının bilim ve teknolojisinin alınması, fakat Türk toplumunun sosyal ve kültürel hayatına sokulmaması yönündeki uyarısı anlamlıdır. Çünkü sosyo-kültürel hayata başka unsurların girmesi halinde milletin kendi tarihi, insanı ve değerleriyle olan bağları kopar. Bu da kendi kendine yabancılaşma sonucunu doğurur. Sonuçta kendi benliklerini, milli kimlik ve özelliklerini kaybederek başka milletlerin hegemonyası altına girerler.

Mustafa Takî'nin, ehil olan kişileri seçmek suretiyle devletin yönetimine herkesin müdahil olma arzusu ve bu meyanda oyu bir emanet olarak değerlendirmesi, onun demokrasiye olan inancını ifade eder.

Mustafa Takî'nin, hakikatin tayin ve tespitinde peygamberlerin müstesna mevkisine yaptığı vurgu, bireyler üzerinde beşeri tahakkümlerin önünü alacak niteliktedir. Peygamberler vahiyle bağlantılı oldukları için doğal olarak bilgilenme ve bilgilendirmede yanılmazlar. Onların dışındakiler, dâhi de olsalar yanılırlar. Bu sebeple tecrübe, ilim, fen ve istişarenin yanı sıra bilgi edinme vasıtası olarak dine de yer verilmelidir.

Bir devletin ayakta durabilmesi, bu beş temel esasa, yani tecrübeye, ilme, fenne, istişareye ve dine sarılmaya bağlıdır.

Mustafa Takî'nin, 'bir toplumun intizamlı olması ve ilerlemesi, kanunlarının mükemmeliyeti oranındadır. Çünkü topluma asıl hâkim olan kanunlardır. Öyle ise kanunlar son derece mükemmel olmalıdır. Öyle bir kanun olmalı ki hiçbir maddesine itiraz kabil olmamalı, zamana bağlı olarak insanların adet ve ahlâkları değıştikçe, o kanun bozulmamalı, her yerde ve her zaman, her türlü adet ve fiillerin üzerine tatbiki mümkün olmalı, buluş ve icatlar ne kadar ilerlerse ilerlesin, ne kadar artarsa artsın ve medeniyet ışığı ne kadar yükselirse yükselsin, o kanunun alan genişliği tümünü kapsayacak nitelikte olmalı, bütün fertlere şamil olmalı, eşitlik haklarını bütün vazife ve muameleleri temin etmekle beraber, sırf hak ve adalet olduğu herkesçe bilinmeli, böylece herkesin vicdanına kanaat ve itaat duygusu uyandırılmalıdır.' şeklindeki görüşleri, toplumsal barışın sağlanması için hayati önem taşır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSTAFA TAKÎ'NİN
‘KIRK HADİS’ YAHUT ‘İLM-İ HÂL-İ SİYÂSÎ VE
İCTİMÂÎ’ ADLI ESERİ

I. MUSTAFA TAKÎ'NİN KIRK HADİSİ

Bu başlık altında, Mustafa Takî'nin kırk hadisi, metodu ve gayesi hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

1. Tanıtımı

Eser'in adı matbu nüshasının dış kapağında *Kırk Hadis Yahut İlm-i Hâl-i Siyâsî ve İctimâî* olarak geçmektedir. Dili Osmanlı Türkçesidir. Sivas Ziyabey Kütüphanesi'nde 237.336 tasnif ve 3726 no'lu demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Mustafa Takî'nin bu eseri, Osmanlı İttihad ve Terakkî Kongresince takdir ve mükafata layık görülmüştür. Basım ve neşri, Rumi 1327'de Mithatpaşa Sanâyi' Mektebi Matbaasında yapılmıştır. Üzerinde 'Ahmed Celalüddin Hafız Osman Sabri Paşa Çarşısı Selanik Osmanlı Meşrutiyet Kütüphanesi' yazılı, basılmış bir mühür vardır. Eser 79 sayfadır. Hadisler numaralı ve harekelidir. Metnin hemen altında tercümesi, onun da altında şerhi yer almaktadır. Tercüme ile şerhin arası bir çizgi ile ayrılmıştır.

Kitabın sonunda bir cetvel yer almaktadır. İlk sütunda hadislerin numaraları müteselsil olarak, ikinci sütunda hadislerin alındığı Suyûtî'nin *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserindeki numaraları, üçüncü sütunda Suyûtî'nin belirttiği kaynaklarını açt, dördüncü sütunda da sahabî ravilerini adları yer almaktadır.

2. Metodu

Mustafa Takî, hadislerin çevirisinde lâfzî tercümeden ziyade tefsirî tercümeyi tercih eder, metinde yer alan bazı kavramları açıklamaları ile birlikte verir. Örneğin "*ittikâ*"yı 'Allah'ın emrini tutup nehyinden kaçınmak' olarak tanımlar ve bunu da tercümeyle ilâve eder.

Yorumlarında ise evrensel mesajdan ziyade güncel mesajlara ağırlık verir. Örneğin "*eimme: imamlar*" ifadesini "*yöneticiler*" şeklinde daha genel bir ifade ile değil de "*padişahlar, halifeler*" şeklinde daha sınırlı,

fakat özellikle mesaj vermek istediği makamları kapsayacak şekilde tercüme eder.¹²³

Mustafa Takî, hadislerin sıhhati ile hiç ilgilenmemiştir. Eserine aldığı hadislerin tamamını Suyûtî'nin *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserinden aldığı için güvenilirlik mesuliyetini tamamen Suyûtî'ye havale etmiş gözükmektedir.

3. Kırk Hadis'i Yazmadaki Gayesi

Mustafa Takî Efendi, eserinin başında insanın bilmesi gereken iki önemli husustan birinin din, diğerinin ise dünya olduğunu, sadece dini bilmenin yeterli olmadığını, dinin mukaddes kitaplardan ve hocalardan öğrenildiğini, dünyanın ise bilindiğinin zannedildiğini, fakat doğrusu dünya işlerinin nasıl olduğunun ve nasıl olması gerektiğinin pek de bilinmediğini ifade eder. Hâlbuki dünya, yalnız içinde yaşamak için değil, âhiret ve cennetin kazanılması için de gereklidir. Öyleyse dinî esaslarda olduğu gibi dünya işlerinin de bu işi bilenlerin hocalığında bizatihi eğitim ve öğretiminin yapılması gerekir.

Mustafa Takî, Kırk Hadisi'ni böyle bir gereksinimi vurgulamak, İslam Dininin dünyaya ve dünyanın imarı için siyasete verdiği önemi belirtmek için kaleme alır. Ele aldığı hadislerin okuyucuların üzerindeki etkisini artırmak amacıyla, daha ilk başta Hz. Peygamber'in her sözünün Allah'ın bir vahyi olduğunu söyler; bu paralelde "Elbette o mübarek sözlerden her birini canımızı feda edercesine muhabbetle, aşkla dinler ve yolunca da gideriz." ifadesine yer verir. Yazacağı kırk hadisin dünyadaki dertlerimize çare olacağını, ancak derdin çaresine canla başla sarılabilmek için önce teşhisinin doğru bir şekilde yapılması gerektiğini söyler. Bütün bu dertlerin çözümünü hadisler ışığında dile getirmeye çalışır. İlk sunduğu hadis yöneticilerle alakalıdır.

Mustafa Takî Kırk Hadisi'ni bazı yakın dostlarının isteği üzerine kaleme aldığını belirtir. Amacı; milletin manevî duygularını harekete geçirmek, gayretini artırmak, sevgiye dayalı birlik olmasını temin etmek, ilme yönelmesini sağlamaktır. Bunu yaparken de dinî nasslardan yararlanmayı esas alır. Kendisinden, eserine alacağı dinî metinlerin açık bir Türkçeye tercüme edilmesi ve kısaca açıklamalarının yapılması istenir. Bu istek karşısında acziyetini belirtir. Bununla beraber milletin böyle dinî bir esere olan acil ihtiyacını düşünerek işe başlar.

Mustafa Takî, Kırk Hadis yazmadaki gayesini açıklarken "Kim sünnetimden kırk hadis ezberleyip ümmetime naklederse, kıyamet gününde

¹²³ "Benden sonra bir takım padişahlar, halifeler olur ki söylerler sözleri hiç red olunmaz onlar cehennem ateşine yuvarlanırlar maymunların yuvarlandıkları gibi."

onu şefaati dâhil ederim."¹²⁴ rivayetinin, güvenilirliğini dikkate almadan, kırk hadis nakledenler hakkında vaat olunan nebevî şefaatin kendisine şevk ve heyecan verdiğini, din ve dünya açısından geri kalmış, peygamberin şefaatine muhtaç olan bu ümmeti yeniden uyanışa sevk etmek için yine O'nun manevî etkinliğinden yararlanmaya ihtiyaç olduğunu söyler. Mustafa Takî, ayrıca, şu ümmetin ve Osmanlı Devletinin ruhaniyetinin dinî mukaddesata iltica ettiğini arz etmek amacıyla kırk hadis yazdığını, ancak bazı yüce maksatların eksik kalmaması düşüncesiyle kırkı altmışa tamamladığını belirtir.

Mustafa Takî, eserini, "Ey ümmet-i Muhammed! Ey Osmanlılar! Bu hadis-i şerifleri dikkatle okuyunuz, dinleyiniz, nasıl buyurulmuş ise öyle olmaya, öyle yapmaya gayret ediniz. O vakit vatanımızı bir cennet bahçesi gibi imar, kendimizi veya evladımızı her millettten ziyade bahtiyar etmiş oluruz." sözleriyle bitirir.

II. HADİSLER'İN TAHRİCİ, TAHLİLİ VE YORUM ÖZETLERİ

Mustafa Takî eserinin adını Kırk Hadis koymakla beraber, bu sayının, **vermek** isteği mesajlar için kâfi gelmediğini, dolayısıyla bu sayıyı altmışa tamamladığını belirtmektedir.

65

1. Muaviye (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{ سَتَكُونُ أُمَّةٌ مِّنْ بَعْدِي يَقُولُونَ فَلَا يَرُدُّ عَلَيْهِمْ قَوْلُهُمْ يَتْلَحُمُونَ فِي النَّارِ كَمَا تَتْلَحُمُ الْقِرَدَةُ }

[*"Benden sonra bir takım padişahlar, halifeler olur ki söylerler sözleri hiç red olunmaz, onlar cehennem ateşine yuvarlanırlar maymunların yuvarlandıkları gibi."*]¹²⁵

*"Benden sonra birtakım imamlar/yöneticiler olacak, söyledikleri sözler red olunmayacak; onlar, (kıyamet gününde) maymunların yuvarlanması gibi cehennem ateşine yuvarlanacaklar."*¹²⁶

¹²⁴ Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, X, 68, no. 28813, (İbnu'n-Neccâr, Ebû Saîd'den). "Kim din işlerinde ümmetine fayda veren kırk hadis ezberlerse Allah onu kıyamet gününde âlim olarak diriltir." versiyonu için. Bk. Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, II, 270, no. 1725. "Kim din işlerinde ümmetine fayda veren kırk hadis ezberlerse Allah onu kıyamet gününde âlim ve fakih olarak karşılar." versiyonu için bk. Şevkânî, *Fevâid*, s. 260, (no. 920-69, K.el-Fedâil). Bütün tarikleri zayıftır. Bk. Şevkânî, *Fevâid*, s. 260, (no. 920-69, K.el-Fedâil).

¹²⁵ Hadis metinlerinden sonra köşeli parantez içindeki tercümeler Mustafa Takî'ye aittir. İkinci tercümeler bize aittir. Bazı ifadeleri güncelleştirmek için metinleri yeniden tercüme etmeyi daha uygun gördük.

Heysemî (ö.807/1404) bu hadisin değerlendirmesinde *ricâlinin sahih*¹²⁷, Suyûtî (ö.911/1505) ise *hasen* olduğunu söylemektedir.¹²⁸

Mustafa Takî bu hadisin yorumunda, padişah dahi olsa, hiç kimsenin her söz ve işinin kabul edilemeyeceğini, nereden ve kimden gelirse gelsin her türlü haksızlık ve adaletsizliklerin reddedilmesi gerektiğini, İslam'ın ilk dönemlerinde halifelerin, hatta Hz. Peygamber'in bile ümmetle istişare ettiğini, bazen herhangi bir sahabînin görüşünü alarak kendi görüşünden bile vazgeçtiğini, ancak nübüvvet nurundan uzaklaşıldıkça ümmetin tabiatına zayıflık ve korkaklık yerleştiğini, padişah ve yöneticilerin ise o oranda zulüm yapmadaki cesaretlerinin arttığını, zalimlere karşı hiç kimsenin söz söyleyemez olduğunu, bir şey söylemedikçe de zulümlerin arttığını, bunun için Meşrutiyetin hem gerekli ve hem de peygamber emrine uygun olduğunu belirtir.

Aslında Mustafa Takî'nin, Kırk Hadis'ini, bir nevi Meşrutiyet yönetiminin ne kadar yerinde bir hareket ve İslamî bir tercih olduğunu, memleketin bu sayede kurtulacağını belirtmek, buna ilave olarak Meşrutiyetin dinî dayanaklarını sunmak amacıyla kaleme aldığını söylemek yanlış olmaz. Elbette tek amaç bu değildir; ancak sık sık bu hususa yaptığı vurgu, onun güçlü amaçlarından birinin bu olduğunu gösterir.

Mustafa Takî hadisin yorumunda güncel meselelere de yer verir ve Meşrutiyet olmasa hiç kimsenin söz söyleme cesaretini gösteremeyeceğini, padişaha veya herhangi bir yöneticiye 'şu iş niçin şöyle oldu ya da niçin şöyle olmadı' diyemeyeceğini, bunun Meşrutiyet sayesinde ancak mümkün olabildiğini, bürokrasi ve devlet memurlarının bu sayede düzeleceğini, neticede işlerin yoluna girmesiyle memleketin kurtulacağını ifade eder.

Daha açık bir ifade ile, Meşrutiyet sayesinde herkes önce mebus seçmek üzere 'müntehab-ı sâni' (seçici delege) seçebilecek, bu seçici üyeler iyi adamlardan, iyiliği bilen ve iyi mebus (milletvekili) olacak kimseleri tanıyan kimselerden seçilirse, onlar da mebusları mebusluğa layık olan kişilerden seçecek, o mebuslar da padişahın tayin ettiği en büyük paşalara 'şu kötü işi niçin yaptınız, şu iyi işi niçin yapmadınız?' diyebilecek, araştırıp soruşturacak, beğenmedikleri kişileri padişaha bildirecek, sonuçta padişah bunları değiştirip en alt kademeye varıncaya

¹²⁶ Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cumu'l-kebir*, th., Hamdî Abdü'l-mecîd es-Selefi, Kâhire 1404/1983, XIX, 394, no. 925; Ebû Yâlä, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ, *Müsnedu Ebî Ya'lâ*, th., Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1418/1998, VI, 253, no. 7344; Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr min hadîsi'l-beşîri'n-nezir*, Beyrut trs., II, 49, no. 4676, (Dâru'l-fıkr); Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *Feyzu'l-kadir*, Beyrut 1416/1996, IV, 129, no. 4675; Nureddin Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmeuz-z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, Beyrut 1408/1988, V, 236.

¹²⁷ Heysemî, *Mecmeuz-z-zevâid*, V, 236.

¹²⁸ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 49, no. 4676.

kadar bürokrasi ve devlet memurları düzelecek, işler yoluna girip böylelikle memleket kurtulacaktır.

2. İbn Ömer (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{ كَلَّمْتُمْ رَاعٍ، وَكَلَّمْتُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ }

[*"Hepiniz çobansınız, hepiniz de güttüklerinizden sual olunursunuz."*]

*"Hepiniz birer yöneticisiniz ve her biriniz yönettiklerinden mesuldür."*¹²⁹

Çok meşhur olan bu hadisin tercümesinde, Mustafa Takî literal bir tercüme tercih eder. Yorumunda Hz. Peygamber'in hiç kimseyi sorumluluk alanı dışında bırakmadığını, her bireyin bütün toplumun adeta bir yöneticisi olduğunu, vazifesini iyi yapmazsa Allah ve resulünün nezdinde mesul olacağını, sözü yine Meşrutiyete getirerek, hadisin, meşrutiyet usulü genel bir terbiye metodu telkin ettiğini belirtir.

Mustafa Takî, şimdiye kadar toplumu eğitmekle sorumlu olanların sadece yöneticilerin zannedildiğini, oysa bu hadise göre toplumun en alt kademesine varıncaya kadar herkesin sorumlu olduğunu belirtir. Buna göre bir amele, bir rençper, hatta bir hamal bütün toplumun terbiyecisidir. Mustafa Takî burada eğitim ve sorumluluğun sadece yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya da cereyan ettiğini, bunun da, gücü yettiği yerde öncelikle herkesin kendi çocuklarını, aile fertlerini ve sorumluluğu altında bulunanları terbiye etmesi, diğer insanları hayra sevk edip kötülüklerden sakındırması, bilfiil gücü yetmediği yerde de mahalle muhtarına varıncaya kadar seçme hakkına sahip olduğu kişileri bilinçli olarak seçmesi şeklinde gerçekleştiğini belirtir. Bu ifadelerden anlaşıldığına göre toplumu oy kullanmak suretiyle eğitmek, aşağıdan yukarıya doğru cereyan eden bir eğitim metodudur. Çünkü oy kullanmak, toplumun gidişatına dolaylı olarak müdahil olmak demektir. Ancak, bu noktada geneli ilgilendiren iş ve görevlerde asla kusur etmemek, sorumluluk bilinciyle hiçbir şeye ilgisiz kalmamak, hatır ve iltimasa yer vermemek gerekir. Bu vazifelerde kusur edenler, Mustafa Takî'nin deyimiyle bu hadis-i şerifin sahibi olan Hz. Peygamber'in azarına, Allah'ın azabına layık olur, dünyada da zalimlerin zulmüne ve fakr u zaruretlere maruz kalırlar.

67

3. Ebû İshâk es-Seyffî'den mürsel olarak nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

¹²⁹ *Buhârî*, Cumua 11, Cenâiz 32, İstikrâz 20, Vesâyâ 9, İtk 17, 19, Nikâh 81, 90, Ahkâm 1; *Müslim*, İmâre 20; *Ebû Dâvûd*, İmâre 1, 13; *Tirmizî*, Cihâd 27; *Ahmed b. Hanbel*, II, 5, 54, 55, 108, 111, 121.

{ كَمَا تَكُونُوا يُؤْمَرُ عَلَيْكُمْ }

[“Siz nasıl olursanız üzerinize valiler ve hükümetler de öyle olur.”]

“Sizler nasıl olursanız öyle yönetilirsiniz.”¹³⁰

Halk arasında da son derece yaygın olan bu rivayette, Mustafa Takî görüldüğü gibi lafzın dışına çıkarak tefsiri bir tercüme tercih etmiştir.

Beyhakî (ö.458/1066) bunu “كَمَا تَكُونُوا كَذَلِكَ يُؤْمَرُ عَلَيْكُمْ”: “Nasıl olursanız öyle emr olunursunuz.” şeklinde rivayet etmiştir. Bu rivayetin *munkatı* ve senedinde yer alan Yahyâ b. Hişâm'ın da *zayıf* olduğunu söylemektedir.¹³¹ Zerkeşî (ö.794/1392) de *el-Leâli'*de aynı şeyleri söylerken¹³², Suyûtî *mürsel* ve *zayıf*,¹³³ Şevkânî (ö.1250/1838)¹³⁴, Muhammed Derviş el-Hût¹³⁵ ve Albânî¹³⁶ de bu rivayetin *zayıf* olduğunu belirtmektedir.

Mustafa Takî, hadisin yorumunda olumsuzluklara karşı hiç kimsenin başka bir kimseye bahane bulmaması, Osmanlıyım diyen her ferde seslenerek öncelikle herkesin kendi nefsinin ıslah edip doğru olması, daha sonra samimi bir şekilde her işe doğru ve dürüst olan kişileri seçmesi gerektiğini, böyle yapıldığı takdirde ancak her memurun düzelip işlerin yoluna girebileceğini söylemektedir.

68

4. Ali (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{ لَا طَاعَةَ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ إِلَّا طَاعَةُ فِي الْمَعْرُوفِ }

[“Masiyette, Allah'ın nehyettiği şeylerde kimsenin kimseye itaat etmesi caiz değildir. İtaat ancak şer'a ve akla muvafık olan şeylerdedir.”]

¹³⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, th., Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1410/1990, VI, 22-23, no: 7391; Deylemî, *Firdevs*, th., es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1406/1986, III, 305, no. 4918; İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve muzîlu'l-ilbâs amma'stehera mine'l-ehâdisi alâ elsineti'n-nâs*, Beyrut 1405/1985, II, 168, no. 1997.

¹³¹ Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, VI, 22-23, no. 7391.

¹³² Ebû Abdillâh, Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Leâli'l-mensûra fi'l-ehâdisi'l-meşhûra*, th., Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, Beyrut 1417/1996, s. 163, no.220.

¹³³ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 294, no. 6406; Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dureru'l-mentesira fi'l-ehâdisi'l-müştehera*, s. 42. (hı harfi), <http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=29&book=1153>, siteye eklendiği tarih, 11. 05, 1425.

¹³⁴ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Fevâidu'l-mecmûa fi'l-ehâdisi'l-mevdûa*, th., Abdurrahman el-Muallimî, Beyrut 1407/1987, s. 194, (no.624-10, K.el-Cihâd).

¹³⁵ Muhammed b. Derviş el-Beyrûtî eş-Şâfiî el-Hût, *Esne'l-metâlib fi ehâdisi muhtelifeti'l-merâtib*, th. Abdurrahman b. Muhammed b. Derviş el-Hût, Beyrut 1418/1997, s. 221, no: 1108.

¹³⁶ Muhammed Nasıruddîn el-Albânî, *Silsiletu'l-ehâdisi'd-daîfa ve'l-mevdûa*, th. Ahmed el-Kalâş, Riyâd 1412/1992, I, 490, no: 320.

“Allah’a masiyette/günah olan konularda hiç kimseye (dinen) itaat etme zorunluluğu yoktur. İtaat marûf/dine ve akla uygun olan şeylerdedir.”¹³⁷

Mustafa Takî bu hadisi tefsiri olarak tercüme etmiştir. “Masiyet” ‘Allah’ın yasakladığı şey’, “marûf” da ‘akla ve dine uygun olan şey’ demektir. Mustafa Takî, tercümeyi söz konusu kavramların bu şekildeki tanımlarıyla, son derece isabetli bir şekilde yapmıştır.

Mustafa Takî, hadisin yorumunda Osmanlılar şimdiye kadar bu nebevî talimata itaat etselerdi, zalimlere boyun eğmez, devlet ve toplum da çok daha ileri boyutlarda olurdu, demektedir. Bundan sonra akılların başa alınması, konumu ve payesi ne olursa olsun topluma musallat olan hiç kimseye boyun eğilmemesi temennisinde bulunur. Her ferdin, usulü dairesinde, hem kendisini hem milletin diğer fertlerini zulümden kurtarmaya çaba sarf etmesi gerekir. Zira bu yolda kararlılık gösterilirse, hiç kimse kolay kolay zulme cesaret edemez. Mustafa Takî burada güncel problemlere çare olarak peygamberin emrine bağlılığa ve zulme karşı direnme kararlılığına vurgu yapar. Zira kararlılık olumsuzluklara karşı her zaman caydırıcı bir güç olmuştur.

5. Enes b. Mâlik (r.a.)’den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{ إِذَا مَدَحَ الْفَاسِقُ غَضِبَ الرَّبُّ وَاهْتَرَأَ لِذَلِكَ الْعَرْشُ }

69

[“Fâsık medh ve sena olunduğu vakit, Rab Teâlâ gazap eder öyle ki bu gazâb-ı ilâhiden arş-ı azam titrer.”]

“Fâsık/günahkar övüldüğü zaman, Allah Teâlâ gazap eder; öyle ki bu ilâhî gazaptan arş-ı azam/gök titrer.”¹³⁸

Mustafa Takî, bu rivayeti literal fakat şiirsel bir üslupla tercüme etmiştir. Beyhakî (ö.458/1066) bu rivayeti, *إِنْ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَغْضَبُ إِذَا مَدَحَ الْفَاسِقُ فِي الْأَرْضِ* : “Yeryüzünde fâsık/günahkâr övüldüğü zaman Allah Teâlâ gazab eder/öfkelenir.” şeklinde rivayet etmiştir.¹³⁹

İbn Tâhir el-Makdisî (ö.507/1114), bu rivayetin senedinde Ebû Halef Hâzım el-A’mâ’nın bulunduğunu ve bu şahsın *munkeru’l-hadis* olduğunu söylemektedir.¹⁴⁰ Albânî de bu rivayetin *münker* olduğunu¹⁴¹ ancak Ebû

¹³⁷ Müslim, İmâre 39; Ebû Dâvûd, Cihâd 87; Nesâî, Bey’at 34; İbn Mâce, Cihâd 40 [Tercemede]; Ahmed b. Hanbel, I, 129, 131, IV, 426, 427, 432, V, 66, 67.

¹³⁸ Ebû Şucâ’ Şiraveyh b. Şehredâr b. Şiraveyh ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-me’sûri’l-hitâb*, Beyrut 1406/1986, I, 336, no. 1336; Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, I, 105, no.275.

¹³⁹ Beyhakî, *Şuabu’l-imân*, IV, 230, no: 4885.

¹⁴⁰ Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *Marifetu’t-tezkira fi’l-ehâdisi’l-mevdûa*, I, 95, no: 90. <http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=29&book=1532>, siteye eklendiği tarih, 11.12.1425.

Nu'aym (ö.430/1038) tarafından "*Ahbâru Isbahân*'da, "*Bir adam fasık birisine 'Ey Efendim!' derse rabbini gazaplandırmış olur!*" şeklinde *sahih* bir lafızla rivayet edildiğini belirtmektedir.¹⁴² Albânî bu versiyonu *hasen* olarak *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahiha*'da da zikretmiştir.¹⁴³

Mustafa Takî, *münker* olarak değerlendirilen bu rivayetin yorumunda Allah'tan başka hiç kimseden korkulmaması, doğru olmayan, millete menfaati bulunmayan, birtakım günah ve masiyetlerle nefsinde veya millete zulmeden kimselere, isterse padişah olsun, meddahlık, dalkavukluk edilmemesi gerektiğini ısrarla vurgular. Bu kabil yanlışlıklar yapılmadığı takdirde doğru ve iyi olmayan kimseler kötülüklerini daha ileriye götüremeyecek, doğru ve dürüst insanların elleriyle işler yoluna girecektir.

6. Ebû Hureyre (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{ إِذَا كَانَتْ أَمْرَاؤُكُمْ خَيْرًاكُمْ وَأَغْنِيَاؤُكُمْ سُمَخَاءُكُمْ وَأُمُورُكُمْ شُورَى بَيْنَكُمْ فَظَهَرَ الْأَرْضُ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ بَطْنِهَا وَإِذَا كَانَتْ أَمْرَاؤُكُمْ أَشْرَارًاكُمْ وَأَغْنِيَاؤُكُمْ بُخْلَاءُكُمْ... فَبَطْنُ الْأَرْضِ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ ظَهَرِهَا }

[*"Emîrlerinizi yani üzerinizde emîr ve hükümet eden büyükleriniz içinizden hayırlı, nâsa menfaatli olanlarınız olduğu vakit ve zenginleriniz cömertleriniz olduğu ve işleriniz beyinlerinizde müşavere ile görüldüğü zaman size yerin yüzü altından hayırlıdır. Emîr ve büyükleriniz içinizden şerli olanlarınız ve zenginleriniz bahil ve hasis olanlarınız olduğu vakit size yerin altı yüzünden hayırlıdır."*]

*"Yöneticileriniz hayırlılarınız, zenginleriniz de cömertleriniz olduğu ve işleriniz de aranızda şûra/danışma ile görüldüğü zaman size yerin üstü altından daha hayırlıdır. Yöneticileriniz şerlileriniz, zenginleriniz de cimrileriniz olduğu zaman yerin altı üstünden daha hayırlıdır."*¹⁴⁴

Tirmizî'nin (ö.279/892) *hasen-garib* dediği bu rivayeti, Albânî *zayıf* olarak değerlendirmektedir.¹⁴⁵ Ancak mana yönüyle ele alındığında bu rivayetin zayıftan da öte bir görünüm arz ettiği açıktır. Hz. Peygamber'in hiçbir şekilde ölümün temenni edilmemesi, kişinin en zor anlarda bile ölüm veya yaşamak konusunda, hakkında hayırlı olanını dilemesi

¹⁴¹ Albânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfa*, II, 60, no. 595.

¹⁴² Albânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfa*, Riyâd 1408/1988, III, 587, no. 1399.

¹⁴³ Muhammed Nasıruddin el-Albânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahiha*, Riyâd 1415/1995, III, 378, no. 1389.

¹⁴⁴ Tirmizî, Fiten 78.

¹⁴⁵ Muhammed Nasıruddin el-Albânî, *Daifu't-Terğîb ve't-Terhîb*, <http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=29&book=158>, s. 266, no. 1557, siteye eklendiği tarih, 22. 08. 1424.

gerektiğini ifade etmektedir.¹⁴⁶ Ayrıca burada zor durumlar karşısında zulümle mücadelenin anlam ve önemi de yok sayılmaktadır.

Mustafa Takî'nin bu rivayeti, daha çok yönetimin danışma ile yürütülmesi noktasında Meşrutiyetin önemine vurgu yapması yönüyle seçtiği anlaşılmaktadır. Yorumunda tafsile gerek olmadığını, bu hadis-i şerifin meşrutiyet ve meşveret usulü ile memurların seçilme şekillerini ve zenginliğin şartlarını güzel bir şekilde emir ve tavsiye ettiğini, medeniyetin bu gerekleri elde edilmese, o millet için ölmenin daha iyi olacağını, çünkü medeniyetin bu gereklerinin kaybedilmesiyle diğer milletlerin ve içindeki zalimlerin esaretine girileceğini, oysa böyle bir esaret altına girmektense ölmenin daha hayırlı olacağını ifade eder. Mustafa Takî onun için birtakım gayretli, fedakâr insanların İstanbul'da büyük bir müşavere odası açtıklarını, oraya ülkenin her tarafından ahalinin seçip gönderdiği akıllı, bilgili ve temiz yürekli kişilerin toplanıp devletin işlerini güzelce konuşup danışacaklarını, artık eskisi gibi büyüklerin, paşaların, beylerin sözleriyle bir iş yapılmayacağını, ancak o büyük odaya akıllı tam, özü pak kişilerin gönderilmemesi durumunda kimseye bahane bulunamayacağını da ifade eder.

7. Ali (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{ الْمُسْتَشَارُ مُؤْتَمَنٌ، فَإِذَا اسْتَشِيرَ فَلْيُشِرْ بِمَا هُوَ صَانِعٌ لِنَفْسِهِ }

71

[“Kendisiyle müşavere olunan kimse, kendisine emniyet ve itimat olunan ve doğru söyleyeceğine güvenilen zattır. Böyle emin ve doğru addolunan kimse bir iş hakkında kendisiyle istişare olunduğu vakit, o iş kendisinin olsa nasıl yapacaksa reyini öylece doğru olarak gösterebilir.”]

“Müşteşar/danışman güvenilen kimsedir;¹⁴⁷ kendisine bir şey danışıldığında kendi işiymiş gibi görüş beyan etsin!”¹⁴⁸

Mustafa Takî bu rivayeti de tefsirî olarak tercüme etmiştir. Sadece birinci kısmını rivayet eden Tirmizî, hadisin *hasen* olduğunu söylemektedir.¹⁴⁹ Tamamını nakleden Suyûtî (ö.911/1505) de mezkur versiyon hakkında *hasen* ifadesini kullanmıştır.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Buhârî, Merdâ 19.

¹⁴⁷ Ebû Dâvûd, Edeb 113, 114; Tirmizî, Edeb 57; İbn Mâce, Edeb 37; Ahmed b. Hanbel, V, 274; Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebir, II, 214, no. 1879, VII, 213-220, no. 6914, XI, 323-324, no. 12162; Suyûtî, el-Câmiu's-sağîr, II, 667, no. 9200.

¹⁴⁸ Suyûtî, el-Câmiu's-sağîr, II, 667, no. 9202; Münâvî, Feyzu'l-kadîr, VI, 330, no. 9202.

¹⁴⁹ Tirmizî, Edeb 57.

¹⁵⁰ Suyûtî, el-Câmiu's-sağîr, II, 667, no. 9202; Münâvî, Feyzu'l-kadîr, VI, 330, no. 9202; Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, el-Mekâsîdu'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-muştehira ale'l-elsine, th., Muhammed Osman el-Haset, Beyrut 1414/1994, s. 449, no. 1019.

Danışmanlığı bir emanet olarak gören Mustafa Takî, hadisin yorumunda, büyük ya da küçük, bir iş hakkında kendisinden görüş istenen bir kimsenin, artık bir emanet bilinciyle kendi işiymiş gibi davranıp doğru bilgi ve görüş beyan etmesinin bir zorunluluk olduğunu ifade eder. Aksi takdirde danışan kimseye hıyanet etmiş olur. Onun için millet, vatan ve milletin önemli işlerinin danışılarak yürütülmesi için akıl ve bilgileri yeten doğru sözlü ve doğru özlü kimseleri arayıp bulması, onları seçmesi gerekir; seçilen kimseler de bir şeye karar verirken, aziz vatanın saadet ve selametini, milyonlarca insanın sorumluluğu kendilerine yüklendiği için dünyevî ve uhrevî mesuliyetin azabından korkarak iyi düşünceleri, gece gündüz uğraşıp vatana ve millete faydalı olabilmek için ellerinden geleni yapmaları gerektiğini, küçücük bir müsamaha ile milyonlarca Müslüman halkın hukukuna tecavüz etmiş olacaklarını bilmelidirler.

8. İyâz b. Hammâd (r.a.)'dan nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{إِنَّ اللَّهَ أَوْحَىٰ إِلَيَّ أَنْ تَوَاضَعُوا حَتَّىٰ لَا يَقْرُأَ أَحَدٌ عَلَىٰ أَحَدٍ، وَلَا يَنْفِي أَحَدٌ عَلَىٰ أَحَدٍ}

[“Allah Teâlâ hazretleri bana vahy eyledi ki: ‘Ey ümmetim! Sizler gönül alçaklığında bulunasınız; o kadar ki hiç biriniz, biriniz üzerine kurulmaya ve hiç biriniz, birinize haksızlık etmeye.”]

72

“Birbirinize üstünlük taslamamanız ve birbirinize haksızlık etmemeniz için Allah Teâlâ bana birbirinize tevazu göstermenizi gerektiğini vahyetti.”¹⁵¹

Mustafa Takî, bu hadisin tercümesinde güncel bir dil kullanmada son derece başarılıdır. Hadisin izahında ise eşitlik vurgusunun gerekçesinde tasavvufi yorum ağırlıktadır. Hiç kimsenin diğerine karşı herhangi bir üstünlüğü yoktur. Yapılan fazla iyilikler bile bir üstünlük ölçüsü değildir. Çünkü iyilikleri veren Allah’tır. Öyleyse iyilik sahibi kimseler onu kendi namı hesaplarına bir üstünlük vesilesi yapamazlar. Dolayısıyla hiç kimse kimseye ‘ben zekiyim, ben âlimim, ben büyüğüm, ben güzelim, ben filanım’ diyerek üstünlük taslayamaz ve kimse kimsenin hakkına tecavüz edemez. O zaman herkesin hukuk karşısında eşitliği kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Aslında Mustafa Takî burada insanların ontolojik eşitliklerini, dolayısıyla herhangi bir sınıfa mensubiyetin bireysel algılama ve ilişkilerde bir ayırım ve üstünlüğün söz konusu edilmemesi, bunun doğal sonucu olarak da ayrı bir hukuka tabi tutulmamasının gereğini vurgulamak istemiştir. Yoksa “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”¹⁵², “Sizin en üstününüz Allah’tan en çok sakınanınızdır.”¹⁵³ âyetlerinin haber

¹⁵¹ Müslim, Cennet 64; Ebû Dâvûd, Edeb 40; İbn Mâce, Zühûd 16, 23.

¹⁵² Zümer, 39/9.

¹⁵³ Hucurât, 49/13.

verdiği, ilim ve takvanın Allah katında bir üstünlük vesilesi olduğunda şüphe yoktur. Fakat bu üstünlükler hiçbir zaman bireyler arası ilişkilerde ve hukukî sorumluluklarda asla bir ayrımcılık ya da bir üstünlük vesilesi yapılamaz. Bilakis tarağın dişleri gibi herkes birbirine eşittir.

9. Ebû Hureyre (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{ كُلُّ نَفْسٍ مِنْ بَنِي آدَمَ سَيِّدٌ: فَالرَّجُلُ سَيِّدُ أَهْلِهِ، وَالْمَرْأَةُ سَيِّدَةُ بَيْتِهَا }

[“*Ademoğullarından herkes seyyiddir, efendidir, büyüktür; erkek ailesinin seyyidi, efendisi; kadın da kendi evinin hanımı, büyüğüdür.*”]

“*Her insan efendidir/büyüktür. Erkek ailesinin beyefendisidir; kadın da kendi evinin hanımefendisidir.*”¹⁵⁴

Mustafa Takî tercümenin daha anlaşılır olması için müteradif kelimeler kullanmış, tefsir ve yorumunu da tercümeye yansıtmış, ‘seyyid: efendi’ kelimesinin erkek ve kadın için söz konusu olduğunda farklı manalara gelebileceğini belirtmeye çalışmıştır.

Suyûtî (ö.911/1505), bu hadisi İbn Sunnî'nin (ö.364/975), *Amelu'l-yevm* ve *'l-leyle* adlı eserinde rivayet ettiğini, ancak hadisin *zayıf* olduğunu söylemektedir.¹⁵⁵ Albânî tam tersi bu hadisin *sahih* olduğunu söylemektedir.¹⁵⁶

Mustafa Takî, rivayetin kısa yorumunda hiç kimsenin diğer bir kimseye karşı paşalık, beylik, efendilik, eşraflık gibi vasıf ve konumunu ortaya koyup onu küçük görmeye hakkı olmadığını, gerçek eşitliğin de bu olduğunu ifade eder. Dolayısıyla burada da eşitliğe vurgu yapar.

10. Habîb b. Harrâş (r.a.)'dan nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{ الْمُسْلِمُونَ إِخْوَةٌ لَا فَضْلَ لِأَحَدٍ عَلَى أَحَدٍ إِلَّا بِالتَّقْوَى }

[“*Müslümanlar hep din kardeşidir. Kimsenin kimse üzerine fadlı, büyüklüğü yoktur. Ancak takva ile Allah'tan korkmak ile vardır, Allah'tan hangisi daha ziyade korkuyor ise o daha efaldır, daha büyüktür.*”]

“*Bütün Müslümanlar kardeştir. Takvanın/ Allah'tan sakınmanın dışında hiç kimsenin diğer bir kimseye karşı herhangi bir üstünlüğü yoktur.*”¹⁵⁷

¹⁵⁴ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 288, no. 6364.

¹⁵⁵ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 288, no. 6364.

¹⁵⁶ Albânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha*, Riyâd 1412/1991, V, 69, no: 2041.

¹⁵⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IV, 25, no. 3547.

Mustafa Takî'nin bu rivayetin tercümesinde tefsirî yorumlarını daha belirgin bir şekilde yansıttığı görülmektedir.

Suyûtî bu rivayetin *hasen* olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁸ Ayrıca mana olarak, “*Sizin en üstünüünüz Allah’tan en çok sakınanınızdır.*”¹⁵⁹ âyetiyle de paralellik arz etmektedir. Albânî de eserlerinde, birine *hasen*,¹⁶⁰ diğerine *isnadı sahih*¹⁶¹ dediği benzer rivayetlere yer verir.

Mustafa Takî yorumunda Allah’tan korkan bir kimsenin O’nun kullarına zerre kadar kötülük yapmayacağını, daima iyilik edeceğini, ancak yine de böyle kimsenin başkalarına karşı öğünmeye, herhangi bir üstünlük taslamaya hakkı olmadığını, bununla beraber Allah’ın, peygamberin ve bütün insanların nezdinde üstün büyük ve mertebesinin yüce olacağını belirtmektedir.

11. İbn Mesud (r.a.)’dan nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{الْخَلْقُ كُلُّهُمْ عِيَالٌ لِلَّهِ فَأَحْبِبُّهُمْ إِلَى اللَّهِ أَنْفَعَهُمْ لِعِيَالِهِ}

[“*Halkın hepsi Allah’ın iyâli, fukarasıdır. Halkın Allah’a en ziyade sevgilisi Allah’ın iyâline yani yarattığı kullarına menfaati, iyiliği çok olanıdır.*”]

“*Bütün Halk Allah’a muhtaçtır. Halkın Allah’a en sevgili olanı, Allah’ın kullarına en çok yararlı olanıdır.*”¹⁶²

74

Mustafa Takî “*iyâl*” kelimesini tefsirî bir üslupla “*kul*” olarak tercüme etmiş, Allah’ın sadece muhtaç kullarını değil bütün yarattığı kulları kapsayacak bir tarzda manalandırmıştır. Metin bu manayı vermeye müsaittir.

Beyhakî (ö.458/1066), bu rivayetin naklinde Yûsuf b. Atıyye’nin teferrüt ettiğini ve isnadının *zayıf* olduğunu¹⁶³, Suyûtî (ö.911/1505)¹⁶⁴ ve

¹⁵⁸ Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, II, 668, no. 921 I.

¹⁵⁹ Hucurât, 49/13.

¹⁶⁰ “*İِنَّ رَبَّكُمْ وَاحِدٌ وَإِنَّ أَبَاكُمْ وَاحِدٌ فَلَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى عَجَبِيٍّ وَلَا أَحْزَرَ عَلَى أَسْوَدَ إِلَّا بِالْقَوَى*” : “*Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Takvadan başka hiçbir Arabin Arap olmayana, hiçbir kırmızı tenlinin siyah tenliye bir üstünlüğü yoktur.*” Muhammed Nasiruddîn el-Albânî, *Gayetu'l-merâm fî tahrîci ehâdîsi'l-helâli ve'l-harâm*, byy., 1405/1985, s. 188, no: 308, (el-Mektebetu'l-İslâmî, 3. bs.). Albânî bu hadisin *hasen* olduğunu söylemektedir.

¹⁶¹ “*يَا أَيُّهَا النَّاسُ ! إِنَّ رَبَّكُمْ وَاحِدٌ ، وَإِنَّ أَبَاكُمْ وَاحِدٌ ، أَلَا لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى عَجَبِيٍّ ، وَلَا لِعَجَبِيٍّ عَلَى عَرَبِيٍّ ، وَلَا أَحْزَرَ عَلَى أَسْوَدَ ، وَلَا أَسْوَدَ عَلَى أَحْزَرَ إِلَّا بِالْقَوَى*” “*Ey insanlar! Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Dikkat ediniz, hiçbir Arabin Arap olmayana, hiçbir Arap olmayanın Araba, hiçbir kırmızı tenlinin siyah tenliye, hiçbir siyah tenlinin kırmızı tenliye takvadan başka bir üstünlüğü yoktur.*” Albânî, *Silsiletu's-sahiha*, Riyâd 1416/1996, VI, 449, no: 2700.

¹⁶² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, X, 86, no.10033. Ebû Yâla, *Müsned*, III, 179-180, no. 3302; III, 199, no.3357; III, 232, no. 3465; Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, VI, 42, no.7444, VI, 43, no. 7445, 7446, 7447.

¹⁶³ Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, VI, 43, no. 7447.

Muhammed Derviş el-Hût de aynı görüşü paylaştığını belirtmektedir.¹⁶⁵ Heysemî (ö.807/1404), Yûsuf b. Atıyye'nin '*metrûk*', İbn Hacer (ö.852/1448) de *çok zayıf* olduğunu belirtir.¹⁶⁶ Albânî ise bu lafızla rivayetinin *zayıf*,¹⁶⁷ ancak ikinci kısmının, "خَيْرُ النَّاسِ انْفَعُهُمْ لِلنَّاسِ" : "*İnsanların en hayırlısı, insanlara en yararlı olanıdır.*" şeklinde *sahih* olarak geldiğini¹⁶⁸, Fettenî de birbirini destekleyen birçok tarikinin bulunduğunu söylemektedir.¹⁶⁹

Mustafa Takî hadisin yorum kısmında öncelikle '*iyâl*' sözcüğünün; 'bir kimsenin karısı, çoluk çocuğu, yakın akrabası gibi kendisine muhtaç olup nafakasını verdiği, bakmakla yükümlü olduğu kimseler' anlamına geldiğini belirtir. Dolayısıyla, yaratmış olduğu her şeyin kendisine muhtaç olup rızkını ve sair nafakasını verdiği için mahlûkatın tamamı Allah Teâlâ'nın iyâlidir. Bir kimse nasıl iyâline ve çoluk çocuğuna merhametli olup onların iyiliğini isterse yüce Allah da bütün mahlûkatına öylece ve daha fazla merhametlidir; onların iyiliklerini daha çok ister. Öyle ise kim olursa olsun O'nun bütün kullarını bir tutmalı, ayırım yapmaksızın hepsine iyilik etmelidir. Bir kimse Allah'ın kullarına ne kadar çok iyilik yaparsa Allah katındaki sevgisi de o derece artar. Yüce Allah sevdiğine her iyiliği, her hayrı verir. O kimse dünyada ve âhirette yoksulluk görmez. Mustafa Takî, ayrıca, hadisin sadece Müslümanların veya sadece belli bir milletin veya kesimin değil, canlı cansız bütün mahlûkatın, Allah'ın iyâli olduğundan bahsettiğine dikkati çeker. Allah'ın iyâline kimin faydası daha çok olursa, Allah da o kimseyi daha çok sever. Öyle ise hiçbir mezhep ve hiçbir cins ayırımı yapmaksızın bütün insanlara iyilik yapmaya çalışmalı, hatta hayvanlara bile iyilik etmeli, onların yemlerine, barınmalarına, tımarlarına, üremelerine iyi bakmalı, hiçbir şekilde onlara eziyet etmemeli. Mustafa Takî'ye göre hadis, Allah'ın cansız mahlûkatına iyilik etmeyi ve çevreye karşı duyarlı olmayı da içerir. Dolayısıyla ormanlardaki genç fidanları kesmemek, onların büyümelerine mani olmamak, köklerinden sökmek, türemelerine mani olmamak; otları, ekinleri, çiğneyip ezmemek, onlardan insana yakışır bir şekilde yararlanmak gerekir. Böyle bir duyarlılığın ifadesi olarak fıkıh kitaplarında tarlası olup da sürmeyip boş bırakan, ekmiş olduğu ekin ve ağaçları sulamayıp kurumasına sebep olan, dükkân ve değirmen gibi irad ve akarına bakmayıp harap eden kimselerin günahkâr olacağı belirtir. Mustafa Takî, 'İslamiyet meşrutiyete,

¹⁶⁴ Suyûtî, *ed-Dureru'l-mentesira*, s. 25, (hı harfî)

¹⁶⁵ Hût, *Esne'l-metâlib*, s. 138, no. 636.

¹⁶⁶ Ebû Yâlâ, *Müsne'd*, III, 179-180, no. 3302.

¹⁶⁷ Albânî, *Silsiletu'l-ehâdisi'd-daîfa*, IV, 372, no: 1900.

¹⁶⁸ Albânî, *Silsiletu'l-ehâdisi's-sahîha*, II, 574, no: 906, I, 787, no. 426.

¹⁶⁹ Muhammed Tâhir b. Ali es-Sadîkî el-Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzûât*, <http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=29&book=788>, siteye eklendiği tarih, 09.01. 1425.

hissi eşitliğe, terakkiye/ilerlemeye manidir' diyenlere 'insafsızlar' diyerek "baksınlar, görsünler ki İslamiyet yalnız insanlar arasında değil, bütün hayvanlar, canlı cansız bütün mahlûkat arasında bile hissi müsavâtı ne belîğ bir suretle emrediyor." sözleriyle karşılık verir. Çevre duyarlılığını her bitkinin hatta canlı cansız her varlığın her an Allah'ı zikir halinde olduğunu, yerden koparılacak her bir otun, bir zikrin eksilmesi anlamına geleceğini dile getiren bir kıssa ile pekiştirir.

12. İbn Mesud (r.a.)'dan nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{مَنْ أَدَى ذِمًّا فَأَنَا خَصْمُهُ وَمَنْ كُنْتُ خَصْمَهُ خَصْمُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ}

[“Bir kimse bir zimmîye yani bir hükümet-i İslamiyenin tekâlif ve kavânîn-i meşruasını kabul ile dâr-i İslam'da kalmış olan bir gayri Müslime eza ederse o kimsenin hasmi benim! Bir kimse ki ben onun hasmi olayım kıyamet gününde husumette ben ona galebe ederim.”]

“Kim bir zimmîye eziyet ederse ben o kimsenin hasmı/düşmanı olurum! Bir kimseye hasım olursam kıyamet gününde husumette ona galip gelirim.”¹⁷⁰

Mustafa Takî, metni, hukukî bir terim olan zimmîyi tanımlayarak tercüme eder. Zimmî, İslam hükümetinin meşru kanunlarını kabul edip İslam devletinin topraklarında yaşayan gayri Müslim demektir.

Hatîb (ö.463/1071) bu hadisin *münker* olduğunu, senedinde yer alan el-Abbas b. Ahmed el-Müzekker'in sika/güvenilir olmadığını ifade etmektedir.¹⁷¹ Şevkânî (ö.1250/1838) ve Fettenî, {مَنْ أَدَى ذِمًّا فَأَنَا خَصْمُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ} “Kim bir zimmîye eziyet ederse kıyamet gününde ben onun hasmı olurum!”¹⁷² şeklindeki versiyonunun *mevzu/uydurma* olduğunu, ancak İrâkî'nin (ö.806/1403), birçok tarikinin/rivayet yollarının bulunduğunu söylediğini belirtmektedirler.¹⁷³

Mustafa Takî'nin belirttiğine göre *ezâ*; mala, cana, ırza ve hatta her şeye yapılan tecavüzlerin tamamını kapsayan bir sözcüktür. O kadar ki küçük bir gönül kırmak bile *ezâ*dır. Mustafa Takî, İslamiyet'in Müslümanlardan başkasını himaye etmediğini söyleyenlere 'iftiracı' suçlaması yapar ve bu hadisi görmelerini tavsiye eder. Zira hadise göre bir Hıristiyanı küçük bir eziyet edenin düşmanı Hz. Peygamber olmaktadır. Peygamber Aleyhisselâm'ın bir kimsenin hasmı/düşmanı olması basit bir olay değildir. Herkes onun şefaatine muhtaç iken birinin onu bizzat

¹⁷⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, th. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut trs., VIII, 370, (Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye).

¹⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, VIII, 370.

¹⁷² Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 285, no.2341.

¹⁷³ Şevkânî, *Fevâid*, s. 196, (no. 645-31, K.Cihâd.); Fettenî, *Tezkira*, adı geçen internet sitesi.

kendisine düşman etmesi akıl kârı değildir. Bu hassasiyetin bir sonucudur ki İslam hükümetleri ve özellikle de Osmanlı Devleti toprağında bulunan milyonlarca halkın dinleri, dilleri, ayinleri ve her şeyleri tamamıyla korunabilmiştir. Mustafa Takî ayrıca bazı cahiller tarafından yapılan haksızlıkların İslam'a mal edilmesinin büyük bir haksızlık olduğunu belirtir; Müslüman ve Hıristiyan vatandaşlara birden seslenerek bu hadis-i şerife bir kez daha bakmalarını ve birbirlerine eziyet etmemelerini tavsiye eder. Herkesin bir Allah'ın kulu, bir vatanın evladı olduğunu düşünüp birbirlerine güven vermelerini, el birliğiyle vatanın kalkınmasına hizmet etmelerini ister.

13. İbn Ömer (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{مَنْ قَتَلَ مُعَاهِدًا لَمْ يَرِحْ رَاحَةَ الْجَنَّةِ، وَإِنْ رِيحَهَا يُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ أَرْبَعِينَ عَامًا}

[“Bir kimse muahidli bir ecnebiyi öldürse cennetin kokusunu bile alamaz. Hâlbuki cennetin kokusu kırk senelik yerden alınır.”]

“Bir kimse anlaşmalı bir yabancıyı öldürse cennetin kokusunu bile alamaz. Hâlbuki cennetin kokusu kırk senelik mesafeden alınır.”¹⁷⁴

Mustafa Takî, anlaşılır olduğu için bu hadisin tercümesinde literal bir tercüme tercih etmiştir. Bu kez açıklamaya muhtaç olan *muahit/anlaşmalı* kavramını tercümede değil, şerh kısmında açıklamıştır. İslam hükümeti ile barış halinde olan her yabancı devlet muahit/anlaşmalı sayılır. Binaen aleyh kavgalı olunmayan her yabancı devletin vatandaşları konsolosluk, seyyahlık, tüccarlık sıfatıyla ve başka her ne suretle olursa olsun memlekete gelen veya dışarıda karşılaşılan bir yabancıya saldırıda bulunmak, İslamiyet'te büyük bir günahdır; onu öldüren bir kimse cennetin kokusunu dahi alamayacaktır. Hâlbuki cennetin kokusu kırk senelik uzak bir yerden bile alınabilmektedir. Mustafa Takî, Osmanlı Devleti ve milletin büyük, küçük herkesin bu nebevî emre boyun eğdiğini, büyük menfaat uğrunda olsa bile ahitlerini bozmayacaklarını, hiç kimsenin hiçbir yabancıya hakaret gözüyle bakmadığını, yiğitliklerini sadece devletçe ilan edilen savaş meydanlarında göstereceklerini yabancıların bilmesi gerektiğini söyler.

77

14. Ebû Hureyre (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

¹⁷⁴ Buhârî, Cizye 5, Diyât 30; Ebû Dâvûd, Cihâd 153; Tirmizî, Diyât 11; Nesâî, Kasâme 15; İbn Mâce, Diyât 32; Dârimî, Siyer 61; Ahmed b. Hanbel, V, 36, 38, 46, 50, 53.

{إِنَّكَ الْمَحَارَمَ تَكُنْ عَبْدَ النَّاسِ وَارْضَ بِمَا قَسَمَ اللَّهُ لَكَ تَكُنْ اغْنَى النَّاسِ وَأَحْسِنَ إِلَى جَارِكَ تَكُنْ مُؤْمِنًا وَاحِبًا لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ تَكُنْ مُسْلِمًا وَلَا تُكْثِرِ الضَّحْكَ فَإِنَّ كَثْرَةَ الضَّحْكِ تُمِيتُ الْقَلْبَ}

[“Haram olan şeylerden sakın, insanların en ziyade âbidi olasın. Allah’ın taksim ve takdir ettiğine razı ol, insanların en zengini olasın. Komşuna iyilik et mümin olasın. İnsanlara nefsin için hoşlandığın şeyi hoş gör, Müslüman olasın. Az gül çünkü çok gülmek kalbi öldürür.”]

“Haram olan şeylerden sakın ki insanların en âbidi olasın. Allah’ın taksim ve takdir ettiğine razı ol ki insanların en zengini olasın. Komşuna iyilik et ki (kamil) mümin olasın. İnsanlara nefsin için hoşlandığın şeyi hoş gör ki (gerçek) Müslüman olasın. Az gül çünkü çok gülmek kalbi öldürür.”¹⁷⁵

Tirmizî (ö.279/892) bu hadisin *garib* olduğunu, onu, Cafer b. Süleyman’ın tarikinden başka bir tarikle bilmediklerini, senedinde yer alan Hasan’ın Ebû Hureyre’den hiçbir şey işitmediğini söylemektedir.¹⁷⁶ Aclunî (ö.1162/1748) de Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel’in (ö.241/855) bunu *zayıf* bir senetle rivayet ettiklerini belirtmektedir.¹⁷⁷

78

Mustafa Takî sadece bu hadisin dünya ve âhîret iyiliklerinin tamamını kapsadığını belirtir. Çünkü insanın nefsinde ve bedenine zarar veren her şey dinen haramdır. Haramlardan sakınıldığında hem vücut hastalıklardan ve zayıflıktan korunmuş, hem de kimsenin malına, canına ve ırzına el uzatılmamış olur. Böylece âlemde hiçbir kötülük kalmaz, herkes rahat ve huzurlu yaşar. Ayrıca, elden geldiği kadar çalıştıktan sonra Allah’ın kismet ettiği dünya nimetlerine razı olmak ve başkasının elindekine göz dikmemek, herkese malından emin olmaya sevk ettiği gibi, insanlar arasında kötülük çıkmasını da önler. Yavan etmek bile baklava gibi tatlı yenir, böylece fakir iken zenginlerden daha huzurlu bir hayat yaşanabilir.

Mustafa Takî burada komşu haklarına da yer verir ve iyi bir mümin olmak için komşuya iyilik etmek gerektiğini belirtir. Komşu, yanı baştaki en yakın hanelerden başlar, derece derece köy, kasaba, vilayet, nihayet bütün memleket hatta bütün dünya insanını kapsar. Komşuya ne kadar iyilik yapılırsa müminlik derecesi de o nispette artar. İyi bir Müslüman olmak için de kişinin kendi nefsi için hoş gördüğünü insanlar için de hoş görmesi gerekir. Mustafa Takî hadisin “kişinin kendi nefsi için hoş gördüğünü başkası için de hoş görmesi” fıkrasının bütün insanları her türlü

¹⁷⁵ Tirmizî, Zühd 2; Ahmed b. Hanbel, II, 310.

¹⁷⁶ Tirmizî, Zühd 2.

¹⁷⁷ Aclunî, Kesfu'l-hafâ, I, 44, no. 85.

iyilik ve nimetlere ulaştıracağını, bütün kötülük ve eksikliklerden kurtaracağını, her insanın kendisi için hoş gördüğünü bütün insanlar için de hoş görmesi durumunda artık arada hiçbir problemin kalmayacağını belirtir. Çünkü her iyilik artık insanlar arasında müşterek olmuş olur, kimse kimseden aşağı kalmaz. Herkes eşit ve herkes her nimetin sahibi olmuş olur. Çok gülmenin kalbi öldürmesi konusunda da, çok gülen kimsenin iyilik ve kötülüğü ayırt edemeyeceğini, mahzun olup memnun olacak şeyleri bilemeyeceğini, dolayısıyla elbette böyle bir insanın insanlığa da bir faydası olamayacağını söyler.

15. Sa'sa'a b. Nâciye el-Muşâciî (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{اَحْظَ مَا بَيْنَ لِحْيَتِكَ وَبَيْنَ رِجْلَيْكَ}

[“İki çene kemiklerinin arasındakiini, iki ayağın arasındakiini hıfz eyle.”]

“Diline ve namusuna sahip ol!”¹⁷⁸

Bu rivayet kaynaklarda farklı lafızlarla yer almaktadır. Heysemî *مَنْ حَظَّ [مَنْ ضَمَّنَ] مَا بَيْنَ لِحْيَتِهِ وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ نَحَلَ الْجَنَّةَ* şeklindeki versiyonun, *ricâlinin* *sahih* olduğunu söylemektedir.¹⁷⁹

Albânî de, rivayetin, Mustafa Takî'nin eserine aldığı bu versiyonunun *zayıf* olduğunu, “*مَنْ ضَمَّنَ لِي مَا بَيْنَ لِحْيَتِهِ وَرِجْلَيْهِ أَضْمَنْ لَهُ الْجَنَّةَ*”: “Kim iki çene arasıyla/diliyle iki bacak arasını/namusunu bana garanti ederse ben de ona cenneti garanti ederim.”¹⁸⁰ şeklindeki versiyonunun ise *sahih* olduğunu söylemektedir.¹⁸¹ Aslında mana olarak aralarında bir fark yoktur.

Mustafa Takî, iki çene arasındaki dilin ağızdan kinaye olduğunu belirtmektedir. Ona göre dili ya da ağız korumak; sövmek, yalan söylemek, iftira etmek, malayani/faydasız söz söylemek; gevezelik, şarlatanlık, gıybet, gammazlık, nemmamlık, velhasıl dil ile ortaya çıkan bütün kötülükleri kapsar. Keza rakı, şarap ve sair müskirat ve haram olan şeyler de buna dâhildir. Namusu korumak ise zina ve fuhşiyatın her çeşidi buna dâhildir. Mustafa Takî, ‘dünyada dinen ve aklen belirlenmiş hiçbir fenalık yoktur ki bu hadis-i şerif onu men etmiş olmasın’, demektedir. Ona göre,

¹⁷⁸ Aclûnî, *Kesfu'l-hafâ*, I, 60, no. 144.

¹⁷⁹ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, X, 303, no. 18160.

¹⁸⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu's-sağîr*, II, 756; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, th., Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed el-Muavvid, Beyrut 1423/2002, III, 348; el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, XV, 340, no: 43195- 43198. Bazı versiyonları *مَنْ حَظَّ مَا بَيْنَ لِحْيَتِهِ وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ نَحَلَ الْجَنَّةَ* şeklindedir.

¹⁸¹ Albânî, *Silsiletu'l-ehâdisi'd-daîfa*, Riyad trs., V, 120, no. 2102, (Mektebetu'l-meârif, I. bs.)

insan sadece bu 'lafzı az fakat manası çok' hadise göre hareket etsi, hem kendi nefesine ve hem de başka bir mahlûka zarar veremez.

16. Ebû Hureyre (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{اَكْفُلُوا لِي سِتًّا خِصَالًا أَكْفَلُ لَكُمْ الْجَنَّةَ الصَّلَاةَ وَالزَّكَاةَ وَالْأَمَانَةَ وَالْفَرَجَ وَالْبَطْنَ وَاللِّسَانَ}

[“Bana altı şeye devamla söz veriniz. Ben de size cennet için söz vereyim. Cennete gireceklere kefil olayım. O altı şey: Namaz kılmak, zekât vermek, emaneti yerine getirmek, cinsel organı, karnı, lisanı haramdan sakınmaktır.”]

“Bana altı şeye devam sözü veriniz. Ben de sizin cennete girmenize kefil olayım. O altı şey: Namaz kılmak, zekât vermek, emaneti yerine getirmek, zinaya yaklaşmamak, mideye haram lokma sokmamak, dili haramdan sakınmaktır.”¹⁸²

Mustafa Takî bu rivayeti de tefsîrî olarak tercüme etmiştir. Heysemî (ö.807/1404) aynı lafızlarla iki yerde zikrettiği bu rivayet hakkında bir yerde isnadının *hasen* olduğunu¹⁸³, başka bir yerde isnadında Hammâd et-Tâî'nin yer aldığını ve bu kişiyi tanımadığını, isnadındaki diğer ravilerin ise sika olduğunu söylemektedir.¹⁸⁴ Münâvî (ö.1031/1622) bu rivayetin isnadı hakkında 'la be'se bih'/zararı yok, idare eder ifadesini kullanır.¹⁸⁵ Suyûtî (ö.911/1505) herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.¹⁸⁶ Albânî, bu rivayetin farklı iki versiyonu hakkında iki farklı değerlendirme yapmış, Mustafa Takî'nin zikrettiği buradaki rivayete *zayıf*¹⁸⁷, aynı manaya gelen diğer versiyon hakkında *hasen* değerlendirmesi yapmıştır.¹⁸⁸

Mustafa Takî yorumuna *namazın önemine* yer vererek başlar. Namazın nefsi tezkiye ettiğini, her iyiliğe alıştınp bütün kötülükten

¹⁸² Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, I, 293, X, 301; Alâu'd-Dîn el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, th., Mahmûd Ömer ed-Dimyâtî, Beyrut 1424/2004, XV, no. 43530; Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 213, no.1433.

¹⁸³ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, I, 293.

¹⁸⁴ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, X, 301.

¹⁸⁵ Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, II, 120, no. 1433.

¹⁸⁶ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 213, no.1433.

¹⁸⁷ Muhammed Nasıruddin el-Albânî, *Silsiletu'l-ehâdîsi'd-daîfa (muhtasara)*, VI, no. 2899, <http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=29&book=1020>, siteye eklendiği tarih, 15. 03. 1425.

¹⁸⁸ {اَكْفُلُوا لِي بَيْتًا أَكْفَلُ لَكُمْ الْجَنَّةَ : إِذَا حَثَّ أَحَدُكُمْ فَلَا يَكْتُبْ، وَإِذَا اتَّخَذَ فُلًا يَخْلِفْ، وَغَشَا أَنْصَارَكُمْ، وَكَلُوا أَرْبَابَكُمْ، وَحَقَّقُوا فُرُوجَكُمْ} : “Bana altı şeye kefil olunuz, ben de sizin cennete girmenize kefil olayım: Sizden birisi konuştuğu zaman yalan söylemesin, kendisine bir şey emanet edildiğinde ona ihanet etmesin, söz verdiğinde sözünden caymasın, gözlerinizi haramdan sakınınız, elinizi harama uzatmayınız, namusunuzu koruyunuz!” Albânî, *Silsiletu'l-ehâdîsi's-sahâha*, Riyâd 1415/1995, IV, 30, no. 1525.

sakındırdığını belirtir. Namazını hakkıyla kılan bir kimsenin hiçbir şekilde eli kötülüğe varmadığını ve varmayacağını söyler. Zira günde beş defa Rabbinin huzuruna el bağlayıp duran, yalvarıp yakaran; emir ve yasaklarının, rahmet ve azabının yer aldığı ayetleri okuyup tezekkür eden, gönlü havf ve recâsıyla yumuşayan, kalbi ilâhî nûrun feyz ve bereketiyle dolan bir kimse, beş vaktin aralarında Allah'a karşı taşıdığı ürpertiye, huzurundayken iliklerinde hissettiği huzur ve lezzeti unutmaz, dolayısıyla nehyettiği günahlara meyletmediği gibi rabbinin kullarına eziyet de etmez. Namazını namaz denebilecek şekilde hakkıyla kılar ve vücudu namazda, kalbi başka şeylerde olmazsa, beş vaktin arası, o beş vakit namazın zevk ve huzuruyla geçer.

Mustafa Takî, yorumuna, ikinci olarak ele aldığı *zekâtın* tanımıyla devam eder. Zekât'ı basit bir üslupla herkesin anlayacağı genel bir ifade ile 'malın kırkta birini senede bir defa muhtaçlara vermek' şeklinde tanımlar. Bir ülkede oturan zenginlerin mallarının bir kısmını ayırıp verirlerse o ülkede ihtiyaç sahibi fakir ve yoksulların kalmayacağını söyler. 'Servet dağılımında dengeyi sağlamak için zenginlerin malını paylaşdırmak isteyen Avrupa'daki fırka-i iştirakiye (Sosyalist Parti), İslamiyet'teki bu zekât, sadaka, kefare, nezir, kurban bahislerini görselerdi, muhtemelen bu sevdadan vazgeçerlerdi', der.

Üçüncü olarak ele aldığı '*emâneti*', 'kendisine tevdi olunan, ısmarlanan şeyleri nasıl ısmarlanmış ise öylece yerine getirmek' şeklinde tanımlar. Ona göre emanet; şahsî ve içtimâî her türlü vazifeyi içine alır; dolayısıyla, insana Rabbinin ve peygamberinin emrettiği her şeyi yerine getirmek, yasakladığı her şeyden sakınmak emanettir. Bir kimsenin diğer kimseye muhafaza için veya başka birine götürmek için verdiği her şey, söylediği her söz emanettir. Bir kimsenin evlâd u iyâli/bakmakla yükümlü olduğu kimseler, komşusu, akrabası ve onların hukuku hep emanettir. Padişah'tan tutun da bir jandarma erine, bir köy bekçisine varıncaya kadar kendilerine tevdi edilen vazifeler hep emanettir. Seçme ve seçilme, hatta her türlü vatandaşlık hakkının yerinde kullanılması emanettir. İlim ve marifet, amel edilmek ve diğerlerine öğretilmek için sahipleri üzerinde bir emanettir. Allah'ın insanlara ihsan ettiği göz, kulak ve sair vücut azaları, sıhhat ve afiyet, akıl ve zekâ, din ve hukuk, hep hayırlı ve insanoğluna yararlı işlere sarf edilmek üzere verilmiş birer emanettir. Hadisin geri kalan kısmı namus, mide ve dil ile alakalıdır. Namus, mide ve dil her türlü haramlardan korunursa, sahibi her iyiliğe ulaşmış olur.

17. Vâile (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{مَنْ اتَّقَى اللَّهَ أَهَابَ اللَّهُ عَنْهُ كُلَّ شَيْءٍ، وَمَنْ لَمْ يَتَّقِ اللَّهَ أَهَابَهُ اللَّهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ}

[“Bir kimse Allah’tan korkar-emrini tutar, nehy ettiğinden çekinirse- Allah da o kimseden her şeyi korkutur. Onu her şeye mehabetli gösterir. Bir kimse ki Allah’tan korkmazsa-emrini tutmaz nehyinden çekinmezse- Allah o kimseyi her şeyden korkutur. Her şeyi kendisine mehabetli gösterir.”]

“Bir kimse Allah’tan sakınırsa Allah da o kimseden her şeyi/herkesi korkutur. Bir kimse Allah’tan sakınmazsa Allah da o kimseyi her şeyden korkutur.”¹⁸⁹

Mustafa Takî tefsirî olarak tercüme ettiği bu rivayette, “ittikâ”yı ‘Allah’ın emrini tutup nehyinden kaçınmak’ olarak tanımlar ve bunu bu şekilde tercümeye de yansıtır. Suyûtî (ö.911/1505), bu rivayetin zayıf olduğunu belirtir.¹⁹⁰

Mustafa Takî bu hadisin anlamının yalnız şahıslara değil, bütün sorumlu makam, heyet ve meclislere de teşmil edilmesi gerektiğini ifade eder. Bu sorumlu makamlardan biri, zamanın Heyet-i İctimaiyesidir. Bir şahıs gibi bir heyet-i içtimaiye, diğer bir ifade ile milleti temsil eden bir meclis, bir millet veya bir devlet Allah’tan korkar, her kanun ve muamelesini ilâhî emir ve adalete uygun tatbik eder, ilâhî hükümlere ters düşen zulüm ve kötülüklerin yaygınlaşmasından sakınırsa, Allah Teâlâ o meclisi, o milleti ve devleti diğer meclis, millet ve devletlere karşı heybetli gösterir; hepsini ondan korkutur. Fakat bunlar, Allah’tan korkmaz, emir ve adaletini tatbik etmez, yasaklarından kaçınmaz, zulüm ve kötülükler meydana verirlirse, o millet ve devlet, diğer devlet ve milletlere ne kadar yaranmaya çalışırsa çalışsın, onları taklide ne kadar özenirse özensin, yine o yaranmaya çalıştığı, taklidine özendiği devlet ve milletlerden kendisini korkutur. Onları kendisine güçlü, heybetli gösterir. Mustafa Takî, Osmanlı Devleti ve milletin önceki dönemlerdeki durumu ile kendi dönemindeki durumunu örnek olarak verir. Birkaç yüz sene önce, o sağlam, kopmayan ilâhî ipe sıkı sıkıya bağlı kaldıkları dönemlerde nasıl fetih ve başarılarla imza attıklarını, her devlet ve milletin kendilerini taklide özendiğini, kendilerinden hem çekinip hem hürmet ettiklerini, fakat tam aksine ilâhî emir ve adaleti bıraktıkları, şu birkaç yüz seneden beri ise devlet ve milletin heybetinin ne derece ayaklar altına düştüğünü, bütün devlet ve milletlerin kendilerine nasıl musallat olduğunu, topraklarına ve millete bütün güçleri ile nasıl tecavüz ettiklerini ibretle anlatır.

18. İbn Mes’ud (r.a.)’dan nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{ الدَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كُنَاعِلُهُ، وَالدَّالُّ عَلَى الشَّرِّ كُنَاعِلُهُ }

¹⁸⁹ Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, II, 551, no. 8299; Hindî, *Kenzu’l-ummâl*, III, 60, no. 5880.

¹⁹⁰ Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, II, 551, no. 8299.

[“Hayra delalet eden, öneyak olan o hayrı kendisi yapan gibidir. Şerre delalet eden, öneyak olan da o şerri kendi yapan gibidir.”]

“Hayra öneyak olan onu kendisi yapmış gibidir.”¹⁹¹ Kötülüğe öneyak olan da onu kendisi yapmış gibidir.”¹⁹²

Mustafa Takî, tefsirî olarak yaptığı tercümede “dâl” kelimesinin açıklamasına yer verir. Referansını 4246 olarak gösterdiği hadis, *el-Câmiu’s-sağîr*’da bu şekliyle değil, sadece birinci şıkkıyla yer almakta ve bunun da *sahih* olduğu belirtilmektedir.¹⁹³ Bu rivayet, dipnotta da görüldüğü gibi kaynaklarda sadece birinci şıkkıyla yer almakta ve Tirmizî (ö.279/892) bunun *garib* olduğunu söylemektedir.¹⁹⁴

Mustafa Takî, yorumuna “Ne büyük ne mübarek söz!” diyerek başlar ve sözlerine güncel problemlerin çözümüne somut öneriler sunarak devam eder. Köy veya herhangi bir yerde –varsa- bataklıkları kurutmayı, gerekli yerlere yol ve köprüler, misafırhane ve çeşmeler yaptırmayı, ağaç dikip ormanlar yetiştirmeyi, yeni ve gelişmiş ziraat ve zanaat aletleri getirtmeyi; cami, okul ve medreseler yaptırmayı ve bunlara topyekûn öneyak olmayı tavsiye eder. Zira bu tür hayırlara öneyak olanlar, bizzat kendileri yapmış gibi sevaba, Allah’ın ve peygamberin rızasına nail olurlar. Herkes zengin olup da bu işleri bizzat yaptıramayabilir. Bu gibi işlerin meydana gelmesine öneyak olanlar, en az bizzat yapanlar kadar sevap kazanırlar. Mesela, bir kimse bir okulun yapımına sebep olsa, o okulu kendi parası veya bedeni ile yapanlar gibidir. Kıyamete kadar o okulda tahsil görenlerin kazandığı sevapların bir misli de yapımına sebep olanların amel defterlerine yazılır. Bir kimse büyük bir üniversite, fakülte veya harp okulunun yapılmasına sebep olsa, buradan yetişen âlimlerin, sanatkârların ülkeye, millete sağlayacakları faydalardan, o harp okulundan yetişen subay ve komutanların gayretleriyle yapılan savaşların sevabından o kimsenin de payı vardır. Kendi evladının veya başka bir çocuğun okutulup yetişmesine sebep olanlar da böyledir. Tam tersi meyhane, kumarhane gibi kötü eylemlerin işlendiği mekanların yapımına sebep olanlar, buralarda işlenen günahları kendileri de işlemiş gibi olurlar.

¹⁹¹ Tirmizî, İlim 14; Ahmed b. Hanbel, V, 274, 357; el-Bezzâr, *Müsnedu’l-Bezzâr*, no. 1742, <http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=8&book=1586>, siteye eklendiği tarih, 22.12.1425; Ebû Yâla, *Müsned*, III, 452, no.4280 (farklı bir versiyonla); Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, VI, 186-187, no.5945, XVII, 227-228, no.628, 629, 631, 632; Beyhakî, *Şuabu’l-imân*, VI, 116, no. 7655, 7657; Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, I, 300, no. 1966, I, 653, no.4246, 4247; Hindî, *Kenzu’l-ummâl*, VI, 153-154, no.16048, 16049, 16050, 16051; Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, I, 255, no. 669, I, 480, no.1282.

¹⁹² Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, I, 653, no. 4246.

¹⁹³ Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, I, 653, no. 4246.

¹⁹⁴ Tirmizî, İlim 14.

19. İbn Abbâs (r.a.)'dan nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{ لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَيُوَقِّرْ كَبِيرَنَا وَيَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ }

[“Küçüğümüze merhamet ve şefkat etmeyen, büyüğümüze saygı ve hürmet etmeyen, marufu –şer’an iyi ve makul olan şeyleri- emir, münkerden -kötü ve şer’an makbul olmayan şeylerden- nehy etmeyen kimse bizden değildir.”]

“Küçüğümüze merhamet etmeyip büyüğümüze saygı göstermeyen, iyiliği emredip kötülükten sakındırmayan bizden değildir/bizim tercihimizden yana değildir.”¹⁹⁵

Mustafa Takî, tefsiri olarak yaptığı bu hadisin tercümesinde, ‘marûf’ ve ‘münker’ kelimelerini tanımlayarak verir.

Bu rivayet kaynaklara oldukça farklı versiyonlarla geçmiştir.¹⁹⁶ Tirmizî (ö.279/892) bu rivayetin *hasen-garib* olduğunu, bazı âlimlerin buradaki “bizden değildir” ifadesinin “bizim sünnetimiz, bizim edebimiz üzere değildir” şeklinde yorumladıklarını belirtmektedir.¹⁹⁷ Albânî rivayetin bu versiyonunun *zayıf*¹⁹⁸, Heysemî (ö.807/1404) ise *senedinin* *sahih* olduğunu söylemektedir.¹⁹⁹

84

Mustafa Takî, bu hadisin yorumunda hürriyet ve eşitliğin yanlış anlaşılmasında gerektiğini, hukuk karşısında büyük-küçük herkes eşit olmakla beraber yaş, ilim, marifet, salah, takva ve insanlara sağlanan yararlılık bakımından toplumun büyükleri, küçükleri bulunduğunu vurgular. Bu durumda küçüklerin büyüklere hürmet, büyüklerin de küçüklere şefkat ve merhamet göstermeleri, büyüklüklerine mağrur olup da küçüklere karşı tekebbür/büyüklenme ve tahakküm etmemeleri gerekir.

¹⁹⁵ Tirmizî, Birr 15; Ebû Dâvûd, Edeb 58; Ahmed b. Hanbel, I, 257; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 225, no.2157.

¹⁹⁶ “لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَيُوَقِّرْ كَبِيرَنَا وَيَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ”: “Küçüğümüze merhamet etmeyip büyüğümüzün hakkına saygı göstermeyen bizim gidişatımız üzere değildir.” Ahmed b. Hanbel, II, 185, 207, 222; Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, VII, 457, no. 10976, Ebû Dâvûd, Edeb 58; “لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يُجَلِّ” “Küçüğümüze saygı göstermeyip büyüğümüze merhamet etmeyen ve âlimimizi tanımayan ümmetimden değildir/ümmetimin gidişatı üzerine değildir.” Ahmed b. Hanbel, V, 328. Diğer versiyonları için bk. Tirmizî, Birr 15; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VIII, 167, no.7703, VIII, 227-228, no. 7895, VIII, 236, no.7922, VIII, 308, no. 8154, XI, 355, no. 12276.

¹⁹⁷ Tirmizî, Birr 15.

¹⁹⁸ Albânî, *Silsiletu'l-ehâdisi'd-daîfa*, Riyâd trs, V, 126, no.2108, (Mektebetu'l-meârif, I. bs) “لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَيُوَقِّرْ كَبِيرَنَا”: “Küçüğümüze merhamet etmeyip büyüğümüze saygı duymayan, bizim gidişatımız üzerine değildir.” Albânî bunun sahih olduğunu söylemektedir. Bk. Albânî, *Silsiletu'l-ehâdisi's-sahiha*, Riyâd 1412/1991, V, 230, no. 2196.

¹⁹⁹ Münâvî, *Feyzu'l-kadir*, V, 471. no. 7693.

Onlara daima güzellik ve şefkatle muamele etmeli, onları her işte himaye edip iyiliğe sevk etmelidirler. Ayrıca herkesin birbirini dinen ve aklen iyi olan işlere teşvik, kötü işlerden de sakındırması gerekir. Mustafa Takî devamla makbul olan hürriyetin böyle insanî şartlara tâbi olduğunu, yoksa hayvanların hürriyeti ve serbestliği gibi küçüğün-büyüğün belli olmaması, gücü yetenin diğerini ezip boğması olmadığını söyler. Hürriyet ve eşitliğin belli birtakım ölçülere tâbi olduğunu, kuralları hiçe sayıp büyüğünü, küçüğünü, iyiliği ve kötülüğü tanımayanların Efendimiz Aleyhisselâm'ın 'bizden yani ümmeti Muhammet'ten değildir' ağır hitabıyla karşılaşacağını vurgular. Mustafa Takî buradaki "bizden değildir" ifadesine açıklık getirmemiştir. Gerçek şu ki, bu ifade İslam Dininden çıkmak anlamında değildir. Bunu, "bizim metodumuz, gidişatımız üzere değildir" veya "ön gördüğümüz kurallara bağlı, tercihimizden yana değildir" şeklinde yorumlamak daha uygundur. Mustafa Takî yorumunu "Elbette hiç birimiz o ümmet-i necîbe şerefinden çıkmak istemeyiz; büyüğümüze büyük, küçüğümüze küçük muamelesi eder, birbirimizi iyiliğe sevk, kötülükten men eyleriz." sözleriyle bitirir.

20. İbn Ömer (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{ الْمُؤْمِنُ مُنْفَعَةٌ إِنْ مَا شِئْتَهُ نَفَعَكَ وَإِنْ شَاوَرْتَهُ نَفَعَكَ وَإِنْ شَارَكْتَهُ نَفَعَكَ وَكُلُّ شَيْءٍ مِنْ أَمْرِهِ }
{ مُنْفَعَةٌ }

85

["Mümin menfaat demektir. Onunla beraber yürür isen, yol arkadaşlığı eder isen sana menfaat eder. Müşavere edersen sana menfaat eder, eğer onunla arkadaşlık edersen sana menfaat eder. Hâsılı onun işlerinin hepsi menfaattir."]

"Mümin menfaat demektir. Onunla beraber yürür yol arkadaşlığı etsen sana faydası olur; eğer ona bir şey danışsan sana faydası olur; eğer onunla ortaklık kursan yine sana faydası olur. Hâsılı onun bütün işleri menfaattir/yararlıdır."²⁰⁰

Tefsirî tercümeyi gerektirecek bir nitelikte olmadığı için bu rivayeti Mustafa Takî literal olarak tercüme etmiştir. Ancak "şârake" kelimesini "arkadaşlık etmek" olarak tercüme etmiştir. Bu kelimeyi "ortaklık kurmak" şeklinde mana vermek bizce daha isabetli gözükmektedir.

Ebü Nu'aym (ö.430/1038), İbn Ömer'in (r.a.) bu lafızla Hz. Peygamber'den naklettiği bu rivayetin *garib* fakat *sabit* ve *sahih* olduğunu söylemektedir.²⁰¹ Suyûtî (ö.911/1505) ise *zayıf* olduğunu belirtmektedir.²⁰²

²⁰⁰ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ ve Tabakâtu'l-asfiyâ*, Beyrut trs., VIII, 129, (Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye).

²⁰¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 129.

Suyûtî'nin referans gösterdiği *Hilye*'de "el-mu'minu"den sonra "menfa'atun" kelimesi yoktur. Suyûtî muhtemelen farklı bir nüshadan yararlanmıştı.

Mustafa Takî bu hadisin yorumunda, metinde belirtilen nitelikte mümin olamadığımız için üzüldüğünü ifade eder. Ona göre söz konusu nitelikte mümin olsaydık dünya yararlılığımızla dolardı. Eğer hiç kimseye menfaatimiz olmuyor veya çok az oluyorsa, demek ki imanımız o kadar güçlü değildir. Tam mümin olabilmek için her iş ve sözümüzün diğer bütün insanlara yararlı olması gerekir. Hâsılı başkalarına o kadar çok yararlı olmaya gayret etmeliyiz ki bütün vücut ve varlığımız bizatihi menfaat olmalıdır. Yararlı olmak da derecesine göredir. Sadece evlât ve ailemize, komşu ve akrabalarımıza yönelik değil, bütün insanlara, hatta bütün mahlûkata yönelik olmalıdır. Müminlik de başkasına sağlanan menfaat ölçüsündedir. Her hareketimizi devletin ve milletin yararına hasredersek işte o zaman kâmil mümin oluruz.

21. Süheyl b. Sa'd (r.a.)'dan nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{الْمُؤْمِنُ مِنْ أَهْلِ الْإِيمَانِ يَمُوتُ الرِّأْسَ مِنَ الْجَسَدِ يَأْلَمُ الْمُؤْمِنُ لِأَهْلِ الْإِيمَانِ كَمَا يَأْلَمُ الْجَسَدُ لِمَا فِي الرِّأْسِ}

86

[“Ehl-i iman olanlardan her mümin cesetten baş menzilesindedir. Müminlerden her birinin eleminden, diğer müminlerin her biri, başta olan bir dert için cesedin her tarafı elemlendiği gibi elemlenir, acıır.”]

“İman ehli bir mümin gövdedeki baş mesabesindedir. Baştaki bir ağrıdan dolayı vücudun her tarafı acı çektiği gibi her bir müminin çektiği acıdan dolayı diğer müminler de acı çeker.”²⁰³

Metinde izahı gerektirecek ifadeler bulunmadığı için Mustafa Takî bu hadiste son derece sade bir tercüme üslubu kullanmıştır. Suyûtî (ö.911/1505) bu rivayetin *hasen* olduğunu söylemektedir. Buhârî'nin de buna benzer bir rivayeti vardır.²⁰⁴

Mustafa Takî; birlik, muhabbet ve eşitliğin kuru laftan ibaret olmadığını, müminin diyen herkesin bir diğer mümin kardeşinin derdiyle

²⁰² Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 662, no. 9161.

²⁰³ Ahmed b. Hanbel, V, 340; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VI, 131, no. 5743. Farklı bir versiyon için bk. Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, VII, 180, no. 9919.

²⁰⁴ (تَرَى الْمُؤْمِنِينَ فِي تَرَاحِيهِمْ، وَتَوَاضِعِهِمْ، وَتَعَطُّفِهِمْ، كَمَثَلِ الْجَسَدِ، إِذَا اشْتَكَى عُضْوًا، تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ جَسَدِهِ) (السُّنَنُ وَالْحَمَى): “Müminleri birbirlerine merhamette, birbirlerini sevmeye, birbirlerine lütuf ve yardımlaşmada bir vücut gibi görürsün. Bir organı hastalandığında vücudun diğer organları birbirlerini hasta organın elemine, uygunsuzluk ve ateşli haline ortak olmaya çağırırlar.” Buhârî, Edeb 27.

dertlenip çektiği acıdan dolayı acı çekmesini gerektiren son derece önemli ve eylemsel olgular olduğunu belirtir. İslamiyet'in öngördüğü birlik ve eşitlik bunu gerektirir. O kadar ki her mümin bir gövdenin başı mesabesinde olmalıdır. En önemli aza baştır; göz, kulak, dil, dimağ gibi diğer önemli azalar da baştır. Baştaki azalardan birine bir ağrı isabet etse bütün vücut rahatsız olur; ağrıyı hep birlikte çekerler, çaresine de hep birlikte koşarlar. Hadisin işaret ettiği gibi müminler de böyle olmalıdır.

Mustafa Takî yine zamanın güncel olaylarına atıfta bulunarak "Girit, İran, Fas ve sair iklimlerdeki milyonlarca kardeşimizin kanları akıp dururken biz ne kadar müteessir oluyoruz, onların kurtuluşuna ne kadar yardım edebiliyoruz?!. Uzağa gitmeyelim bizim Osmanlı mülkünde bulunan Müslümanların, bütün Osmanlı kardeşlerimizin hayatı ve bekasından emin miyiz? Kendi hayatımıza, varlığımıza, terakkimize ne kadar yardımımız oluyor; bu günümüz nasıldır, yarınımız nasıl olacaktır, haberimiz var mı?" sorusuyla gidişatın vahametini dikkat çekerek milleti duyarlı olmaya çağırır. Mustafa Takî'ye göre devlet ve milletin hayatta kalabilmesi, etrafı çevirmiş olan yabancı devletlerden her yönüyle daha güçlü olmaya bağlıdır. Geri kalmanın birçok sebebi olabilir, ancak maruz kalınan durumun tek sebebi geri kalmışlıktır. Bunun farkında olan Mustafa Takî, tek kurtuluş çaresinin askerî donanımın yanı sıra insan unsuru olarak da yabancı devletlerden daha ileri seviyeye çıkmak olduğunu söyler. Gemi, top ve tüfek gibi deniz ve karadaki kuvvetlerinin bütün teçhizatlarının daha mükemmel, askerlerinin daha talimli, toplum olarak daha zengin, daha gayretli, fedakâr, malûmatlı, görgülü, bilgili, hünerli olmaları gerekir. Bu eksikliklerin giderilmesi sadece devletin işi değildir. Birey olarak herkes, üzerine düşeni yapması gerekir. Milletin bütün fertleri, bu eksiklikleri düşünmeye dinen de borçludurlar; Allah katında olduğu gibi, vicdanları nezdinde de borçludurlar. Hükümet üzerine düşeni yapmıyorsa millet ona yaptırmalı, yardım etmeli, sorup soruşturmalı ve takip etmelidir; meşrutî bir hükümette –bugün buna demokratik bir hükümet denebilir- bir çoban bile bu vazife ve mesuliyetten yakayı kurtaramaz. Sorumlular gayret ediyorsa sevabı kendilerinedir. Ancak herkesten daha fazla gayret edip memleketi daha ileri götürmeye çaba sarf etmezlerse yine mesul olurlar. Başkaları gayret etmiyor veya gayrette kusur ediyorsa bu kez mesuliyet daha da artar. Çünkü devlet ve milleti çöküşten kurtarmaya yönelik dinî ve vatanî görevler ifa edilmemiş olur. Öyleyse herkesin başını önüne eğip insaflı bir şekilde düşünmesi, devlet ve milletin beka ve terakkisi için ne kadar hizmet ve gayret ettiğine bir bakması gerekir. Mustafa Takî bu noktada mevcut durumu da göz önüne bulundurarak köyden köye, kasabadan kasabaya, vilayetten vilayete, giderek halkayı genişletmek suretiyle bütün halkı birlik olmaya çağırır. Mustafa Takî, memleketi kalkındırmada somut öneriler sunar. Vatana ve millete yönelik hizmeti

tabana yaymaya, her şeyi devletten beklememe bilincini yaygınlaştırmaya çalışır. Hadis-i şerife atıfta bulunarak bir vücut gibi olmak, herhangi bir yerde bir dert olsa hep birlikte çaresine koşmak, ilerlemenin çarelerini hep birlikte düşünmek gerektiğini söyler. Mustafa Takî'ye göre, olduğu gibi sabit kalmak yine bir derttir; çünkü etraf kuşatılmıştır; yabancı devletler, günden güne ilerlerken yerinde sabit durmak; ezilmek, mahvolmak demektir. Bu derdin giderilmesi güçlenmeye, ilerlemeye bağlıdır. Öyleyse bu yolda herkesin hep birlikte gayret sarf etmesi gerekir. Mustafa Takî burada acı bir itirafta bulunur. Yabancı devletlerin trenlerle birkaç saatte Osmanlı sınırlarına binlerce asker ve mühimmat yağarken Osmanlının doğru dürüst şosesleri/toprak yolları bile yoktur. Bu durum karşısında öküz arabaları ve zayıf merkezlerle asker ve mühimmatın yetiştirilemeyeceğini, mükemmel zırhlılara adi gemilerle karşı çıkılamayacağını, onlar günden güne hatır ve hayale gelmeyen süratli, ateşli toplar, silahlar, bombalar icat edip dururken; paslı, eski tüfeklerle onlara karşı konulamayacağını söyler ve bu sözleriyle yakın tarihimize de ışık tutar.

22. Numan b. Beşîr (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{ الْمُؤْمِنُونَ كَرَجُلٍ وَاحِدٍ إِنْ اشْتَكَى رَأْسُهُ اشْتَكَى كُلُّهُ وَإِنْ اشْتَكَى عَيْنُهُ اشْتَكَى كُلُّهُ }

88

[“Müminlerin hepsi yalnız bir adam gibidir. Eğer o bir adamın başı şikâyet ederse yani başı bir hastalıktan vs. müteazzi olursa bütün vücudu beraber müşteki ve müteazzi olur. Eğer gözü ezalanırsa bütün vücudu ezalanır.”]

“Müminler tek bir fert gibidirler. Başından bir şikâyeti olsa bütün vücudu rahatsız olur. Bir gözü rahatsızlansa yine bütün vücudu rahatsız olur.”²⁰⁵

Mustafa Takî tercümesinde “şikâyet etti” anlamına gelen “iştikâ” kelimesinin izahına yer verir. Onu ‘hastalık veya herhangi bir sebepten dolayı acı çekmek’ olarak açıklar.

Mustafa Takî'nin bütün derdi vatani ve milleti düştüğü buhrandan düze çıkarmaktır. Hemen hemen her hadisin yorumunda vatanın ve

²⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, IV, 271, 276. { إِنْ اشْتَكَى رَأْسُهُ، وَإِنْ اشْتَكَى كُلُّهُ. الْمُؤْمِنُونَ كَرَجُلٍ وَاحِدٍ إِنْ اشْتَكَى رَأْسُهُ اشْتَكَى كُلُّهُ } : “Müslümanlar tek bir fert gibidirler. Gözü ağrısa bütün vücudu ağrıır; başı ağrırsa yine bütün vücudu ağrıır.” Müslim, Biri 67. Ayrıca bk. Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebir, II, 40, no. 1223. { مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادُّهِمْ وَتَرَاحِيهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ، مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ، تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ } : “Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerini acımada, birbirlerine şefkat göstermede bir vücut gibidirler. Onun bir organı rahatsız olsa vücudun diğer organları da uykusuzluk ve ateşlenmede ona ortak olurlar/onunla beraber rahatsız olurlar.” Müslim, Biri 66. { إِنْ اشْتَكَى رَأْسُهُ، تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالْحُمَى وَالسَّهَرِ. } : “Müminler tek bir fert gibidirler. Başı ağrırsa uykusuzluk ve ateşlenmede bütün vücut ona iştirak eder/onunla beraber rahatsız olur.” Müslim, Biri 67.

milletin topyekûn savunulmasına, sorunlarının gayretle çalışıp elbirliğiyle çözülmesine vurgu yapar. Bu hadisin yorumunda da millet olarak tek vücut olmayı öne çıkarır. Mustafa Takî'nin ifadesiyle herhangi bir saldırıya karşı vatanın en küçük bir parçasının topyekûn savunulması gerektiğini ifade eden bu hadis-i şeriflerden daha belîğ bir delil olamaz. Görüldüğü gibi Mustafa Takî, hadisleri, vermek istediği mesajın bir hücceti/delili olarak sunar. Bu hadisle vermek istediği mesajın geniş izahını ise bir önceki hadiste verdiğini belirtir.

23. İbn Ömer (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{ نَظَرُ الرَّجُلِ إِلَى أَخِيهِ عَنْ شَوْقٍ خَيْرٌ مِنْ إِعْتِكَافٍ سَنَةٍ فِي مَسْجِدِي هَذَا }

[“Bir adamın kardeşine gönül sevgisi ile bir lahza bakması benim şu mescidimde bir sene itikâf etmekten hayırlıdır.”]

“Bir kimsenin, (Müslüman) kardeşine gönülden bir sevgi ile bir an bakması, benim şu mescidimde bir sene itikâf etmesinden daha hayırlıdır.”²⁰⁶

Mustafa Takî'nin yaptığı tercüme son derece sade ve açıktır. Suyûtî (ö.911/1505) bu hadisin *zayıf* olduğunu belirtmiştir.²⁰⁷ Albânî de bu hadis hakkında aynı ifadeyi kullanmaktadır.²⁰⁸ Bu rivayet her ne kadar insanları sevmeye verilen önemi vurguluyor, terğib/teşvik içerikli bir mana içeriyor olsa da, öngörülen eylem ile takdir edilen sevap arasında büyük bir dengesizlik söz konusudur. Çünkü ‘sevgi ile bir bakış’, peygamber mescidinde bir yıllık itikâftan daha hayırlı olduğu ifade edilmektedir. Bu yüzden rivayete ihtiyatla yaklaşmak bize göre daha isabetli gözükmektedir.

Mustafa Takî hadisin yorumunda öncelikle kardeşliğe vurgu yapar. Kardeşlik sadece bir anne ve bir babadan dünyaya gelmekten ibaret değildir. Müslüman Müslümanın kardeşidir. Müslümanların birbirlerini sevmelerini, Peygamber Aleyhisselâm'ın çokça arzu ettiği bir husustur. Bir kimsenin diğer kardeşinin yüzüne bir an bile canı kaynayararak bakması Mescid-i saadette bir sene itikâf etmekten daha hayırlı kabul edilmiştir. Söz konusu itikâf bir sene boyunca Peygamber Mescidine hapsolup ibadetle meşgul olmak demektir. Mescid-i saadet ise Hz. Peygamber'in

²⁰⁶ Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, IX, 6, no. 24677. "نَظَرُ الرَّجُلِ إِلَى أَخِيهِ الْمُسْلِمِ حُبًّا لَهُ وَشَوْقًا إِلَيْهِ خَيْرٌ لَهُ مِنْ إِعْتِكَافٍ سَنَةٍ فِي مَسْجِدِي هَذَا" : "Kişinin Müslüman kardeşine sevgi ve muhabbetle bakması şu benim mescidimde bir yıl itikaf etmesinden daha hayırlıdır." Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 436, no. 2860.

²⁰⁷ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 675, no. 9266.

²⁰⁸ Albânî, *Silsiletu'l-ehâdîsi'd-daîfa (muhtasara)*, X, 30.

Medine-i Münevvere’de bizzat ibadet ettiği mesciddir. Takî’nin ifadesiyle, bir kimsenin diğer Müslüman kardeşine muhabbetle değil de düşmanlık, kin ve nefretle bakması veya ona kötülük etmesi, Peygamber Aleyhisselâm’ın iradesinden son derece uzak bir davranıştır.

24. İbn Ömer (r.a.)’den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

﴿إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى عِبَادًا اخْتَصَّهُمْ بِخَوَائِجِ النَّاسِ، يَفْزَعُ النَّاسُ إِلَيْهِمْ فِي خَوَائِجِهِمْ، وَلِيكَ الْأَمَلُونَ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ﴾

[“Allah Teâlâ için birtakım kullar vardır ki Allah Teâlâ onları insanların hevaicine yani insanların yiyecek, içecek, giyecek gibi zaruri şeyleri vs. muhtaç oldukları işlerini kaza ve tedarik ve teshile-i muavenet için mahsus kılmıştır. Nâs gibi ihtiyaçları hakkında onlara iltica ve müracaat ederler. O kimseler Allah’ın azabından eminlerdir.”]

“Allah Teâlâ’nın insanların ihtiyaçlarını karşılamak için özel olarak görevlendirdiği birtakım kulları vardır. İnsanlar ihtiyaçları için onlara iltica ve müracaat ederler. Onlar, Allah’ın azabından emindirler.”²⁰⁹

Görüldüğü gibi Mustafa Takî bu hadisi geniş açıklamalarla tercüme etmiştir. Suyûtî (ö.911/1505) bu hadis hakkında *hasen* değerlendirmesi yapmıştır.²¹⁰

90

Mustafa Takî, bu rivayetin yorumunda, Allah Teâlâ tarafından insanların zaruri ihtiyaçlarının karşılanmasına tayin ve tahsis edilen bu kulların, ‘iyi niyetle sırf Allah için söz konusu ihtiyaçların karşılanmasına yardımcı olmayı kendilerine iş edinen kimseler’ olduğunu ifade eder. Burada kastedilen mana şüphesiz karşılıksız bir bağışlama değil, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için mal ve hizmet üretimidir. Mustafa Takî’nin ifadesiyle memurların, bilhassa belediye memurları, sanat erbabı ve çiftçilerin ekserisi, kısmen doğruya kısmen de dolaylı olarak insanların ihtiyaçlarıyla meşgul olmaktadır. Bu yönüyle bunlardan her kim hizmetini Allah için güzellikle ifa eder ve insanların ihtiyaçlarını tedarik etmeyi kast ederse, bu hadis-i şerifin müjdesinden mahrum olmasa gerektir. Mustafa Takî’nin bu yorumu gerçekten anlamlıdır. Bu anlayışa göre yapılan her türlü meşru iş ibadettir; Allah için halka hizmet sunma amacıyla yapılan her meşru işin uhrevi bir mükâfatı vardır. Bu aynı zamanda İslam’ın hayata bakış felsefesidir.

²⁰⁹ Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, II, 358, no. 2350; “إِنَّ اللَّهَ عِبَادًا اخْتَصَّهُمْ لِقَضَاءِ خَوَائِجِ النَّاسِ إِلَى عَلَى نَفْسِهِ أَنْ: “Allah’ın, insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere özel olarak görevlendirdiği birtakım kulları vardır. Onları ateşle cezalandırmayaacağına dair kendi nefsinde yemin etmiştir.” Albânî, *büsbütün* zayıf olduğunu söyledi. Bk. Albânî, *Silsiletü’l-ehâdîsî’d-dâifâ (muhtasara)*, VII, no. 3196.

²¹⁰ Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, II, 358, no. 2350.

25. Ebû Hureyre (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: اَنَا ثَالِثُ الشَّرِيكَيْنِ، مَا لَمْ يَخُنْ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ، فَإِذَا خَانَ خَرَجْتُ مِنْ بَيْنِهِمَا}

[“Allah Teâlâ buyurur ki; ‘Ben iki ortağın üçüncüsüyüm, o iki ortaktan birisi diğerine hıyanet etmediği müddetçe. Ama onlardan birisi diğerine hıyanet ettiği anda ben onların arasından hemen çıkarım.’”]

“Allah Teâlâ şöyle buyurur: ‘Birbirlerine hıyanet etmedikleri sürece iki ortağın üçüncüsü benim! Fakat biri diğerine hıyanet ettiği an hemen aralarından çıkarım.’”²¹¹

Bu hadisin tercümesi sade ve lafzîdir. Hâkim (ö.405/1014), *isnadının sahih* olduğunu belirtir.²¹²

Bu hadis, ticaretin önemini ve ticarete ortaklık ahlâkını vurgulayan bir muhtevaya sahiptir. Mustafa Takî, hadisin öncelikle ortaklığı teşvik ettiğini, ardından da hıyanet eden ortaklar için büyük bir tehdit içerdiğini söylemektedir. O kadar ki, teşvikte ‘Allah’ın ortaklarla beraberliği’, tehditte ise ‘Allah’ın ortakları terk’ söz konusu edilmektedir. Allah’ın ortaklarla beraber olması hayır ve bereketin, dünyevî ve uhrevî her türlü menfaatin o ortaklıkta mevcut olması; Allah’ın ortakları terk etmesi ise, söz konusu ortaklıkta hiçbir hayır ve bereketin, kâr ve menfaatin kalmaması demektir. Mustafa Takî’ye göre ortaklık sadece mal veya ticarete olmaz. İnsanlar, bireyler arası ilişkilerde, Allah Teâlâ’nın bütün insanlara ihsan ettiği dünya nimetlerinin tümünde, birbirlerine karşı borçlu oldukları hukuk ve meşru vazifelere riayette ortaklırlar. İnsanlar birbirlerine sadakat gösterim samimi olurlarsa Allah Teâlâ onlarla ortak olur, yani onlara olan lütuf, rahmet ve bereketini artırır. İnsanlar birbirlerine hıyanet ederlerse Allah Teâlâ onları terk eder; lütuf, rahmet ve bereketini azaltır. Bir vatanı veya bir devletin tabiiyetinde bulunan fertler, o vatanın nimetlerinden yararlanma ve hukukunda ortaklırlar; vatanın ve bünyesinde taşıdığı nimetlerin kadrini bilmeleri gerekir. Binaenaleyh vatanı sahihsiz bırakmayıp her tarafını kara ve demir yollarıyla birbirine bağlamalı; deniz, liman, ırmak, dağ ve ovalarını elverişli oldukları derecede kamu yararına kullanmalı; düşmanın tecavüzlerinden korumak için bilgi ve donanım açısından güçlü ordular yetiştirmeli; hiçbir devlette olmayan silahlar, toplar, vapurlar, zırhlar yapmalı; bu bayındır ve geliştirmenin tamamını müşterek vazife bilip

²¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, th., Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1411/1990, II, 60, no. 2322/191.

²¹² *Ebû Dâvûd*, *Buyû’* 26; Hâkim, *Müstedrek*, II, 60, no. 2322/191.

herkes güç ve kuvvetinin yettiği kadar büyük işlerin meydana gelmesine gayret etmelidir. Hiç kimse “benim neme lazım” dememelidir. Örneğin bir kasaba, mahalle veya köy ahalisi, bulunduğu mahallin yayla, mera, su, orman, yol ve sokaklarını kendi aralarında ortak bilmeli, birbirlerine hıyanet etmeden el birliğiyle geliştirip güzelleştirilmesi ve temizliğine dikkat etmelidir. Ayrıca büyük şirketler, kumpanyalar, ortaklıklar kurmalı, fakat birbirlerine karşı son derece doğru ve dürüst olmalı, birbirlerine hıyanet etmemeli; memurlarla görev başında bulunanlar, devlet ve milletin işlerini idare etmede müşterek oldukları için, işi başkasına havale etmemeli, el birliğiyle ve suhuletle çalışmalıdırlar. Hâsılı saymak mümkün olmayan ve insanlığın yararına olan işlerin tamamında herkes vazifesine çalışarak diğer ortaklarına sadakat göstermelidir ki Allah Teâlâ'nın lütfü, yardımı, bereketi beraberlerinde olsun; hiçbir işte hiçbir kimseye hıyanet etmemeli ki Allah Teâlâ kendisine lütuf sunmayı terk etmesin.

26. Câbir (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{المُؤْمِنُ يَأْلَفُ وَيُؤْلَفُ وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ وَخَيْرُ النَّاسِ أَنْفَعُهُمُ لِلنَّاسِ}

[“Mümin olan kimse diğeriyle ülfet eder ve kendisiyle ülfet olunur. Ülfet etmeyen kendisiyle ülfet olunmayan kimsede hayır yoktur. Nâsın hayırlısı nâsa en menfaatlisidir.”]

“Mümin olan kimse diğeriyle ülfet eder, kendisiyle de ülfet olunur. Ülfet etmeyen ve kendisiyle ülfet olunmayan kimsede hayır yoktur. İnsanların en hayırlısı insanlara en faydalı olandır.”²¹³

Mustafa Takî, gerekli olmadığı için hadisi lafzî olarak tercüme etmiştir. Bu hadisi; Ebû Sahr, Ebû Hâzim, Ebû Hureyre (r.a.) tarikiyle rivayet eden Hâkim (ö.405/1014), Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre *sahih* olduğunu ve herhangi bir illetinin de bulunmadığını söylemektedir.²¹⁴ Ancak, Zehebî (ö.748/1347), Ebû Hâzim'in, el-Eşce'i değil, el-Medenî olduğunu ve Ebû Hureyre ile karşılaşmadığını, ayrıca Ebû

²¹³ Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, VI, 117, no. 7658. “المُؤْمِنُ مَوْلَا فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ” : “Mümin ülfet olunandır/kendisine uyum sağlanabilendir. Başkasıyla ülfet etmeyen ve kendisiyle ülfet olunmayan müminde hayır yoktur.” şeklindeki versiyonu için bk. Ahmed b. Hanbel, II, 400, V, 335; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VI, 131, no. 5744, IX, 200, no 8976; Hâkim, *Müstedrek*, I, 73-73, no. 59; Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, VI, 270, no. 8119, VI, 271, no. 8120, 8121. “المُؤْمِنُ مَوْلَا فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ وَخَيْرُ النَّاسِ مَنْ نَفَعَ النَّاسَ” : “Mümin ülfet olunandır/kendisiyle uyum sağlanabilendir. Başkasıyla ülfet etmeyen ve kendisiyle ülfet olunmayan müminde hayır yoktur. İnsanların en hayırlısı, diğer insanlara en yararlı olandır.” Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, VI, 117, no. 7658.

²¹⁴ Hâkim, *Müstedrek*, I, 73-74, no. 59/59.

Sahr'ın da Ebû Hâzim'le bir araya gelmediğini, dolayısıyla senedinin *munkatı* olduğunu belirterek Hâkim'i tenkit etmiştir.²¹⁵ Sehâvî (ö.902/1496) ise bu rivayetin başka tariklerden de rivayet edildiğini belirterek şevahidinin bulunduğunu söylemektedir.²¹⁶ Münâvî (ö.1031/1622) de Zehebî'yi bu değerlendirmesinden dolayı tenkit etmiştir.²¹⁷

Mustafa Takî, hadisin yorumunda 'hoşgörü' ve 'kâmil mümin' ilişkisi üzerinde durur. Kâmil mümin olmak isteyenler, herkese karşı hoşgörülü, tatlı sözlü, güleç yüzlü, doğru özlü olmaları gerekir. Karşı taraftan hoşgörü bekleyen kimse öncelikle kendisi hoşgörülü olmalıdır. İnsanların hayırlısı ve büyüğü olmak isteyenlerin de insanlara iyilik yapmaları gerekir. Sadece birkaç komşu veya akrabaya sağlanan menfaatle yetinmemeli; bütün millete, hatta Allah'ın bütün kullarına yönelik yararlı işler yapan biri olmaya gayret etmeli ki Allah katında hayırlı olmak o derece artmış olsun.

27. Enes (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{ثَلَاثٌ مَنْ كُنْ فِيهِ فَهُوَ مُتَافِقٌ وَإِنْ صَامَ وَصَلَّى وَحَجَّ وَاعْتَمَرَ وَقَالَ إِنِّي مُسْلِمٌ مَنْ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ
وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا اتَّخَذَ خَانَ}

[“Üç şey var ki bir kimse de cem olsa o kimse münafıktır, isterse o kimse oruç tutar, namaz kılar, hac ve umre eder olsun ve ben Müslümanım desin. O üç şey; söylediği vakit yalan söylemek, vaat ettiği vakit hulf etmek, kendisine bir şey emanet edildiği vakit hıyanet etmektir.”]

“Şu üç şey kimde bulunursa o kimse münafıktır; isterse o kimse oruç tutsun, namaz kılsın, hac ve umre yapsın ve ben Müslümanım desin (fark etmez). O üç şey; konuştuğunda yalan söylemek, söz verdiğinde sözünde durmamak, kendisine bir şey emanet edildiğinde hıyanet etmektir.”²¹⁸

²¹⁵ Sehâvî, *Mekâsîd*, s. 551, no. 1233. Zerkeşî, *el-Leâli'l-mensûra*, s. 147-148, no. 198; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 390, no.2698.

²¹⁶ Sehâvî, *Mekâsîd*, s. 551, no. 1233.

²¹⁷ Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, VI, 311. no. 9146.

²¹⁸ Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, I, 99, no. 861. إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا اتَّخَذَ خَانَ : “Üç şey kimde bulunursa, oruç da tutsa, namaz da kılsa, Müslüman olduğunu iddia da etse o münafıktır: Konuştuğunda yalan söylemesi, söz verdiğinde sözünde durmaması, kendisine emanet verildiğinde emanete ihanet etmesi.” Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, IV, 320, no. 5253. رَابِعٌ مَنْ كُنْ فِيهِ كَانَ مُتَافِقًا أَوْ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ الْأَرْبَعِ : “Dört şey kimde bulunsun o münafık olur veya onu terk edinceye kadar bu dört şeyden bir alamet kendisinde bulunmuş olur: Konuştuğunda yalan söylemek, söz verdiğinde sözünde durmamak, anlaşma yaptığında anlaşmayı bozmak, münakaşa ettiğinde aşırı gitmek.” Ahmed b. Hanbel, II, 198, 536. إِذَا حَدَّثَ : “RABİCٌ مَنْ كُنْ فِيهِ فَهُوَ مُتَافِقٌ خَالِصٌ وَإِنْ صَامَ وَصَلَّى وَزَعَمَ أَنَّهُ مُؤْمِنٌ: مَنْ إِذَا

Mustafa Takî bu hadisi, üslup gereği, lafzın dışına çıkıp fiile master manası vererek tercüme etmiştir. Çeviride önemli olan manayı en güzel bir şekilde yansıtmaktır. Mustafa Takî de bunu yapmıştır.

Kaynaklara değişik versiyonlarla geçen bu rivayetin sıhhati konusunda Suyûti (ö.911/1505)²¹⁹ ve el-Câmiu's-sağîr'in şârihi Münâvî (ö.1031/1622) sessiz kalmıştır.²²⁰ Ancak bu rivayet Buhârî'de "Dört şey kimde bulunursa o kimse halis münafık olur. Bu hasletlerden biri kendisinde bulunan kimse onu terk edinceye kadar kendisinde nifak alametlerden biri bulunmuş olur: Kendisine bir şey emanet edildiğinde emanete hıyanet etmek, konuştuğunda yalan söylemek, kendisiyle bir anlaşma yapıldığında sözünde durmamak, biriyle tartıştığında aşırı gitmek."²²¹ ve "Münafığın alametleri üçtür: Konuştuğunda yalan söylemek, söz verdiğinde sözünde durmamak, kendisine bir şey emanet edildiğinde ihanet etmek."²²² şeklinde iki farklı versiyonla gelmiştir. Her iki versiyonda da "isterse o kimse oruç tutsun, namaz kılsın, hac ve umre yapsın ve ben Müslümanım desin (fark etmez)." kısmı yer almamaktadır. Bu ziyade bir idrac veya terhib amaçlı söylenmiş bir söz olabilir.

Mustafa Takî yorumunu, "isterse o kimse oruç tutsun, namaz kılsın, hac ve umre yapsın ve ben Müslümanım desin (fark etmez)." kısmı üzerinde yapmıştır. Onun amacı yalan söylemek, sözünde durmamak, emanete hıyanet etmek gibi kötü hasletlerin İslamiyet'te ne kadar kötü karşılandığını vurgulamak ve ibadetlere verdikleri olumsuz etkiyi yansıtmaktır. Mustafa Takî daha geniş yorumlar için okuyucuyu 16. hadisin yorum ve şerhine müracaat ettirmektedir.

Bu rivayet terhib/sakındırma amaçlı söylenmiş bir hadis olarak ele alındığında, söz konusu ettiği münafıklığın, imânî değil, amelî olduğunu söylemek mümkündür. Kur'an'a göre "namaz sahibini gizli ve aşikâr bütün kötülüklerden men eder."²²³ Müslüman olan bir kimsenin, söz konusu kötülöklere, Müslümanlığının gereği olarak tevessül etmemesi gerekir. Çünkü Müslümanlık bunu gerektirir. Müslümanım deyip namaz kıldığı, oruç tuttuğu, hacca gittiği halde yalan söylüyor, emanete ihanet ediyor, sözünde durmuyorsa Müslümanlığının gereğini yapmıyor, kabul ettiği

"كُنْب، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا اتَّعَمَّنَ خَانَ، وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ" : "Dört şey kimde bulunursa namaz da kılsa, oruç da tutsa, mümin olduğunu iddia da etse katıksız münafık olur: Konuştuğunda yalan söylemek, söz verdiğinde sözünde durmamak, kendisine emanet verildiğinde emanete ihanet etmek, münakaşa ettiğinde aşırı gitmek." Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, I, 20, no. 22. إِذَا : "آية المنافق ثلاث: إذا خُذْتُ كَلِمًا، وإذا وعَدَ آخَلَ، وإذا اتَّعَمَّنَ خَانَ" : "Münafığın alameti üçtür: Konuştuğunda yalan söylemek, söz verdiğinde sözünde durmamak, kendisine emanet verildiğinde emanete ihanet etmek." Müslim, İmân 107. "آية المنافق ثلاث: وإن صام وصلى وزعم أنه مسلم." Müslim, İmân 109.

²¹⁹ Bk. Suyûti, el-Câmiu's-sağîr, I, 535, no. 3473.

²²⁰ Münâvî, Feyzu'l-kadîr, III, 375, no. 3473.

²²¹ Buhârî, İman 23.

²²² Buhârî, İman 23.

²²³ Ankebût, 29/45.

dinin doğrultusunda hareket etmiyor demektir. Bu da sanki Müslümanlığı kabul etmemiş, amelî yönden beklenen değişikliği kendisinde gerçekleştirememiştir. Fonksiyonu olmayan bir değer, adeta yok hükmündedir. Çünkü sahip olunan bir değerden maksat o değer var oluş amacının gerçekleşmesidir.

28. Ali (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{الْأَمَانَةُ تُجْلِبُ الرِّزْقَ، وَالْخِيَانَةُ تُجْلِبُ الْفَقْرَ}

[“Kendisine ısmarlanan işlerde doğru bulunmak, rızkı celb eder; hainlik etmek fakirliği, yoksulluğu celb eder.”]

“Emanete riayet rızkı kendine çeker; hainlik etmek fakirliği kendine çeker.”²²⁴

Mustafa Takî bu hadisi de tefsîrî olarak tercüme etmiştir. Suyûtî (ö.911/1505) bu hadisin *hasen* olduğunu belirtmektedir.²²⁵

Mustafa Takî yorumunda hadisin anlamının tecrübî olarak yaşandığını, doğruluk üzere işlerini yürüten ortak, çiftçi, esnaf ve tüccarların genelde hep zengin olduklarını, hainlik edip doğruluktan ayrılanların ise hiç onmadıklarını, geriye gidip fakirleştiklerini söylemektedir. Daha fazla açıklama yapmayıp 16. 25 ve 27. hadislerin şerhlerine bakmayı önerir.

95

29. Ebû Râfi' (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{حَقُّ الْوَلَدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُعَلِّمَهُ الْكِتَابَةَ وَالسَّبَّاحَةَ وَالرَّمْيَةَ وَأَنْ لَا يَرْزُقَهُ إِلَّا طَيِّبًا}

[“Oğlun babası üzerinde hakkıdır: Yazıcılık, yüzücülük, atıcılık öğretmek ve onu ancak helal ve tayyib ile beslemek.”]

“Yazıcılık, yüzücülük, atıcılık öğretmek ve onu temiz/helal rızıkla beslemek, erkek evlâdın babası üzerinde hakkıdır.”²²⁶

²²⁴ Deylemî, Ebû Şucâ' Şiraveyh b. Şiraveyh, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, Beyrut 1406/1986, I, 121-122, no. 415; Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, III, 29, no.5490; Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 476, no. 3081.

²²⁵ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 476, no. 3081.

²²⁶ Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, VI, 401, no. 8665; Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, XVI, 184, no. 45332. “من” : “حَقُّ الْوَلَدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُعَلِّمَهُ الْكِتَابَةَ وَالسَّبَّاحَةَ وَالرَّمْيَةَ” : “Babanın evladına Allah'ın kitabını, yüzme ve atıcılığı öğretmesi, evlâdın babası üzerindeki haklarındandır.” Bu versiyonun senedinde Ebu'l-Atûf el-Cerrah vardır. Bu şahıs metruktür. Bk. İbn Tâhir el-Makdisî, *Ma'rifetu't-Tezkira*, s. 76, no. 716.

Mustafa Takî bu rivayeti *literal* fakat şiîrsel bir akıcılıkla tercüme etmiştir. Suyûtî bu hadisin *zayıf*²²⁷, Albânî ise *büsbütün zayıf* olduğunu söylemektedir.²²⁸

Mustafa Takî yok hükmünde büsbütün zayıf olan bu rivayetin yorumunda, toplumu eğitim ve askerlik gibi her zaman en gerekli ve en çok ihtiyaç duyulan iki önemli uğraş alanına yönlendirmeye çalışır. Eğitim ve öğretimin önemi üzerinde ısrarla durarak okuma-yazma öğrenmek için çocukların okula gönderilmesini babalık hakkının yerine getirilmesi ile eş değerde tutmaktadır. Çocuk ilim tahsilinde ne kadar ileri düzeye çıkartılırsa babalık görevi de o oranda yerine getirilmiş olur. Çocuklar öyle yetiştirilmeli ki yazıp çizdikleri şeyler devleti, milleti ve vatani en büyük tehlikelerden kurtarmaya, ona şan ve şeref kazandırmaya sebep olmalıdır. Öyleyse okullar, medreseler/fakülteler yaptırmaya gayret etmeli, oralarda çocuklar hakkıyla eğitilmeli; başka coğrafyalarda, hatta yabancı memleketlerde bile olsa, en büyük okullara, üniversitelere, fakültelere gönderilip okutulmalıdır. Çocuklara yüzücülük, binlerce asker ve topları taşıyan gemiler için kaptanlık ilimleri de öğretilmeli, yeni Barbaros paşalar yetiştirilmelidir. Atıcılık da öğretilmeli, yalnız ok atmak değil, bugün en büyük devletlerin bilemedikleri topları, tüfekleri icat ve imal etmeyi ve en mükemmel harp teknikleriyle bunları kullanmayı öğretmelidir.

Diğer bir husus çocukları temiz ve helal gıdalarla beslemelidir. Bu da çocuğun, babası üzerinde bir hakkıdır. Çocuğu sadece dünyaya getirmek yeterli değildir; ayrıca onu helal rızıklarla beslemek gerekir. Böyle olduğu takdirde ancak dine, devlete, millete ve vatana yararlı bir birey olur. Mustafa Takî bu yorumlarıyla helâl rızıkla beslenmenin, yararlı bir kişi olmaya doğrudan veya dolaylı olarak etkisi olduğuna işaret etmektedir.

30. Aişe (r.ah.)'den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a..v.) şöyle buyurdu:

{الإِسْلَامُ نَظِيفٌ، فَتَنْظِفُوا فَإِنَّهُ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا نَظِيفٌ}

[“İslamiyet temiz ve paktır, öyle ise temiz ve pak olunuz. Zira cennete ancak temiz ve pak olanlar girer.”]

“İslamiyet temizdir öyle ise temiz olunuz. Çünkü cennete sadece temiz olanlar girecektir.”²²⁹

²²⁷ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağir*, I, 578, no. 3742.

²²⁸ Albânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daîfa (muhtasara)*, VII, no. 3495.

²²⁹ Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, VIII, 123, no. 25996; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 341, no. 922.

Mustafa Takî bu rivayeti yorumsuz ve sade bir dille tercüme etmiştir. Sehâvî (ö.902/1496)²³⁰ ve Suyûtî (ö.911/1505) bu rivayetin *zayıf* olduğunu söylemişlerdir.²³¹ Albânî de bu görüşü benimsemiştir.²³²

Mustafa Takî bu rivayetin yorumunda İslamiyetin temizliğe verdiği önem üzerinde durur. Buna göre Müslümanlık zaten temizlik demektir. İbadet ve taatler hep bu esas üzerine bina edilmiştir. Beş vakit namaz için günde beş defa abdest almaya, cünüplükte tepeden tırnağa yıkanmaya; vücutta, elbisede, namaz kılacak yerde küçük bir pislik dahi bulundurmamaya dinen mecburiyet vardır. Ona göre bu dinî emirleri eksiksiz bir şekilde yerine getirmekle beraber, evlerin, sokakların, mahalle ve köylerin içi, dışı her türlü pislikten temiz tutulması, her şeyin belediye ve hükümetten beklenmemesi gerekir. Mustafa Takî burada tam bir çevrecidir. Hem dinî emirlerin ve hem de tabiat kanunlarının gereği olarak her yer, her vakit temiz tutulmalıdır. Müslümanlığın gereği de budur. Böyle yapılırsa ancak cenneti kazanmaya layık olunur. Sonuç olarak dünyada temiz olunmalı ki hastalıklardan uzak bir hayat yaşanmış olsun. Bununla beraber temizlik sadece zahire hasredilmemeli, iç ve ruh temizliği de unutulmamalıdır.

31. Ukbe b. Âmir (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

﴿ارْمُوا وَارْكَبُوا وَأَنْ تَرْمُوا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ تَرْكَبُوا، كُلُّ شَيْءٍ يَلْهُو بِهِ الرَّجُلُ بِاطِلٌ إِلَّا رَمِي الرَّجُلُ بِقَوْسِهِ أَوْ تَابِيئِهِ فَرَسَهُ أَوْ مَلَاعِبَتَهُ إِمْرَأَتَهُ فَإِنَّهُنَّ مِنَ الْحَقِّ وَمَنْ تَرَكَ الرَّمِيَّ بَعَثْنَا عَلَيْهِ فَقَدْ كَفَرَ الَّذِي عَلَيْهِ﴾

97

["Atıcılık ve binicilik ediniz sizin atıcılık etmeniz bana binicilik etmenizden sevgilidir. İnsanın her şey ile oyun etmesi batıldır. Alet-i harp ile atıcılık etmesi, atını terbiye etmesi ve zevcesi ile oynaması batıl değildir. Zira bunlar haktır. Bir kimse atıcılık öğrendikten sonra terk etse kendisine öğreten kimsenin nimetini inkâr etmiş olur, küfran-ı nimet etmiş olur."]

"Atıcılık ve binicilik yapınız! Atıcılık yapmanız bana binicilik yapmanızdan daha sevimlidir. Harp aleti ile atıcılık yapması, atını terbiye etmesi ve eşiyile oynaması dışında insanın oynadığı her çeşit oyun batıldır. Zira bunlar haktır. Bir kimse atıcılık öğrendikten sonra unutursa kendisine öğreten kimsenin nimetini inkâr etmiş olur."²³³

²³⁰ Sehâvî, *Mekâsîd*, s. 176, no. 302.

²³¹ Suyûtî, *el-Câmiu 's-sağîr*, I, 298, no. 1953.

²³² Albânî, *Silsiletu 'l-ehâdîsi 'd-daîfa* (muhtasara), V, no. 2470; *Silsiletu 'l-ehâdîsi 'd-daîfa*, Riyâd İrs, V, 489, no. 2470, (Mektebetü'l-meârif, I. bs.)

²³³ Beyhâkî, *Şuabu 'l-imân*, V, 236, no. 6496; Taberânî, *el-Mu'cemu 'l-kebir*, XVII, 342, no.942; Hâkim, *Müstedrek*, II, 104, no. 2467/92. Küçük lafız farklılıklarıyla *Ebü Dâvûd*, Cihâd 23; *Nesâî*, Hayl 8; *Dârimî*, Cihâd 14; *Ibn Mâce*, Cihâd 19.

Mustafa Takî bu rivayeti de bir önceki gibi yorumsuz ve sade bir dille tercüme etmiştir.

Hâkim (ö.405/1014), bu rivayetin Müslim'in şarhlarına göre *isnadının sahih* olduğunu ve ayrıca şahitleri bulunduğunu,²³⁴ Albânî ise *zayıf* olduğunu söylemektedir.²³⁵

Mustafa Takî, yorumunda atıcılık ve biniciliğin o zamanlar için bir manada askerlik demek olduğunu belirtir. Dolayısıyla askerden memleketine dönenlerin tekrar silâh altına alınma ihtimaline karşı aldıkları eğitim ve bilgileri unutmamaları gerekir. Öğrendiğini unutan kimse, kendisine öğretimde bulunanların hocalık hakkına, diğer bir ifade ile devlet ve millet olarak kendisine yapılan masraf nimetine nankörlük, daha da önemlisi Allah'ın kendisine nasip ettiği o güzel askerliği unuttuğu için Allah'a karşı küfran-i nimet etmiş olur. Mustafa Takî burada eşlerin arasında sevgiye yol açan oyun gibi ilişkilerin meşruluğunu da 'vatana evlat yetiştirmelerini mucip' gibi bir sebebe bağlamaktadır.

32. Saîd b. Ebî Hilâl'den mürsel olarak nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{ تَنَاقَحُوا تَكْتَرُوا فَإِنِّي أَبَاهِي بِكُمْ الْأَمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ }

98

[“*Nikâhlaşınız, evleniniz, çoğalınız zira ben sizinle başka ümmetlere karşı yevmilkıyamette iftihar ederim.*”]

“*Evleniniz, çoğalınız! Çünkü ben kıyamet gününde başka ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övünürüm.*”²³⁶

Mustafa Takî bu hadisi yorumsuz ve sade bir dille tercüme etmiştir. Bu hadisi Abdurrezzâk (ö.211/827) ve Beyhakî (ö.458/1066), Saîd b. Ebî Hilâl'den *mürsel* olarak rivayet etmişlerdir.²³⁷ Sehâvî (ö.902/1496), bu

“ارْمُوا وَارْتَحُوا وَلَآن تَرْمُوا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ تَرْتَحُوا كُلُّ مَا يَلْهُو بِهِ الرَّجُلُ الْمُسْلِمُ بِاطِلٍ إِلَّا رَمِيَةً بِقَوْسِهِ وَتَدَابِيهِ”
“*Atıcılık ve binicilik yapınız. Benim için atıcılık yapmanız binicilik yapmanızdan daha iyidir. Müslüman bir kimsenin savaş aletleriyle atıcılık yapması, atını terbiye etmesi ve eşiyle oynaması dışında oynadığı her şey batıldır. Bunlar ise haktır.*”
Tirmizî, Fedâilu'l-cihâd 11. Tirmizî bu babda Ka'b b. Murre ve Amr b. Abse'den gelen rivayetler bulunduğunu, bu rivayetin de *hasen-sahih* olduğunu söylemektedir. Bu versiyon için ayrıca bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XVII, 341, no. 941.

²³⁴ Hâkim, *Müstedrek*, II, 104, no. 2467/92.

²³⁵ Albânî, *Daifu't-Terğib ve't-Terhîb*, no. 821.

²³⁶ Ebû Bekr Abdurrezzâk Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, *el-Musannef*, th., Eymen Nasruddin el-Ezherî, Beyrut 1421/2000, VI, 138 no.10432 (2887); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 380, no 1021; Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, XVI, 117, no.44435.

²³⁷ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VI, 138, no. 10432 (2887); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 380, no 1021; Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, XVI, 117, no.44435.

manada daha birçok sahâbîden hadis rivayet edildiğini belirtir.²³⁸ Ebû Dâvûd (ö.275/888), İbn Mâce (ö.273/886) ve Beyhakî, aynı manada bir hadisi fakat farklı bir lafızla merfu olarak rivayet etmişlerdir.²³⁹

Mustafa Takî nüfusu devlet için bir güç olarak görür. Ona göre bir devletin mevcudiyeti, şevket ve azameti, nüfusunun çokluğu oranındadır. Ne mal, ne de servet, nüfus gibi değildir. Ayrıca insan, varlık olarak, maddiyatla ölçülemeyecek kadar büyük bir değere sahiptir. Zira yerler, gökler ve bunların bütün nimetleri hep insan için yaratılmıştır. Öyle ise her insan hem kendisinin ve hem de diğer insanların değerini iyi bilmeli; bir insanı, özellikle kendi milletini teşkil eden her bir ferdi, dünya dolusu mala, hatta hiçbir şeye değişmemeli; onu daima üstün ve saygın tutmalıdır. Mustafa Takî bazı yabancı devletlerin meşru olmayan yollarla nüfuslarını çoğaltmaya çalıştıklarını, fakat bu kabil teşebbüslerin sağlıklı bir neslin yetişmesine engel olduğunu söylemektedir. İslamiyet'in nikâhta ısrar etmesinin en büyük sebebi budur. Çünkü çocuk anne ve babasının terbiyesiyle büyür.

Mustafa Takî sağlıklı bir neslin yetişmesi için eşler arası uyumun önemine dikkat çeker. Dinde uyumsuz eşlerin boşanma cevazını evlat yetiştirememesi sebebine bağlar. Çünkü soğukluk ve mutsuzluğun hâkim olduğu bir aile ortamında yaşayıp da evlat yetiştirememekten ise –erkek olsun kadın olsun- ayrılıp uyumlu başka biriyle evlenmek ve evlat yetiştirmek daha iyidir. Mustafa Takî, vatanını, milletini ve dinini seven herkesin evlatlarını evlendirmede zorluk göstermemesini, mümkün olduğu kadar yapıcı ve kolaylaştırıcı olmasını, bunu sadece kendi evlatlarına değil, başka sahipsiz gençlere de teşmil etmesini öğütler ve bunun, Hz. Peygamber'in emrine uymak olduğunu belirtir.

99

33. Ali b. Hüseyin'den mürsel olarak nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{أَحْرَثُوا، فَإِنَّ الْحَرْثَ مُبَارَكٌ، وَكَثُرُوا فِيهِ مِنَ الْجَمَاعِمِ}

[“Ekiniz, ekincilik ediniz zira ekmek mübarektir, berekete sebeptir. Ve ekincilikte tohumu çoğaltınız; mahsulât çok olmak için ziyade tohum saçınız. Yahut mezruatı isabet-i ayndan ve kuşların yemesinden muhafaza için her tarafına at kafası gibi şeyler dkiniz.”]

“Toprağı ekiniz, çünkü toprağı ekmek berekettir. (Ekinlerinizi zararlı şeylerden korumak için) Ekin yerlerinizin her tarafına at kafası gibi şeyler dkiniz.”²⁴⁰

²³⁸ Şehâvî, *Mekâsîd*, s. 197-198, no. 350. Ayrıca bk. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 380, no.1021.

²³⁹ Bk. *Ebû Dâvûd*, Nikâh 3; *İbn Mâce*, Nikâh 1; Beyhakî, *es-Sunenu'l-kübrâ*, th., Muhammed Abdulkadir 'Atâ, Beyrut 1414/1994, VII, 125, no. 13457. İbn Mâce'deki rivayetin senedinin zayıf fakat bir çok şahidinin bulunduğu ifade edilmektedir. Bk. *İbn Mâce*, Nikâh 1, (I, 592, no. 1348).

Mustafa Takî bu rivayeti kendi yorum ve tefsirlerini katarak geniş bir şekilde tercüme eder.

Bu rivayeti Ebû Dâvûd (ö.275/888) *el-Merâsil*’inde rivayet etmiştir; dolayısıyla mürseldir. Suyûtî de sadece *mürsel* olduğunu belirtmekle yetinmiş, sıhhati konusunda başka bir şey söylememiştir. Rivayetin mürsel olmasının yanı sıra mana olarak da problemli gözükmektedir. Hz. Peygamber, toplumu ziraata yönlendirmek için “topraklarınızı ekiniz, ziraatçılık yapınız, ziraat berekettir” gibi sözler söylemiş olabilir. Bu son derece doğal ve yönlendiricidir. Ancak yorumlarda belirtildiğine göre, ekinleri kuş ve benzeri zararlı hayvanlardan ve ayrıca gözden korumak için söylendiği ifade edilen ekin alanlarının çevresinde kafatası dikme tavsiyesi İslam inancıyla bağdaşmamaktadır. Rivayetin ikinci kısmı daha çok kültürel bir hurafenin yansıması görünümündedir.

Mustafa Takî de rivayeti ziraata teşvik etme amacıyla eserine almıştır. Yorumunda ziraatın önemine vurgu yapar. Ziraatın sevap ve bereketli bir iş olduğunu, dolayısıyla sevaplı bir iş ile uğraşanların da istikamet üzere oldukları sürece mübarek/saygın kişiler olduklarını belirtir. Metinde böyle bir ibare yer almamakla beraber tohumu çoğaltmaya da vurgu yapar. Tohumu çoğaltmayı da sayıca değil ekilecek şeylerin çeşidini artırmak olarak ifade eder. Görüldüğü gibi Mustafa Takî memleketin kalkınması için toplumu her yönüyle aydınlatma çabası içindedir. Yapılabilecek her şeyi somut ve açık olarak herkesin anlayacağı dilde ortaya koymaya çalışmaktadır.

34. Âişe (r.ah.)’den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{اطْلُبُوا الرِّزْقَ فِي خَبَائِطِ الْأَرْضِ}

[“Rızıkınızı yerin gizli hazinelerinden araştırınız. Gizlendiği yerlerden arayınız.”]

“Rızıkı yeraltı zenginlik kaynaklarında arayınız.”²⁴¹

Mustafa Takî bu rivayeti literal olarak tercüme etmiştir. Suyûtî (ö.911/1505) bu rivayetin zayıf,²⁴² Albânî ise *münker* olduğunu söylemektedir.²⁴³

²⁴⁰ Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, II, 15, no. 9344. (Ebû Dâvûd’un *Merâsil*’inde, Ali b. Hüseyin’den); Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağır*, I, 43, no. 251.

²⁴¹ Ebû Yâlä, *Müsned*, IV, 20, no.4367; Deylemî, *Firdevs*, I, 80, no.243; Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, II, 87, no. 1233; Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, IV, 11, no.9298.

²⁴² Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağır*, I, 168, no. 1109.

²⁴³ Albânî, *Silsiletu'l-ehâdisi'd-daîfa (muhtasara)*, V, no. 2489; *Silsiletu'l-ehâdisi'd-daîfa*, Riyâd trs. V, 510, no. 2489, (Mektebetu'l-meârif, I. bs.)

Mustafa Takî burada yeraltı zenginlik kaynaklarının çıkarılıp işletilmesi yönünde toplumu harekete geçirme çabasıdadır. Onun ifadesiyle yerin birçok gizli nimetleri vardır, bunları çıkarıp insanlığın yararına sunmak gerekir. Her yerin kendine özgü verim potansiyeli vardır. Ziraatçılığın ilmini, dolayısıyla elde bulunan arazide nelerin yetişip yetişmediğini, verim ve hâsılatı artırmak için nelerin yapılması gerektiğini öğrenmeli, sadece atadan görülenlerle yetinmemelidir. Ayrıca yabancıların imal ettiği ziraat aletlerini getirtip kullanmalı, bununla da yetinmeyip ilerledikçe onlardan daha iyisini icat etmeliyiz. Mustafa Takî, sonuç olarak hem Hz. Peygamber'in emrine uymuş olmak ve hem de dünya ve âhiret zenginliğini elde etmek için Allah'ın yerde gizlediği rızıkları çok çalışıp açığa çıkarmak ve yerlerde gizli bulunan her türlü madenleri bulup işletmek gerektiğini söylemektedir. Yorumunu "İslamiyet mânî-i terakkidir." diyenler bu hadis-i şerifi de görsünler." sözleriyle bitirmektedir.

35. Ebû Hureyre (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْثَبُ الْحَبِيثِ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا تَحَسَّسُوا وَلَا تَنَاقَسُوا وَلَا تَخَاسَرُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا، وَلَا يَخْطُبُ الرَّجُلُ عَلَى خُطْبَةِ أَخِيهِ حَتَّى يَنْكَحَ أَوْ يَتَرَكَ}

101

[“Zanna ittibadan veya suizandan sakınınız. Çünkü suizan en yalan sözün menşeidir. Birbirinizin gizli ahvalini gizli gizli araştırıp anlamağa çalışmayınız. İşitip dinlemeye çalışmayınız. Bir iyiliğin yalnız kendi nefsinizde olmasını istemeyiniz. Birbirinize haset, iyiliğini istememek etmeyiniz, birbirinize bazı buğz ve adavet beslemeyiniz, birbirinize arkanızı dönmeyiniz ve küsmeyiniz ey Allah'ın kulları hep birbirinizin kardeşleri olunuz. Bir erkek diğer bir kardeşinin talip olduğu bir kızı istemesin. Ta ki ola ki talip olan ya nikâh veya terk edinceye kadar.”]

“Zan ile hareket etmekten sakınınız. Çünkü zan sözlerin en yalanıdır. Birbirinizi gizlice araştırıp da gizli yönlerinizi öğrenmeye çalışmayınız. Birbirinizle rekabet etmeyiniz, birbirinize haset etmeyiniz, birbirinize buğz etmeyiniz, birbirinize sırt dönmeyiniz, ey Allah'ın kulları kardeş olunuz, kardeş! Evleninceye kadar veya istemekten vazgeçinceye kadar birinin talip olduğu kıza başka birisi talip olmasın.”²⁴⁴

²⁴⁴ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 447, no. 2901. Değişik versiyonlar için bk. *Buharî*, Vesâyâ 8, Nikâh 45, Ferâiz 2, Edeb 57, 58; *Müslim*, Birr 28; *Tirmizî*, Birr 56; *Muvattâ'*, Hüsnü'l-huluk, 15; *Ahmed b. Hanbel*, II, 245, 287, 312, 342, 465, 470, 482, 492, 504, 517, 539.

Kütüb-i sitte kaynaklarının bir kısmında değişik versiyonlarla yer alan bu rivayet sahihtir. Mustafa Takî bu rivayeti, yorum ve açıklamalarını katarak geniş bir şekilde tercüme etmiştir. ‘*Rekabet*’i ‘bir iyiliğin yalnız kendisinde olmasını istemek’, ‘*haset*’i de ‘başkasının iyiliğini istememek’ şeklinde son derece anlamlı bir şekilde tercüme etmiştir.

Mustafa Takî burada toplum ahlâkını ilgilendiren son derece önemli bir hadise yer vermektedir. Yorum kısmında, hadisin, sosyal gelişmenin önüne geçen başlıca yasakları dile getirdiğini ifade eder. Sû-i zannın her türlü gelişmeye mani olduğunu, birbirine sû-i zan besleyip güvensizlik duyan iki kişinin bir araya gelip de ortaklık kurup ticaret yapmaları bir yana, muhabbetle sohbet dahi edemeyeceklerini, birbirlerine hafiyelik yapanlar da hiçbir zaman rahat ve huzur içinde olamayacaklarını belirtir.

36. Ebû Hureyre (r.a.)’den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{كفى بالمرء إثماً أن يحدث بكل ما يسمع}

[“Kişiye günah cihetinden yeter ki işittiğini söyleye, başkasına naklede.”]

“Her duyduğunu başkasına söylemesi kişiye günah olarak yeter.”²⁴⁵

Mustafa Takî bu kısa hadisin tercümesini, kendi yorumunu katarak verir. Yorumunda hedef kitle olarak toplumun adeta dedikodu üretme merkezleri olan kahvehanelerde vakit geçirenleri seçmiştir. O, özetle, bazı insanların kahvehane ve diğer toplanma yerlerinde aslı olmayan veya mahiyet ve hakikati bilinmeyen birtakım haberleri nakledip anlatacaklarına ve başkalarının gıybetini yaparak kıymetli vakitlerini israf edeceklerine vatan, din ve milletin yararlı işleri üzerinde kafa yorup müzakere etseler, daha iyi bir iş yapmış olacaklarını belirtir.

37. Enes (r.a.)’den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{اطلبوا العلم ولو بالصَّيْنِ فَإِنَّ الْعِلْمَ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ، وَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنِحَتَهَا لِطَالِبِ الْعِلْمِ رِضًا بِمَا يَطْلُبُ}

[“İlim Çin’de bile olsa arayıp tahsil ediniz. Zira ilim her Müslüman üzerine farzdır. Bir de Melâike-i kirâm ilimden hoşlandıkları için tâlib-i ilm için kanatlarını döşerler yahut kanatlarını bırakarak ilim meclislerine inerler.”]

²⁴⁵ Ebû Dâvûd, Edeb 81; Hâkim, Müstedrek, I, 195, no.381/92, 382/93.

*“İlim Çin’de de olsa arayıp tahsil ediniz. Çünkü ilim tahsil etmek her Müslümanın üzerine farzdır. Melekler, ilim taliplerine/öğrencilere ilim tahsilinden hoşlandıkları için kanat gererler.”*²⁴⁶

Mustafa Takî’nin bu rivayeti kısmen tefsirî olarak tercüme ettiği söylenebilir. Rivayetin tamamını sadece İbn Abdilberr rivayet etmiştir.²⁴⁷ Beyhakî (ö.458/1066) ve Deylemî (ö.558/1163) *“İlim Çin’de de olsa arayıp tahsil ediniz. Zira ilim tahsil etmek her Müslümanın üzerine farzdır.”*²⁴⁸ kısmını; Ebû Yalâ (ö.276/889) ve İbn Mâce (ö.273/886) *“İlim öğrenmek her Müslümanın üzerine farzdır.”*²⁴⁹ kısmını rivayet etmişlerdir. Rivayetin, *“İlim tahsilinden hoşlandıkları için melekler ilim taliplerine kanat gererler.”* şeklindeki son kısmını ise Ebû Davûd (ö.275/888), Tirmizî (ö.279/892), İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ayrı olarak rivayet etmişlerdir.²⁵⁰

Bu hadisin sadece *“İlim Çin’de bile olsa arayıp tahsil ediniz. Zira ilim her Müslüman üzerine farzdır.”* kadarını nakleden Beyhakî (ö.458/1066), metninin meşhur, fakat isnadının zayıf olduğunu, çeşitli tariklerle gelmiş olmakla beraber hiçbirinin *sahih* olmadığını belirtmektedir.²⁵¹ Buhârî (ö.256/870), senedinde yer alan Ebû Âtike Tarîk b. Süleyman’ın *münkeru’l-hadis* olduğunu;²⁵² İbnu’l Cevzî (ö.597/1200) de bu rivayetin *sahih* olmadığını, İbn Hibbân (ö.354/965), *batıl olup aslının bulunmadığını* söylemektedir.²⁵³ Albânî de bu son görüşü paylaşmaktadır.²⁵⁴

103

Nevevî (ö.676/1277), mana olarak doğru olsa da sened bakımından *zayıf*,²⁵⁵ İbn Hacer (ö.852/1448) ise bütün tariklerinin *vâhi derecede zayıf*,²⁵⁶ Suyûtî de *zayıf* olduğunu söylemektedir.²⁵⁷ İbn Arrak (ö.907/1501), Ebû Âtike’nin, Tirmizî’nin ricâinden olduğunu, ‘yalancılık’ veya ‘yalancılıkla itham’ gibi bir cerhe uğramadığını, rivayetin birçok değişik tarik ve versiyonlarının bulunduğunu, hepsi bir araya geldiğinde

²⁴⁶ İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni’l-ilm ve fadlih*, th., Ebu’l-Eşbâl ez-Züheyrî, Riyâd 1414/1994, I, 28-29, no. 20-21.

²⁴⁷ İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni’l-ilm* I, 28-29, no. 20-21.

²⁴⁸ Deylemî, *Firdevs*, I, 78, no. 236; Beyhakî, *Şuabu’l-imân*, II, 253, no. 1663.

²⁴⁹ İbn Mâce, Mukaddime 17; Ebû Yalâ, *Müsned*, III, 40, 73, no. 2829, 2896.

²⁵⁰ Ebû Dâvûd, İlim 1; Tirmizî, İlim 19; İbn Mâce, Mukaddime 17; Ahmed b. Hanbel, IV, 239, 240, 241, V, 196.

²⁵¹ Beyhakî, *Şuabu’l-imân*, II, 253, no. 1663.

²⁵² Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî el-Kureşî (İbnu’l-Cevzî), *Kitâbu’l-Mevzuât*, th. Tevfik Herndân, Beyrut 1415/1995, I, 154-155. (1. bs.).

²⁵³ İbnu’l-Cevzî, *Kitâbu’l-Mevzuât*, I, 154-155. Daha geniş tartışmalar için bk. Aynı yer.

²⁵⁴ Albânî, *Silsiletu’l-ehâdisi’l-d-daîfa (muhtasara)*, I, no. 416; *Silsiletu’l-ehâdisi’l-d-daîfa*, Riyâd 1412/1992, I, 600, no. 416. Aynı tartışmalar için ayrıca bk. Şehâvî, *Mekâsıd*, s. 86, no. 125.

²⁵⁵ İbn Mâce, Mukaddime 17; Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, I, 154, no. 397.

²⁵⁶ İbn Mâce, Mukaddime 17.

²⁵⁷ Suyûtî, *el-Câmiu’s-sağîr*, I, 168, no. 1110, 1111.

hasen dercesine çıktığını söylemektedir.²⁵⁸ Cemalüddin el-Mizzî (ö.741/1341) de birçok tarikle rivayet edildiğini, elli kadar tarikini gördüğünü, onları bir cüzde topladığını, dolayısıyla tarik çokluğuyla *hasen* derecesine çıktığını belirtmektedir.²⁵⁹ Rivayetin mana olarak İslam'ın herhangi bir ilkesiyle çelişen bir yanı da bulunmamaktadır.

Mustafa Takî'nin rivayeti nasıl yorumladığına gelince; o, hadiste, herhangi bir branş veya alan ayırımı yapılmaksızın ilmin mutlak olarak zikredildiğini, bunun da gerek dünyamıza gerek âhiretimize yararı olan her ilmin tahsil edilmesi gerektiği anlamına geldiğini ifade eder. O halde ilimden kasıt sadece din ilmi değildir. Dünya mamur olursa, dolayısıyla din de yücelmiş olur. Ayrıca dünyevî ilmin dine yardım ettiği de söz konusudur. Örneğin düşmana savaşa yarayan ilimleri öğrenmek sayesinde galip gelinir. Bu sayede din hem korunmuş ve hem de yücelmiş olur. Hâsılı her şeyi bilmek, bilmemekten iyidir. "İlim Çin'de de olsa arayıp tahsil ediniz." sözü, mesafe ne kadar uzak olursa olsun gidip ilmin oradan alınması gerektiğini ifade eder. Mustafa Takî'ye göre, Peygamber döneminde Müslüman olmayan bir ülkenin zikredilmiş olması ilim tahsil etmek için yabancı, hatta müşrik olan bir memlekete dahi gidip ilim tahsil edilebileceğini gösterir. Bu aynı zamanda onların dilini öğrenmenin gerekli olduğunu da ifade eder. Mustafa Takî tam bir ilim aşığıdır, memleketin ilimsiz kalkınamayacağını ısrarla vurgular. Memleketi ileriye götürecek ne varsa hepsine temas eder ve yollarını da gösterir. İlim tahsil etmenin hem dinî temellerini ve hem de dinin yaklaşımını en ince detayına kadar halka anlatmaya çalışır. Köylere varıncaya kadar ilmi vatanın her sathına yayma amacı ve çabasıdır. Bunu başarabilmek için halkı her çeşit okul ve medresenin inşasına katkı sağlamaya çağırır. Bulunulan yerde okutulan ilimler tahsil edildikten sonra vilayet merkezlerine, oralarda okutulan ilimler tahsil edildikten sonra dış ülkelere gidilmesini tavsiye eder. İster Avrupa, ister Asya veya Amerika olsun, gerekirse oralara kadar gidip mevcut ilimlerin tahsil edilmesini, tahsil edilmedik hiçbir ilmin kalmamasını ister. Mustafa Takî, çağın tek egemen gücünün bilgi olduğunun bilincindedir. Topluma hitaben "Öğrenelim, emin olalım ki bizi geri bırakan maarifsizliktir, cehalettir. Bizim dinimiz bize her milletten daha fazla âlim olmayı emrederken bugün biz maatteessüf her milletten cahil kalmışız. Yine her milletten âlim olmaya çalışalım ki her millete galip olalım. Şimdi galebe yalnız ilim iledir. Başka türlü yenilik fayda vermiyor. İlim ile bir şey icat olunuyor ki yüz bin yiğidin görmeyeceği bir işi görüyor. Hâsılı çalışalım!" demektedir.

²⁵⁸ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Arrâk el-Kinânî, *Tenzîhu's-ş-şer'îati'l-merfûa ani'l-ahbâri's-şen'îeti'l-mevdûa*, th. Abdulvehhâb Abdullatîf-Abdullah Muhammed es-Sadîkî, Beyrut 1401/1981, I, 258, no. 28.

²⁵⁹ *İbn Mâce*, Mukaddime 17; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 154, no. 397.

38. İbn Abbâs (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{إِذَا مَرَرْتُمْ بِرِيَاضِ الْجَنَّةِ فَارْتَعُوا قَالُوا: وَمَا رِيَاضُ الْجَنَّةِ قَالَ: مَجَالِسُ الْعِلْمِ}

[“Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem Efendimiz Cennet bahçelerine uğradığınız vakit meyvelerinden yiyiniz diye buyurdular. Ashabı Kiram-cennet bahçeleri nedir? dediler. Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem Efendimiz -İlim meclisleridir, diye buyurdular.”]

“(Rasûlullah (s.a.) ‘Cennet bahçelerine uğradığınızda meyvelerinden yiyiniz.’ buyurdu. (Ashab): ‘Cennet bahçeleri nedir?’ dediler. “(Rasûlullah (s.a.): ‘İlim meclisleridir.’ buyurdu.”²⁶⁰

Mustafa Takî bu rivayeti literal olarak tercüme etmiştir. Bazı rivayetlerde ‘mecâlisu’l-ilm’ : ‘ilim meclisleri’ yerine ‘halku’z-zikr’: ‘zikir halkası’ geçmektedir.²⁶¹ Tirmizî (ö.279/859) bu rivayetin *hasen-garib* olduğunu söylemektedir.²⁶² Suyûtî (ö.911/1505) ‘mecâlisu’l-ilm’ lafzıyla gelen rivayetin *zayıf*, [مَجَالِسُ الْعِلْمِ]²⁶³ yerine [حَلَقُ الْكُرْ]²⁶⁴ ifadesinin yer aldığı versiyonun ise *sahih* olduğunu belirtmektedir.²⁶⁵

Mustafa Takî yorumunda ilmin önemine vurgu yaparak ilim yuvalarının açılması konusunda halkın elbirliği yapmasını istemektedir. Onun ifadesiyle hadiste ilim meclislerinin cennet bahçeleri olarak ifade edilmesinin verdiği mesaj son derece önemlidir. Bu ifadeye göre ilim meclisleri dünyada cennet bahçeleri gibi muazzaz ve muhterem birer makam oldukları gibi ilim meclislerinin müdavimleri de âhirette cennet bahçelerinde olacaktır. Öyleyse dünyada ve âhirette kendisine ve çocuklarına cennet bahçeleri hazırlamak isteyenler; köy, kasaba veya şehirlerde güzel okullar yaptırmalı, bu okullardan herkes yararlanmalı, oralarda ilim ve marifet tahsil edilmelidir. Sadıce okullara bağlı kalmamalı, okulların dışında ilim ehli olan herkesten gidip ilim irfan almalı, onların sohbetlerinden yararlanmalıdır. Sadece bilgi elde etmekle meşgul olmak da doğru değildir; elde edilen bilginin başkalarına da öğretilmesine çaba sarf edilmelidir. İlim ve marifetle uğraşmak, gerçekte cennetin zevk ve sefaları gibi güzel ve tatlıdır.

²⁶⁰ Tirmizî, Daavât 83; Ahmed b. Hanbel, III, 150; Taberânî, el-Mu‘cemu’l-kebir, XI, 78, no. 11158. Beyhakî, Şuabu’l-imân, I, 398, no.529.

²⁶¹ Tirmizî, Daavât 83; Ahmed b. Hanbel, III, 150; Beyhakî, Şuabu’l-imân, I, 398, no.529.

²⁶² Tirmizî, Daavât 83.

²⁶³ Suyûtî, el-Câmiu’s-sağîr, I, 132, no. 860.

²⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, III, 150. Suyûtî, el-Câmiu’s-sağîr, I, 132, no. 859.

²⁶⁵ Suyûtî, el-Câmiu’s-sağîr, I, 132, no. 860.

39. İbn Ömer (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا يَنْتَزِعُهُ مِنَ الْعِبَادِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ عَالِمًا، اتَّخَذَ النَّاسُ رُؤُوسًا جُهَالًا، فَسُئِلُوا، فَسُئِلُوا بِغَيْرِ عِلْمٍ، فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا}

[“Allah Teâlâ, ilmi, kullarından çekip almak suretinde almaz. Lakin ilmi âlimleri almak suretiyle alır. Hatta bir âlim bırakmadığı vakit insanlar birtakım cahil reisler ittihaz ederler ki sual olduklarında bilmeyerek fetva verilirler. Hem kendileri delalete kalırlar, hem de insanları delalete korlar.”]

“Allah Teâlâ, ilmi, insanlardan zihinlerinden çekip almak suretiyle almaz. Lakin ilmi âlimleri almak suretiyle alır. Öyle ki hiçbir âlim bırakmadığında insanlar birtakım cahil reisler edinirler. Halk onlara birtakım sorular sorarlar. Onlar da ilimsiz fetva verirler. Sonunda hem kendileri saparlar, hem insanları saptırırlar.”²⁶⁶

Mustafa Takî bu rivayeti son derece sade ve literal olarak tercüme etmiştir. Tirmizî (ö.279/859) bu rivayetin *hasen-sahih* olduğunu söylemektedir.²⁶⁷

106 Mustafa Takî yorumunda çarpıcı noktalara temas eder ve ‘her beldede bir iki âlim olsa ve onlar da kendileri gibi âlim yetiştirmiyorlarsa, vefat ettikten sonra dini meselelere kimler cevap verecek?’ sorusuyla âlimleri sorgular. Her âlim mutlaka gelecek kuşakların âlimini yetiştirmelidir. Aksi takdirde toplum muhtaç olduğu alanlarda doğru bilgilendirilmezse yanlış ve sapıklığa düşebilir. Sapık fikirlerin çoğu, toplumun doğru bilgilendirilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bunun çaresini düşünmek toplumun üzerine farzdır. Bu sebeple mevcut âlimlerin kadri de bilinmelidir. Âlimler kendi yerlerine halef yetiştirmeleri için gayret serf etmelidirler. Vatandaş da çocuklarına, özellikle dinî ilimleri öğretme ve tahsil ettirmelidir. Yoksa İslam âleminin hiçbir düşmanı olmasa bile dinî ilimlerin inkırazı düşman olarak yeter. İnsaf ile düşünmek gerekirse çocuklarımıza hemen para kazandırmanın yollarını aramaktan ziyade, öncelikle dinlerini öğrenme çarelerini aramalıyız.

Günümüzde misyonerlik faaliyetlerine bakıldığında Mustafa Takî’nin “İslam âleminin hiçbir düşmanı olmasa bile dinî ilimlerin inkırazı düşman olarak yeter.” sözünün ne kadar anlamlı olduğunu görmek mümkündür. En büyük kimlik kaybının din değiştirme ile başladığını, tersinden söylemek gerekirse, kimliği koruyan en önemli unsurun din

²⁶⁶ Buhârî, İlim 34, l’tisam 7; Müslim, İlim 13, 14; Tirmizî, İlim 5; İbn Mâce, Mukaddime 8; Dârimî, Mukaddime 26; Ahmed b. Hanbel, II, 162, 190, 203.

²⁶⁷ Tirmizî, İlim 5.

olduğunu, din zayıfladıkça kimlik bağlarının da zayıfladığını, vatan ve devlet uğrunda canını feda edecek tek manevi motifin din olduğunu unutmamak gerekir. Bugün kapkaç, hırsızlık, adam öldürme ve cinayet gibi birtakım olumsuz sosyal olayların altında, dinî duyarlılıkların yok edilmesi yattığını görmenin artık zamanı gelmiş olmalıdır. Mustafa Takî dinin bu gücünü fark etmiş, toplumun manevi duygularını motive ederek ve bu duyguları besleyecek ilim yuvalarının açılmasına destek arayarak çare aramaktadır. Çanakkale'deki uyanışın kaynağındaki ruhu görmemek, büyük bir yanlgı olur.

40. İbn Ömer (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَسْأَلُ الْعَبْدَ عَنْ فَضْلِ عِلْمِهِ كَمَا يَسْأَلُهُ عَنْ فَضْلِ مَالِهِ }

[“Allah Teâlâ kulun fazla malından sual ettiği gibi fazla ilminden de sual eder.”]

“Allah Teâlâ kulunu fazla malından sorguya çektiği gibi fazla ilminden de sorguya çeker.”²⁶⁸

Mustafa Takî bu rivayeti literal olarak tercüme etmiştir. Suyûtî (ö.911/1505) bu rivayetin zayıf olduğunu belirtmektedir.²⁶⁹

Mustafa Takî, yorumunda, âlimlerin, ilimlerini başkalarına da aktarıp aktarmadıkları ve yine ilimleriyle toplumun menfaatine hizmet edip etmedikleri noktasında sorguya çekileceklerine dikkat çeker. Allah Teâlâ bir kimseyi, kendisinin ve ailesinin nafakasından fazla olan malını hayır ve hasenata sarf edip etmediği konusunda hesaba çekeceği gibi, ilmini kimlere öğrettiği, onunla ümmetin genel menfaatine ne gibi hizmetler yaptığı konusunda da hesaba çekecektir. Onun ifadesiyle bir kimsenin sadece âlim olması kendisini kurtaramaz. Kendisine topluma ilmiyle hizmet edip etmediği de sorulacaktır. Ancak bunu yalnız âlim ya da hocalara hasretmek doğru değildir. Herkes bildiğini başkasına öğretmeye, insanları meşru fakat aynı zamanda vatana ve millete faydalı olan şeylere teşvik etmeli; milleti, yasak ve zararlı olan şeylerden de sakındırmalıdır.

107

41. İbn Enes (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{الْحِكْمَةُ تَزِيدُ الشَّرِيفَ شَرَفًا وَتَرْفَعُ الْعَبْدَ الْمَمْلُوكَ حَتَّى تُجْلِسَهُ مَجْلِسَ الْمُلُوكِ }

²⁶⁸ Hindî, Kenzu 'l-ummâl, X, 82, no.28979; Suyûtî, el-Câmiu's-sağîr, I, 291, no. 1911.

²⁶⁹ Suyûtî, el-Câmiu's-sağîr, I, 291, no. 1911.

[“İlim ve amel, mal ve necâbet ve şecaat gibi şerefleri haiz olan kimsenin şerefini artırır ve bu gibi şereflerden ârî olan bir köleyi de o derece yüceltir ki padişahların meclislerinde oturtur.”]

“Hikmet, şerefli kimsenin şerefini artırır; köleyi de o derece yüceltir ki onu padişahların meclislerinde oturtur.”²⁷⁰

Mustafa Takî bu rivayeti ‘hikmet’ kavramının tanımını yaparak tefsiri olarak tercüme etmiş, ‘hikmet’i de ‘ilim ve amel’ olarak tanımlamıştır.

Suyûtî (ö.911/1505) ve İrakî (ö.806/1403) rivayetin zayıf olduğunu belirtmektedirler. Askerî (ö.382/992) ise Hz. Peygamber’in sözü değil, Enes’in (r.a.) sözü olduğunu söylemektedir.²⁷¹ Albânî de zayıf olduğu görüşündedir.²⁷²

Mustafa Takî, yorumunda, ilmin insanları nasıl yücelttiğini ve hiç ummadık yerden ne büyük imkânlar sağladığını dile getirmektedir. Tarihin derinliklerine inildiğinde, nice fakir kimselerin ilim ve marifetleri sayesinde bey, paşa, şeyhülislâm, hatta köle olduğu halde padişahlık makamına bile oturdukları görülür. Öyleyse ‘eşraftan değiliz, elimizden tutanımız yok’ deyip geride durmaya gerek yoktur. Zengin asilzade olup fakat ilim ve hüner sahibi olmayan kimseler, fakir fakat ilim sahibi kimselere memur veya hizmetkâr bile olabilir. O halde çalışmak ve ilim tahsil etmek gerekir.

108

42. İbn Abbâs (r.a.)’dan nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{خَيْرَ سُلَيْمَانَ بَيْنَ الْمَلِكِ وَالْمَالِ وَالْعِلْمِ فَاخْتَارَ الْعِلْمَ فَأَعْطِيَ الْمُلْكَ وَالْمَالَ لِاخْتِيَارِهِ الْعِلْمَ}

[“Süleyman- Aleyhisselâm- mal, mülk, ilim arasında muhayyer kılındı – yani zengin olmak mı, padişah olmak mı yoksa âlim olmak mı istersin? Hangisini istersen onu vereceğiz diye Allah Teâlâ tarafından teklif buyururdu- Süleyman Aleyhisselâm -bu üçünden âlim olmayı tercih ve ihtiyar etti. Bunu ihtiyar ettiği için kendisine mal ve mülk de - yani zenginlik ve padişahlık dahi- itâ buyuruldu.”]

“Süleyman Aleyhisselâm mülk/krallık, mal ve(ya) ilmin tercihi arasında serbest bırakıldı. O ilmi tercih etti. İlmi tercih ettiği için kendisine mal da verildi mülk de verildi”²⁷³

²⁷⁰ Hindî, Kenzu'l-ummâl, XVI, 47, no. 44081.

²⁷¹ Münâvî, Feyzu'l-kadîr, III, 508, no. 3827.

²⁷² Albânî, Silsiletu'l-ehâdîsi'd-dai'fa (muhtasara), VI, no. 2995.

²⁷³ Deylemî, Firdevs, no.2957; Hindî, Kenzu'l-ummâl, X, 66, no.28779, X, 76, no.28906; Albânî, Silsiletu'l-ehâdîsi'd-dai'fa (muhtasara), VIII, no. 3586.

Mustafa Takî bu rivayeti uzun yorumlarla tefsirî olarak tercüme etmiştir. Suyûti (ö.911/1505) bu rivayetin *zayıf*,²⁷⁴ Albânî ise *mevzu* olduğunu söylemektedir.²⁷⁵

Mustafa Takî rivayetin sıhhati konusunda Suyûti'nin değerlendirmesini esas almış, bu konuda ayrıca bir araştırma yapmaya ihtiyaç duymamıştır. İbn Asâkir'in (ö.571/1176) naklettiği bu rivayetin en büyük zaaf noktası İsrailiyat ve gaybî bir bilgi içeriyor olmasıdır.

Mustafa Takî, rivayetin yorumunda, yine önemine vurgu yaparak ilmin dünya ve âhîret saadetini birlikte kazandırdığına dikkat çekmektedir. Böylece insan mutlaka âlim olmaya çalışmalı, hatta bir ilimle de yetinmeyip dünyada ne kadar ilim ve marifet var ise ömrünün yetiştigi kadar hepsini öğrenmeye gayret etmelidir.

43. İbn Abbâs (r.a.)'dan nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{نَبُّ الْعَالِمِ نَنْبٌ وَاحِدٌ وَنَبُّ الْجَاهِلِ نَنْبَانِ}

[“Âlimin günahı bir günahdır, cahilin günahı iki günahdır.”]

“Âlimin işlediği bir günah, bir günah (cezasıyla cezalandırılır); cahilin işlediği bir günah iki günah (cezasıyla cezalandırılır).”²⁷⁶

Mustafa Takî bu rivayeti literal olarak tercüme etmiş, herhangi bir yorum katmamıştır. Suyûti (ö.911/1505) bu rivayetin *zayıf* olduğunu belirtmektedir.²⁷⁷ Senedinde yer alan Cüveyr b. Saîd *metruktur*.²⁷⁸ Albânî ise *büsbütün zayıf* (vâhî) olduğunu söylemektedir.²⁷⁹

Mustafa Takî yorumunu ilim ve cehalet üzerinde yoğunlaştırmıştır. Ona göre, cahilin birinci günahı, işlediği fiilin günah olduğunu öğrenmemiş olması, ikinci günahı ise günah olan bir fiili bizatihi işlemiş olmasındandır. Âlim öğrenmemiş olma günahından kurtulduğu için sadece işlediği fiilin günahını çekecektir.

44. İbn Ömer (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{اجْعَلُوا أَيْمَنَكُمْ خِيَارَكُمْ فَإِنَّهُمْ وَقَفْتُمْ فِيمَا بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ رَبِّكُمْ}

²⁷⁴ Suyûti, *el-Câmiu's-sağir*, I, 634, no. 4118.

²⁷⁵ Albânî, *Silsiletu'l-ehâdisi'd-daîfa (muhtasara)*, VIII, no. 3586.

²⁷⁶ Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, X, 66, no. 28780, X, 76, 28907; Münâvî, *Feyzu'l-kadir*, III, 695. no. 4335.

²⁷⁷ Suyûti, *el-Câmiu's-sağir*, I, 665, no. 4335.

²⁷⁸ Münâvî, *Feyzu'l-kadir*, III, 695, no. 4335.

²⁷⁹ Albânî, *Silsiletu'l-ehâdisi'd-daîfa (muhtasara)*, VIII, no. 3623.

["İmamlarınızı hayırlılarınızdan ediniz. Zira onlar sizinle Rabbiniz arasında vasıtanızdır."]

"İmamlarınızı hayırlılarınızdan yapınız. Çünkü onlar sizinle Rabbiniz arasındaki vasıtanızdır."²⁸⁰

Mustafa Takî bu rivayeti literal olarak tercüme etmiştir. Beyhakî (ö.458/1066), bu rivayetin *isnad*ının *zayıf*,²⁸¹ Sehâvî (ö.902/1496) *zayıf*,²⁸² Albânî ise *büsbütün zayıf* olduğunu belirtmektedir.²⁸³

Mustafa Takî burada imamlara gösterilmesi gereken saygı ve onların kişilikleri üzerinde durur. Onlar saygı duyulması gereken önemli şahsiyetlerdir. Zira onlar, Allah'a karşı en büyük ibadet olan namazda cemaatin önüne geçip Yüce Allah ile arkasında namaz kılanlar arasında adeta vasıta olmaktadır. Namazın haricinde de insanlara dinlerini ve dünyalarını öğreten, çocuklarını okutan şahsiyetlerdir. Onlar ne derece üstün bir kişiliğe sahip olurlarsa, onlardan okuyan çocuklar da öyle bir kişilik kazanırlar. Öyle ise imamların geçim standardının iyi olması gerekir. Mustafa Takî'ye göre kişilik ve bilgi donanımı olarak da Kur'an-ı Kerîm okumayı, namazla ilgili meseleleri ve sair din ve dünya ilimlerini iyi bilen, bildiğiyle amel eden, bildiklerini halka ve çocuklarına güzel ve samimi bir şekilde öğreten; huyu güzel, kalbi pak kişilerin imam ve okullarda öğretmen olması gerekir. Bu şahsiyetlerin haklarına daima hürmet ve riayet edilmelidir. Mustafa Takî imamlar ve öğretmenler konusunda müsamaha gösterilmemesi gerektiğini söyler. Bu makamlara ehil olan kimselerin getirilmesi hayati önem taşır. Çünkü imam sadece namaz kıldırان kişi demek değildir. Hükümet büyüklerine de imam denir. Dolayısıyla ona göre, bir makama halkın seçimiyle gelecek kişilerin hep hayırlı ve iyi kişilerden olmasına özen ve gayret gösterilmelidir. Mustafa Takî imam kavramını 'önden' anlamında kullanmıştır.

45. Hüseyin b. Alî (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ مَعَالِيَ الْأُمُورِ وَأَشْرَافَهَا وَيَكْرَهُ سَفْسَافَهَا

["Tanrı'mız Teâlâ her şeyin güzelini, âli ve iyisini ve şerefisini ve kadri yüce olanı sever. Alçak ve kötüsünü kadir ve şerefi olmayanını sevmez."]

²⁸⁰ Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sunenu'd-Dârekutnî*, th., Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid, II, 246, (Cenâiz 16, no.1857/10); Beyhakî, *Sunenu'l-kübrâ*, III, 129, no. 5133.

²⁸¹ Beyhakî, *es-Sunenu'l-kübrâ*, III, 129, no. 5133.

²⁸² Sehâvî, *Mekâsîd*, s. 360, no. 764.

²⁸³ Albânî, *Silsiletu'l-ehâdîsi'd-daîfa (muhtasara)*, IV, no. 1822; *Silsiletu'l-ehâdîsi'd-daîfa*, Riyâd 1408/1988, IV, 302, no. 1822.

"Allah Teâlâ her işin iyi ve kadri yüce olanını sever. Kötü ve değersiz olanını sevmez."²⁸⁴

Mustafa Takî bu rivayeti tefsirî olarak tercüme etmiştir. Suyûtî (ö.911/1505) bu rivayetin *hasen* olduğunu belirtmektedir.²⁸⁵ Aclûnî (ö.1162/1748) herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.²⁸⁶

Mustafa Takî bu rivayetin yorumunda kişilik ve ahlâk olarak seviyeli olmak, iş üretimi konusunda en iyisini yapmak noktası üzerinde durur. Ahlâk ve adaletin yüceltilmesi ve bu konuda olağan üstü bir gayret gösterilmesi gerektiğini belirtir. Yabancı milletlere karşı cahil, atıl, zeli, miskin olmak, kabul edilebilecek bir durum değildir. Toplumun bilgi, hüner ve sanatının, huy ve adetlerinin hep üstün olması gerekir. Karada ve denizde onlardan kuvvetli olmak, toplum olarak onlardan daha şerefli ve haysiyetli olmak, her bireyin hedefi olmalıdır. Hâsılı her bireyin işi, bütün milletlerden iyi ve yüce olması gerekir ki hadiste ifade edilen yüce Allah'ın sevgisi kazanılabilsin.

46. Ebû Hureyre (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{غَفَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِرَجُلٍ أَمَاطَ غُصْنِ شَوْكٍ عَنِ الطَّرِيقِ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ}

["Aziz ve Celil olan Allah Teâlâ yoldan bir diken dalını kaldıran kimsenin geçmiş gelecek günahlarını bağışlar."]

"Aziz ve Yüce olan Allah, yoldan bir diken dalını kaldıran kimsenin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar."²⁸⁷

Mustafa Takî bu rivayeti literal olarak tercüme etmiştir. Suyûtî (ö.911/1505) bu rivayetin *sahih*,²⁸⁸ Albânî ise *zayıf* olduğunu

²⁸⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*. III, 2894. Benzer bir rivayet için bk. Hâkim, *Müstedrek*. I, 112, no. 153/153. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 284, no. 743. "إِنَّ اللَّهَ كَرِيمٌ يُجِبُّ الْكَرَمَ وَيُجِبُّ مَعَالِيَ الْأَخْلَاقِ" : "Allah kerimdir, cömertliği sever; yüce ahlâkı da sever; kötü ve değersiz olan şeyi sevmez." Hâkim, *Müstedrek*, I, no.151, 152. Hâkim bunu iki isnadla nakleder ve her iki isnadın da *sahih* olduğunu belirtir. Buhârî ve Müslim'in bunu tahrir etmemelerinin sebebi, muhtemelen Sevrî'nin bunu *mu'dal* olarak rivayet etmiş olmasındandır, demektedir. "إِنَّ اللَّهَ كَرِيمٌ" : "Allah kerimdir, cömertliği sever; işin de iyi ve kadri yüce olanını sever; kötü ve değersiz olan şeyi sevmez." Hâkim, *Müstedrek*, I, 112, no. 153/153.

²⁸⁵ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 287, no. 1889.

²⁸⁶ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 284, no. 743.

²⁸⁷ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 201, no. 5777; Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, VI, 179, no. 16347, XV, 331, no.43086.

²⁸⁸ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 201, no. 5777.

söylemektedir.²⁸⁹ Hadisin mana olarak problemi ‘aşırılık’ içermesi, ‘az bir amele çok büyük bir sevabın verileceği’ ifadesidir. Bir diken dalının yoldan kaldırılmasının sevabı sahih bir rivayette ‘Müslüman olmanın gereği olarak yapılan iman motivasyonlu eylemlerin en alt düzeyi’²⁹⁰ olarak belirtilmiş, diğer bir rivayette ‘Yüce Allah’ın hoşnutluk ve affına, dolayısıyla cennete girmeye sebep olmuş iyi bir eylem’²⁹¹ olarak ifade edilmiştir. Ancak geçmiş ve gelecek günahların bağışlanacağı derecede bir sevap takdiri yapılmamıştır. Burada eylem ile sevap arasındaki dengesizliğin yanı sıra sahih rivayetlerde belirtilen oranla da bağdaşmamaktadır. Terğib muhtevalı bu rivayetin son kısmı terğib ölçülerinin de üstünde olduğu ifade edilebilir. Albânî’nin ‘zayıf’ değerlendirmesinin gerekçesi de bu olsa gerektir.

Mustafa Takî yorumunda vatan sathının her tarafında vatandaşlarca yapılacak yolların sevabı üzerinde durur. Herkesin, gönül isteğiyle ve gücü yettiği oranda, yolların yapımı ve tamirine gayret sarf etmesinin ne kadar önemli olduğunu belirtir. Onun ifadesiyle adi bir yoldan bir diken dalının kaldırılması, geçmiş ve gelecek günahları af ettiriyorsa; ilçeden ilçeye, vilayetten vilayete büyük şoselerin yaptırılmasında ne kadar ecir ve derecelerin kazanılacağı hayal bile edilemez. Hele şimendifer/tren gibi beş on günlük bir mesafeyi birkaç saatte alan bir aracın yapılmasına önayak olanların, az bir gayretle -ve eğer bu hizmetlerde Allah rızasını da kast ediyorlarsa-, dünyada ve âhirette ne büyük ve ne yüce makamlara vasıl olacakları tahmin bile edilemez.

112

47. Ebû Hureyre (r.a.)’den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{مَا مِنْ قَوْمٍ اجْتَمَعُوا فِي مَجْلِسٍ فَيَتَفَرَّقُوا وَلَمْ يَتَذَكَّرُوا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ إِلَّا كَانَ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ}

[“Bir cemaat- bulundukları meclisten- Allah’ı anmaksızın dağılmazlar. İlla o meclis o cemaat üzerine hasret ve pişmanlık olur.”]

“Bir araya gelen bir topluluk Allah’ı anmadan dağılırlarsa bu onlar için kıyamet gününde muhakkak bir üzüntü sebebi olur.”²⁹²

²⁸⁹ Albânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfa (muhtasara)*, VIII, no. 3961.

²⁹⁰ *Müslim*, İmân 58.

²⁹¹ *Müslim*, İmâre 164.

²⁹² *Ahmed b. Hanbel*, II, 389, 494, 515, 527. Beyhâkî, *Şuabu'l-imân*, I, 400-401, no. 533. ما مِنْ قَوْمٍ يَجْتَمِعُونَ فِي مَجْلِسٍ لَا يَتَذَكَّرُونَ اللَّهَ فِيهِ إِلَّا قَامُوا عَنْ مِثْلِ حَيْفَةِ جَمَارٍ وَكَانَ لَهُمْ حَسْرَةٌ : “Bir araya gelen her bir topluluk o meclisten Allah’ı anmadan kalkarlarsa bir merkebin leşi gibi (boş) kalkmış olurlar. Bu onlar için bir üzüntü sebebi olur.” Ebû Dâvûd, Edeb 25.

Mustafa Takî bu rivayeti tefsiri olarak tercüme etmiştir. Suyûtî (ö.911/1505) bu rivayetin *sahih* olduğunu söylemektedir.²⁹³

Mustafa Takî, yorumunda; köy ve mahalle odalarında, kahvehane ve kiraathanelerde, kulüplerde; her türlü konuşma ve tanışmalarla beraber, hiç olmazsa bir defa olsun, Allah Teâlâ anılsa, her iş Allah Teâlâ'nın emir ve takdiriyle, ihsan ve tevfiikiyle olduğu hatıra getirilse, yalnız tedbirlere güvenilmese, yapılan işlerde daha fazla kolaylık ve muvaffakiyet görüleceğini ifade eder.

48. Ebu'd-Derdâ (r.a)'dan nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{مَنْ غَرَسَ غَرْسًا لَمْ يَأْكُلْ مِنْهُ أَمِيٌّ وَلَا خَلْقٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ إِلَّا كَانَ لَهُ صَدَقَةٌ}

[“Bir kimse bir şeyi dikse -veya ekse- ondan bir adam ve Allah'ın yarattığı mahlûkattan birisi yemez illa yedikleri şey onu diken –eken- kimseye sadaka olur.”]

“Bir kimse bir şey dikse ve ondan bir adam ve(ya) Allah'ın yarattığı mahlûkattan birisi yese, o yedikleri şey, mutlaka onu diken kimse için sadaka olur.”²⁹⁴

Mustafa Takî bu rivayeti literal olarak tercüme etmiştir. Suyûtî bu rivayetin *hasen* olduğunu söylemektedir.²⁹⁵

Mustafa Takî, yorumunda, ormanların geliştirilmesi, ziraat ve çiftçiliğin önemi üzerinde durur. Hadisin; bağlar, bahçeler, ormanlar yetiştirmeye, ziraat ve çiftçiliğe, her türlü sebze ve mahsul ekmeye teşvik ettiğini belirtir. Ona göre bu hadis aynı zamanda İslamiyet'in dünyanın imarını ne derece istediğinin bir delilidir. Fıkıh kitaplarında belirtildiği üzere bir adam tarlasını bağını, bağçesini ekmez, boş bırakırsa dinen günahkâr olur. Hanesine ve sair emlakine bakmaz, harap ederse yine günahkâr olur.

Onun ifadesiyle dinin dünyaya mani olduğunu söyleyenler yanlışlardır. Din dünyada çalışmayı bundan daha güzel nasıl emredebilir!..

49. Enes (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

²⁹³ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 479, no. 7779.

²⁹⁴ Benzer lafızlarla *Buhârî*, Edeb 27, Hars 1; *Müslim*, Musâkât 7-10, 12; *Tirmizî*, Ahkâm 40; *Dârimî*, Buyû' 67; *Ahmed b. Hanbel*, III, 147, 192, 229, 243, 391, VI, 420, 444.

²⁹⁵ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 625, no. 8873.

[“Korkak bezirgân kâr etmez, cesaretli tâcirin rızıkı fâideten çok olur.”]

“Korkak tüccar kazançtan mahrum olur. Cesaretli tüccar kazanır.”²⁹⁶

Mustafa Takî bu rivayeti literal olarak tercüme etmiştir. Sehâvî (ö.902/1496), *Mekâsıd*'da²⁹⁷; Derviş el-Hût, *Esne'l-metâlib*'de bu rivayeti sadece zikretmekle yetinmiş, ayrıca bir değerlendirme ifadesi kullanmamışlardır.²⁹⁸ Suyûtî (ö.911/1505) *hasen* olduğunu söylemektedir.²⁹⁹ Münâvî (ö.1031/1622) ise hadisi el-Kudâî'nin (ö.454/1062) *Musnedu's-Şihâb*'da³⁰⁰ rivayet ettiğini ve bu eserin şarihi el-Âminî'nin (ö.530/1135) rivayeti *hasen* olarak değerlendirdiğini söylemektedir.³⁰¹ Albânî ise *mevzu* olduğunu belirtmektedir.³⁰²

Mustafa Takî yorumunda hadisin ihtiva ettiği anlamın tüccarlarca da tecrübe edildiğini belirtmektedir. Dolayısıyla “zarar ederim diye” vesvese edip de bir işe girişmemek yanlıştır. Hesabını düşünmekle beraber azda tevekkül etmeli, işin içine girmeye cesaret etmelidir.

50. el-Yese' b. Muğîre'den, *mürsel* olarak nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{الْجَالِبُ إِلَى سَوْقِنَا كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُحْتَكِرُ فِي سَوْقِنَا كَالْمَلْجِدِ فِي كِتَابِ اللَّهِ}

114

[“Bizim çarşımıza- halkın alacağı şeyleri- getiren, getirten Allah yolunda cihat ve gaza eden gibidir. Bizim çarşımızda muhtekirlik eden- halkın zararında kendisinin menfaatini arayan- kimse Allah'ın şeriatından mühlit olan- dinden çıkan- kimse gibidir.”]

“Bizim çarşımıza halkın ihtiyaç duyduğu şeyleri getiren, Allah yolunda cihat eden gibidir. Bizim çarşımıza halkın ihtiyaç duyduğu şeylerin gelmesine engel olan muhtekir kimse de Allah'ın dininden çıkan kimse gibidir.”³⁰³

²⁹⁶ Deylemî, *Firdevs*, II, 79, no. 2447; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 349, no. 942.

²⁹⁷ Sehâvî, *Mekâsıd*, s. 181, no. 311.

²⁹⁸ Hût, *Esne'l-metâlib*, s. 116, no. 516.

²⁹⁹ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağır*, I, 521, no. 3395.

³⁰⁰ el-Kudâî, Muhammed b. Selâme b. Cafer, *Musnedu's-Şihâb*, th., Hamdî b. Abdulmecid es-Selefi, Beyrut 1407-1986, I, 169, no. 243. Ayrıca bk. Aynı eser, I, no. 243, <http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=8&book=1356>, siteye eklendiği tarih, 10. 8. 1425.

³⁰¹ Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, III, 339, no. 3395.

³⁰² Albânî, *Silsiletu'l-ehâdisi'd-daîfa (muhtasara)*, V, no. 2024; *Silsiletu'l-ehâdisi'd-daîfa*, Riyâd byy., V, 39, no.2024.

³⁰³ Hâkim, *Müstedrek*, II,15, no. 38/2167.

Mustafa Takî bu rivayeti tefsiri olarak tercüme etmiştir. ‘Muhtekir’, tekeli demektir. Takî, bunu ‘halkın zararına kendi menfaatini arayan kimse’ olarak tercüme etmiştir. Aslında burada söz konusu edilen eylem, pazara gelmeden bir malın tamamını satın alıp kapatmak veya üreticinin elinden alıp pazara getirmemek ya da tekel oluşturup fiyatlar üzerinde istediği gibi oynamaktır.

Suyûtî (ö.911/1505) bunu ez-Zübeyr b. Bekkâr’ın (ö.256/869) *Ahbâru'l-Medîne'de* el-Yese' b. el-Muğîre'den *mürsel* olarak rivayet ettiğini ve *sahih* olduğunu belirtmektedir.³⁰⁴ Ancak Zehebî (ö.748/1347) bu haberin *münker*, isnadının da karanlık olduğunu, yani bilinmediğini söylemektedir.³⁰⁵ Mürsel nitelikli zayıf hadis çeşitlerinden biri olmasının yanı sıra, rivayet mana olarak da problemli gözükmemektedir. Zira görüldüğü gibi eylemler ile karşılıkları arasında bir ölçsüzlük hâkimdir. Özellikle ihtikârın/stokçuluğun ilhadla/dinden dönmekle eş değerde tutulması makul gözükmemektedir.

Mustafa Takî, yorumunda kendi köyüne, memleketine, vatanına başka yerlerden halka gerekli olan şeyleri meşru yollarla ticaret için getiren ve getiren büyük küçük tüccar ve esnafın, hem para kazanacağını, hem de Allah'ın rızasına mazhar olacağını, ticarete bundan daha büyük bir teşvikin olamayacağını, ihtikârın ise büyük bir günah olduğunu, hatta dinsizliğe benzetildiğini belirtmektedir. Mustafa Takî'nin meşru yollarla ticaret yapıp halkın ihtiyaçlarını temin edenlerin kazanacağı sevap konusunda yaptığı yorum İslam'ın kabulüdür. Bu aynı zamanda insana yönelik yapılan hizmetlerin Allah indinde ne derece kabul görüp sevaba nail olduklarının bir ifadesidir.

115

51. Enes (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{خَيْرُكُمْ مَنْ لَمْ يَتْرِكْ آخِرَتَهُ لِدُنْيَاهُ، وَلَا دُنْيَاهُ لِآخِرَتِهِ، وَلَمْ يَتَّكِنْ كَلًّا عَلَى النَّاسِ}

“Sizin hayırlınız âhiretini dünyası için, dünyasını da âhireti için terk etmeyen ve insanlar üzerine yük olmayan kimsedir.”³⁰⁶

Bu rivayete yönelik farklı bir tercümemiz olmadığı için tek bir tercüme vermekle yetindik.

Suyûtî (ö.911/1505) bu rivayetin *sahih* olduğunu,³⁰⁷ İbnu'l-Cevzî (ö.597/1200) ise *sahih olmadığını* belirtmektedir. İbn Hibbân (ö.354/965)

³⁰⁴ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 559, no. 3611.

³⁰⁵ Hâkim, *Müstedrek*, II, 15, dn. No. 2167; Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, III, 431, no. 3611.

³⁰⁶ Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, III, 98, no.6333; Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 633, no. 4112; Aclûnî, *Kesfu'l-hafâ*, I, 472, no. 1253.

³⁰⁷ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 633, no. 4112.

da senedinde yer alan ravilerden Nu'aym'ın, Enes (r.a.) adına hadis uydurduğunu söylemektedir.³⁰⁸ Albânî de *mevzu* olduğu görüşündedir.³⁰⁹

Mustafa Takî, yorumunda İslamiyet'in sadece âhirete ağırlık vermediğini, aksine âhireti, dünya ile birlikte ele aldığını vurgular. Onun ifadesiyle dinin hakikatine vakıf olamayan yabancı ve bazı yerli art niyetli kimseler, İslamiyet'in insanları yalnız âhiret için ibadete sevk edip dünyayı terk ve ihmale teşvik ettiğini düşünmektedirler. Böyle bir kanaate sahip olanların bu ve emsali hadis-i şeriflerle, sair dinî nasllara bakıp bu yanlış kanaatlerini değiştirmeleri ve dinimizin dünya ile âhireti birlikte emrettiğini görmeleri gerekir. Ona göre, bazı cahil sofiler, hakkın rızasının, sadece dünyayı terk edip bir köşede ibadette vakit geçirmekte olduğunu zannederler. Mustafa Takî, onların bu şekilde nefislerini ataletle mahkûm edip dünyada ne kendilerine ve ne de başkalarına, menfaatleri olmayan bir hale gelmelerini şiddetle eleştirir. Oysa Allah ve O'nun resulü böyle emretmemektedir. Bu kimselerin, dinin büyüklerinden çoklarının hem dünyalarını hem de âhiretlerini birlikte ileri götürdüklerini bilmeleri gerekir.

Takî'ye göre, dünyayı ve insanların arasına karışıp onlarla birlikte yaşamayı tamamen terk eden zahitler ve bu yolda ileri gitmiş veliler de yok değildir. Ancak bunların çoğu da ya dini öğreterek veya doğru yolu göstererek insanların ahlâkının güzelleşmesine hizmet etmişlerdir. Bu tür hizmetleri görmeyen veliler ise pek nadirdir. Onların dereceleri ile insanlara hizmet edenlerin derecelerinin tayini Allah'a kalmış ise de bu gibi hadis-i şerif ve sair dini nasllar, dünya ile âhiretin her ikisine birden çalışanları tercih ettiği görülmekte, büyük sahabî, evliya ve müçtehitlerin de, menkıbelerinden bu yolda yürüdükleri anlaşılmaktadır.

52. Enes (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{لَيْسَ بِخَيْرٍ لَّكُمْ مَنْ تَرَكَ دُنْيَاهُ لِآخِرَتِهِ وَلَا آخِرَتَهُ لِدُنْيَاهُ حَتَّى يُصِيبَ مِنْهُمَا جَمِيعًا، فَإِنَّ الدُّنْيَا بَلَاءٌ إِلَى الْآخِرَةِ، وَلَا تُكُونُوا كَلًّا عَلَى النَّاسِ}

[“Sizin hayırlınız o kimse değildir ki dünyasını âhireti için terk ede veya âhiretini dünyası için terk eyleye- belki hayırlınız hem dünya hem âhireti için çalışan- hatta her ikisinden de elde eden kimsedir. Zira dünya- nimeti- âhiret –nimetine de- ulaştırır – binaenaleyh âhiret için dünyayı terk edip de- nâs üzerine yük olmanız.”]

³⁰⁸ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 125, no.812, Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, III, 612, no. 4112.

³⁰⁹ Albânî, *Silsiletu'l-ehâdîsi'd-daîfa (muhtasara)*, II, no.501; *Silsiletu'l-ehâdîsi'd-daîfa*, Riyâd 1412/1992, II, 1, no. 501.

*"Sizin hayırlınız dünyasını âhireti için, âhiretini de dünyası için terk eden değildir; ta ki her ikisinden de nasibini alsın. Çünkü dünya âhiret (nimetin)e de ulaştırır. Öyleyse (âhiret için dünyayı terk edip de) insanların üzerine yük olmanız."*³¹⁰

Mustafa Takî bu rivayeti tefsiri olarak tercüme etmiştir. Suyûtî (ö.911/1505) bu rivayetin zayıf,³¹¹ Albânî ise *batıl* olduğunu söylemektedir.³¹²

Mustafa Takî'ye göre, din, varlığını sürdürebilmesi için mal varlığına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla çalışıp zengin olmak son derece önemlidir. Çalışıp dünya ileri götürülmezse toplum fakir düşer, haliyle karada ve denizde düşmana karşı koyacak kuvvet de elde edilemez. Bu durumda zengin ve her yönüyle ilerlemiş milletlerin ayakları altında kalmak kaçınılmaz olur. O zaman dine de sahip çıkılamaz, devlet ve millet de mahv olur. 'Dünya için ben çalışmayayım başkası çalışsın' fikri ise yanlıştır; haksızlık ve adaletsizliktir. Dolayısıyla din, vatan ve milletin selametini gerektiren bir gayretin göz ardı edilmesi elbette düşünülemez. Mustafa Takî'ye göre "Ben çalışmayayım ama başkası çalışsın, ben yalnız kendi nefsim'e faydası olan âhiret sevabına çalışayım" düşüncesi, dine muhabbet değil ihanet olur.

53. Mikdâd (r.a.)'dan nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

﴿إِذَا كَانَ فِي آخِرِ الزَّمَانِ لَا بُدَّ لِلنَّاسِ فِيهَا مِنَ الدَّرَاهِمِ وَالْثَنَائِيرِ يُعَمُّ الرَّجُلُ بِهَا دِينَهُ وَنُفْيَاهُ﴾

[*"Ahir zaman olduğu vakit insanlar için ol vakitte gümüş ve altın paralar herhalde lazımdır. İnsan dinini ve dünyasını o para ile yerine getirir."*]

*"Ahir zaman olduğunda insanlar için para-pul her hâl u kârda lazım olacak. (Çünkü) insan dinini ve dünyasını o para ile yerine getirecek."*³¹³

Mustafa Takî bu rivayeti literal olarak tercüme etmiştir. Heysemî (ö.807/1404) bu rivayetin birçok tariki bulunduğunu, ancak hepsinin de

³¹⁰ Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, III, 98, no. 6331. *لَيْسَ خَيْرُكُمْ مَنْ تَرَكَ الدُّنْيَا لِلْآخِرَةِ لَا خَيْرَ لَكُمْ مِنْ تَرَكَ الْآخِرَةَ*. *لِلدُّنْيَا وَلَكِنْ خَيْرُكُمْ مَنْ أَخَذَ مِنْ كُلِّ* : "Sizin hayırlınız, dünyayı ahiret için, ahireti de dünya için terk eden değildir. Sizin hayırlınız her birinden de nasiplenendir." lafzıyla İbn Asâkir, Ali b. Hüseyin b. Hibetullah eş-Şafîî, *Tarihü Medîneti Dimaşk*, th., Ömer b. Garâme el-Ömrî, Beyrut 1415/1995, XII, 293.

³¹¹ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 454, no. 7594.

³¹² Albânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daîfa (muhtasara)*, I, no.500; *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daîfa*, Riyâd 1412/1992, I, 715, no. 500.

³¹³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XX, 279, no. 660; Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 125, no.812.

Ebû Bekr b. Ebî Meryem'e dayandığını ve bu kişinin *ihtilat* ettiğini/hafıza kaybına uğradığını belirtmektedir. Suyûtî (ö.911/1505) de bu rivayetin *zayıf*,³¹⁴ Muhammed b. Derviş el-Hût ise bu hadisi rivayet eden İbn Ebî Meryem'in *büsbütün zayıf* olduğunu söylemektedir.³¹⁵

Mustafa Takî bu rivayeti çalışıp kazanmanın neden gerekli olduğunu belirtmek için zikreder. Halkı motive etmek için 'dini ayakta tutma' motifine yer verir. Daha sonra meseleyi devletlerarası güce getirerek genel durum farklı olduğu için Hz. Peygamber döneminde paraya bu kadar ihtiyaç duyulmadığını, ancak bugün zamanın ve ilişkilerin değiştiğini, dolayısıyla her hal u karda paraya ihtiyaç olduğunu vurgular. İlk zamanlar Müslümanlar Peygamber'in yüce ahlâkıyla ahlâklandıkları için muhtaç durumda olsalar bile başkasının yardımına koşabilmekteydiler. Ayrıca, etrafta bulunan devlet ve milletler, o kadar güçlü olmadığı için savaşlar şimdiki gibi servetle elde edilebilen savaş mühimmatına bağlı değildi. Bu yüzden İslam devletinde o kadar zenginliğe ihtiyaç duyulmamaktaydı. Sonraları ahlâk bozulmuş, kimse kimseye bakmaz bir hale gelinmiştir. Yabancı devletler ise karada ve denizde her sene daha kuvvetli savaş mühimmatı icat etmektedirler. Düşmanın saldırılarına karşı koyabilmek için söz konusu savaş mühimmatına ihtiyaç vardır. Bu da milyonlarca altınlara bağlıdır. İhtiyaçların seneden seneye artması, ahir zamanda paraya daha çok ihtiyaç duyulacağını gösterir. Mustafa Takî, rivayetin zayıflığına bakmaksızın bu gerçeklerin ardından hadis-i şerifin bir mucize olduğunu söyler. Ona göre para hem din ve hem de dünya için lazımdır. Parası olmayan bir şahıs, dinen caiz olmayan dilencilığe, birtakım karakersiz zenginlere boyun eğmeye, yağcılığa mecbur ve ilim tahsilinden de mahrum kalır. Parasız ifası mümkün olmayan zekât, hac gibi dini farzları yerine getirmekten aciz kalır. Dindaşlarına, vatandaşlarına yardım edemez; bu seaplara nail olamaz. Fakirliğin zorluğu ve çektirdiği sıkıntılarla ibadetinde kalbi huzur da bulamaz. Hatta ihtiyaç, kendisini kötü ve haram işlere bile sevk edebilir. Fakirlik fertler ve ahali hakkında böyledir; bütün bir devlet ve millet hakkında ise daha kötüdür. Etrafında olan zengin devletlerin ve milletlerin hücumlarına dayanamaz. Onların milyonlarla elde edilemeyen yeni icat ettikleri toplarına, tüfeklerine, zırhlarına karşı koyamaz; zengin ve savaş mühimmatı mükemmel olan küçük bir devlet, nüfusça, ülkece ondan kat kat büyük olan koca bir devleti mahvedebilir. Mustafa Takî, kendi ifadesiyle 'dört buçuk İngiliz'in Afrika'da ve sair yerlerde olan milyonlarca halka nasıl tahakküm ettiğini örnek verir. Bu zamanda nüfusu çok, memleketi geniş değil, parası bol, gayreti çok olan devlet ve milletlerin galip geldiğini, kendilerinden on kat, belki yüz kat çok olan milletleri istila ettiklerini, aklımızı başımıza toplayıp zengin olmanın

³¹⁴ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 125, no.812; Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, I, 533, no. 812.

³¹⁵ Hût, *Esne'l-metâlib*, s, 45, no. 138.

çarelerine bakmamız gerektiğini, aksi takdirde hem dünyamızı ve hem de dinimizi kaybedebileceğimizi söyler. Fakat Mustafa Takî, daha önce buradaki görüşünün tam aksine, nüfusun bir güç olduğunu söylediğini hatırlatmakta yarar var. Aslında oradaki görüşlerini, insan unsurunun önemi açısından değerlendirmek daha isabetli olacaktır.

54. İbn Ömer (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{اعْمَلْ أَمْرِي يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَمُوتَ أَبَدًا وَاخْذَرْ أَمْرِي يَخْشَى أَنْ يَمُوتَ غَدًا}

[“Kendisini hiç ölmeyecek zanneden kimsenin çalışması gibi çalış, yarın öleceğinden korkan kimsenin korkması gibi de kork.”]

“Hiç ölmeyeceğini zanneden kimsenin çalışması gibi çalış, yarın öleceğinden korkan kimsenin korkması gibi de kork.”³¹⁶

Mustafa Takî bu rivayeti literal olarak tercüme etmiştir. Sehâvî (ö.902/1496) bu hadisin senedinin zayıf olduğunu söylemekte,³¹⁷ Albânî de bu görüşü paylaşmaktadır.³¹⁸

Mustafa Takî bu rivayetle ilgili yorumlarını çalışmanın önemi, özellikle İslamiyet’in çalışmaya verdiği önem üzerinde yoğunlaştırır. Örneğin hiç ölmeyecek olan kimse kendisine dünyada binlerce sene yetecek rızık, ev ve akarların tedariki için çalışır. Yarın öleceğini bilen kimse ise âhireti için bir dakikasını, bir nefesini dahi boşa geçirmez; huzur ve ibadete hasreder. Günahlara, haksızlıklara, haram olana; dinine, milletine, vatanına zararlı olan şeylere hiç cesaret etmez, edemez. Bu durumda hadisin anlamı, ‘hem hiç ölmeyecek gibi çalışmak ve hem de yarın ölecek gibi sakınmak’ demek olur. Bu da harama meyletmeksizin meşru ve helal bir gidişatla Yüce Allah’ı ve ilâhî emirleri unutmadan geçinmeye çalışmaktır. Mustafa Takî’nin ifadesiyle çalışmaya özendirmek için bundan daha büyük bir saik olamaz. “İslamiyet manî-i terakkidir” diyen art niyetlilerin bu hadis-i şerifi görmeleri gerektiğini söyler. İslamiyet öyle beş on seneliğine değil, kıyamete kadar ihtiyacını temin edecek şekilde çalışmayı emreder. Mustafa Takî meselelere geniş bakabilen biridir. İlginç bir noktaya temas ederek bir şahsın yalnız kendisi ve ailesi için hiç ölmeyecekmiş gibi çalışmasının gerçek ve makul bir

³¹⁶ Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, III, 402, no. 3886.

³¹⁷ Sehâvî, *Mekâsüd*, s. 458, no. 1043.

³¹⁸ Albânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’l-dâifâ (muhtasara)*, I, no. 8. Ayrıca, “اعْمَلْ لِنَفْسِكَ فَكَانَ يُعِيشُ أَبَدًا” : “Ebedi yaşayacakmışsın gibi dünya için çalış. Yarın ölecekmişsin gibi ahiret için çalış.” şeklindeki versiyonunun aslı olmadığını söylemektedir.

tarafının olmadığını, bunun çok çalışmaya teşvikten kinaye olduğunu belirtir. Çünkü bir adamın hiç ölmemesi, dolayısıyla binlerce senelik ihtiyacını karşılayacak bir miktarı çalışıp kazanması mümkün değildir. Ancak, bir kimse yalnız kendi nefsi ve ailesi için değil, milleti, vatani ve dini için çalışırsa, kıyamete kadar bâkî kalacak bu değerlerin saadet ve selameti için izleri yüzlerce, binlerce sene sonra dahi görülecek teşebbüs ve faaliyetlerde bulunursa, böyle bir kimse hiç ölmemiş gibi çalışmış sayılır. Dolayısıyla hadis, söz konusu değerler için izleri kıyamete kadar devam edecek işleri emr ve teşvik etmektedir. İnsan; vatanına, milletine, dinine öyle kalıcı hizmetler yapmalı ki faydası yakın zamanlarda görülmezse bile, bin sene sonra görülsün; yahut öyle sağlam ve son bulmayacak hizmetler yapmalı ki bıraktığı eser beş on sene değil binlerce sene payidar olsun.

55. İbn Ömer (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى وَإِنْدَا بَمَنْ تُعُولُ}

[“Yüksek el alçak elden hayırlıdır. Öyleyse kendine muhtaç olan aileden vs. başlayarak herkese ver, iyilik et, el açıklığı el üstünlüğü et.”]

“Veren el, alan elden hayırlıdır. Öyleyse bakmakla yükümlü olduğun aile fertlerinden başlayarak herkese ver.”³¹⁹

120

Mustafa Takî bu rivayeti tefsiri olarak tercüme etmiş, yorumlar eklemiştir.

Mustafa Takî yorumunu ‘başkalarına iyilik etmek’ ve yine ‘başkalarına el açmamak’ üzerinde yoğunlaştırır. Başkalarına el avuç açarak ellerin onların elinden alçak tutulmamasını, başkalarına iyilik ederek ellerin onların elinden üstün tutulmasını, hayırlı başkasının değil bizlerin olmasını öğütler. Halka seslenerek çalışmayanların, çalışanlara muhtaç olup onlara el avuç açacaklarını hatırlatır. Bugün meşru bir şekilde çalışmaya tenezzül etmeyenler, yarın dilencilığe tenezzül ederler. Bireyler arası durum böyle olduğu gibi topyekûn millet ve devletler de böyledir. Eğer samimi bir şekilde ve el birliğiyle çalışıp kalkınmaz ve ilerlemezlerse şimdiye kadar çoktan kalkınmış olan zengin millet ve devletlere karşı zelil ve perişan olurlar. Müslümanlığa ve Osmanlılığın ad ve şanına, öyle zelil ve başka milletlere muhtaç olmanın yakışmayacağını söyler. Yorumunu

³¹⁹ Buhârî, Vesâyâ 9, Rikâk 11, Zekât 18, 50, Nafakât 2; Müslim, Zekât 94, 95, 96, 97, 106; Ebû Dâvûd, Zekât 28; Tirmizî, Zühâd 32, Kıyâme 29; Nesâî, Zekât 50, 52, 53, 93; Muvattâ, Sadaka 8; Dârimî, Zekât 22; Ahmed b. Hanbel, II, 4, 67, 98, 122, 243, 278, 288, 319, 362, 394, 434, 475, 476, 480, 501, III, 330, 346, 403, 406, 434, V, 262; Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebir, III, 189-192, no. 3079, 3080, 3082, 3091, 3092, 3093, III, 200-202, no.3120, 3124. Bazı rivayetlerde “وَإِنْدَا” ifadesi yer almamaktadır.

“Kendimize acımıyorsa bari çocuklarımızı acıyalım; onları dilenci bırakmayalım.” mesajıyla bitirir.

56. İbn Mes'ud (r.a.)'dan nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{مَا عَلَ مَنْ اقْتَصَدَ}

[“İktisada riayet eden- hesabını bilerek geçiminde orta halli bulunan fakir olmaz.”]

“Geçiminde iktisatlı olan fakir olmaz.”³²⁰

Mustafa Takî bu rivayeti tefsiri olarak tercüme etmiş, yorumlar eklemiştir. ‘İktisat’ kelimesini de “hesabını bilerek orta düzeyde harcamak” olarak açıklamıştır.

Şehâvî (ö.902/1496), bu rivayetin değerlendirmesinde susmuştur.³²¹ Heysemî (ö.807/1404), senesinde İbrahim b. Müslim’in yer aldığını ve bu kişinin *zayıf* olduğunu,³²² Muhammed b. Derviş el-Hût da söz konusu kişiyi âlimlerin *zayıf* kabul ettiklerini³²³ Aclûnî (ö.1162/1748) birçok şevahidinin bulunduğunu, dolayısıyla *hasen* olması gerektiğini belirtmektedir.³²⁴ Albânî ise *mevzu* olduğunu söylemektedir.³²⁵

Mustafa Takî yorumunu kısa tutmuş, bu hadisin iktisat ve servet ilminin temeli olduğunu, insanın daima kazancına göre harcamada bulunması, ayağını da yorganına göre uzatması gerektiğini belirtmekle yetinmiştir.

121

57. Talha (r.a.)'dan nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{مَنْ اقْتَصَدَ اغْتَاءَهُ اللَّهُ وَمَنْ بَخَّرَ اقْتَرَهُ اللَّهُ وَمَنْ تَوَاضَعَ رَفَعَهُ اللَّهُ وَمَنْ تَجَبَّرَ قَصَصَهُ اللَّهُ}

[“Bir kimse ki iktisat ede- kazancına göre sarf ede- Allah onu zengin eder ve bir kimse ki israf ede Allah onu muhtaç ve fakir eder. Ve bir kimse ki gönül alçaklığı eder, Allah onu yüceltir. Ve bir kimse ki kibir ede, Allah Teâlâ onu zelil eder, alçak düşürür.”]

³²⁰ Ahmed b. Hanbel, I, 447; Hindî, Kenzu'l-ummâl, III, 24, no.5428, 5429.

³²¹ Şehâvî, Mekâsîd, s. 430, no. 954, s. 432, no.964.

³²² Heysemî, Mecmeu'z-zevâid, X, 252.

³²³ Hût, Esne'l-metâlib, I, 247, no. 1263.

³²⁴ Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, I, 179, no. 476.

³²⁵ Albânî, Silsiletu'l-ehâdîsi'd-daîfa (muhtasara), II, 611; Silsiletu'l-ehâdîsi'd-daîfa, Riyâd 1412/1992, II, 78, no. 611.

*“Kim iktisatlı olursa Allah onu zengin eder. Kim israf ederse Allah onu fakir eder. Kim alçak gönüllülük ederse Allah onu yüceltir. Kim kibirli olursa Allah onu zelil eder.”*³²⁶

Mustafa Takî bu rivayeti tefsiri olarak tercüme etmiş, yorumlar eklemiştir. Burada da ‘iktisad’ı ‘kazanca göre harcamak’ olarak tanımlamıştır.

Heysemî (ö.807/1404) bu rivayetin senedinde hakkında bilgi sahibi olmadığı meçhul bir kişinin bulunduğunu, Zeynuddîn el-İrâkî (ö.806/1403) ise senedinde İmrân b. Harûn el-Basrî’nin yer aldığını ve Zehebî (ö.748/1347) bu kişinin halinin bilinmediğini, sonuçta hadisin *münker* olduğunu söylemektedir.³²⁷ Suyûtî de bu rivayetin *zayıf* olduğunu belirtmiş,³²⁸ Albânî de bu görüşe katılmıştır.³²⁹

Mustafa Takî yorumunda ölçülü olmaya ağırlık vererek ayağını yorganına göre uzatmanın, ayrı ayrı her bireyin vazifesi olduğunu, kendi nefsin ve ailesini düşünmüyorsa bile milletini ve vatanını düşünerek yine ölçülü yaşaması gerektiğini belirtir. Çünkü her birey toplumun bir parçasıdır. Bireyler hesabını bilerek yaşamazsa bütün toplum fakir ve perişan olur. İktisada riayet etmek, israftan kaçınmak, hükümet ve devlete de bir borçtur. Mustafa Takî devletin borçlanması bir felaket olacağını söyler. Hükümetler gelirlerine, millet de servetine göre değil de zengin devlet ve milletler gibi aşırı harcama yapar, sonra da borca batarlarsa, bu bir felaket olur. Sonunda alacaklılar canımız, ciğerimiz olan vatanımızı parçalayıp elimizden almak isterler.

58. Ebû Zerr (r.a.)’den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{اِنَّانْ خَيْرٌ مِنْْ وَاحِدٍ وَثَلَاثٌ خَيْرٌ مِنْْ اِثْنَيْنِ وَارْبَعَةٌ خَيْرٌ مِنْْ ثَلَاثَةٍ فَاعْلَيْكُمْ بِالْجَمَاعَةِ فَإِنْ اَللهُ لَنْ يَجْمَعَ اُمَّتِيْ اِلَّا عَلَى هُدًى}

[“İki birden hayırlıdır. Üç ikiden hayırlıdır. Dört de üçten hayırlıdır. Cemaate, toplanmaya, bir araya gelmeye devam ediniz. Zira Allah Teâlâ bir kaç kimseyi bir araya ancak hidayet üzerine, doğru yol üzerine toplar.”]

“İki birden hayırlıdır. Üç ikiden hayırlıdır. Dört de üçten hayırlıdır. Birlik olmaya bakınız. Çünkü Allah Teâlâ ümmetimi ancak hidayet üzere toplar.”³³⁰

³²⁶ Bezzâr, *Müsneid*, no. 946; Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, III, 24, no. 5434.

³²⁷ Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, VI, 99, no. 8501.

³²⁸ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 578, no. 8501.

³²⁹ Albânî, *Silsiletu'l-ehâdisi'd-daîfa (muhtasara)*, V, 2170; *Silsiletu'l-ehâdisi'd-daîfa*, Riyâd 1412/1992, V, 189, no.2170.

³³⁰ *Ahmed b. Hanbel*, V, 145.

Mustafa Takî bu rivayeti tefsîrî olarak tercüme etmiş, tercümesinde peş peşe eş anlamlı ifadeler kullanmıştır.

Suyûtî (ö.911/1505) bu rivayetin *sahih* olduğunu belirtmektedir.³³¹ Ancak Münâvî (ö.1031/1622) bunun böyle olmadığını, Heysemî (ö.807/1404) senedinde yer alan Ebu'l-Buhterî'nin zayıf olmasından dolayı hadisin *illetli* olduğunu, Zehebî (ö.748/1347) de senedinde *zayıf* ve *meçhul* kişilerin bulunduğunu,³³² Albânî ise bunun *mevzu* ancak son cümlesinin *sahih* olduğunu söylemektedir.³³³

Mustafa Takî yorumunda topluma seslenerek şimdiye kadar birçok şey söylediğini, birçok derdi dile getirdiğini, ancak bu dertlere hep birlikte çare aramak için bir araya gelmek gerektiğini belirtir. Artık çözüm için elden geldiği kadar toplanmak, bir araya gelmek, dertleşmek gerekir. Tek tek hiçbir şey halledilemez. Bir köyün bayındır hale gelmesi, zengin olması; halkının bilgili, duygulu olması, her iyiliği elde etmesi, ahalisinin bir araya gelerek konuşup tanışmasına bağlıdır. Mustafa Takî bu arada somut ve pratik çözümler de sunar. Bu meyanda güzel ve temiz bir oda tedarik edip orada toplanmak gerektiğini söyleyerek halka yol gösterir. Kavga ve gıybet etmeden o köyün dünya ve âhiretle ilgili iyiliklerini konuşup danışmalı, söz konusu iyilikleri elde etmek için her biri bir işi üzerine almalı, o işi görmeli, ertesi toplantılarda herkesin ne iş gördüğünü ortaya koymalı, daha neler yapmak gerektiğini konuşmalı, kendi güçlerinin yetmediği işler için komşu köylere, nahiyyeye, kazaya müracaat etmeli, onlarla da buluşmalı, daha büyük işler için vilayet halkı toplanmalı, hâsılı kesinlikle bir araya gelinmelidir. Nitekim Mustafa Takî'ye göre hadis iki kişinin bir araya gelmesinden başlayarak toplanmayı emir ve teşvik etmektedir. Ümmetin bir araya gelmesinden hidayet doğar. Allah'ın hidayeti olan yerde ise yanlış iş olmaz. Allah her iyiliğe muvaffak kılar. İslamiyet'in milletin bir araya gelemsine verdiği önem ortadadır. Köy veya mahalle ahalisi günde beş kere camide toplanmak üzere ezanlarla davet olunmakta, haftada bir kere de büyük camilerde toplanmak için büyük köy veya kasaba ahalisi davet olunmaktadır. Müslümanların senede bir kez Mekke-i Mükerrerme'de bir araya gelmeleri için hac farızası vardır. Din ve dünya için hutbeler okunmaktadır. Mustafa Takî bu farzların ifası ile gerçekleştirilen birlikteliklerden başka, hadiste ifade edildiği gibi iki kişinin bir araya gelmesinden başlayarak büyük cemaatler teşkil etmek, vatanın selamet ve saadeti için teşkil edilen siyasi cemaatlere, kişisel bilgi ve görgülerin geliştirilmesi için oluşturulan fikir ve ilim cemiyetlerine, hâsılı din ve devletin yasaklamadığı meşru ve makul cemiyetlere katılmak

³³¹ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 31, no. 163.

³³² Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, I, 194, no. 163.

³³³ Albânî, *Silsiletu'l-ehâdîsi'd-daîfa (muhtasara)*, IV, no. 1797; *Silsiletu'l-ehâdîsi'd-daîfa*, Riyâd 1408/1988, IV, 279, no.1797.

ve el birliğiyle hizmet etmek gerektiğini önemle vurgular. Mustafa Takî burada toplumun sorunlarını çözmek için sivil örgütlenmenin önemini somut bir şekilde ortaya koymuştur.

59. Ömer (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{عَلَيْكُمْ بِالْجَمَاعَةِ وَأَيَّاكُمْ وَالْفِرْقَةَ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ مَعَ الْوَاحِدِ وَهُوَ مِنَ الْإِثْنَيْنِ أَبْعَدُ مَنْ أَرَادَ بُحْبُوحَةَ الْجَنَّةِ فَلْيَلْزَمْ الْجَمَاعَةَ}

[“Cemaate devam ediniz –bir araya geliniz, toplanınız- Birbirinizden ayrı bulunmaktan sakınınız-. Zira şeytan yalnız bir adam ile beraberdir, fakat ikiden uzaktır. Bir kimse ki cennetin ortasını isterse, cemaate –insanlar ile toplanmaya- devam etsin.”]

“Birlik olmaya bakınız; bölük pörçük olmaktan sakınınız.”³³⁴ Çünkü şeytan tek kalanlarla beraberdir, fakat iki kişiden uzaktır. Kim cennetin ortasını isterse cemaate devam etsin.”³³⁵

Mustafa Takî³³⁶ bu rivayeti tefsiri olarak tercüme etmiş, yorumlar eklemiş, “cemaate devam etme’yi ‘bir araya gelmek, toplanmak’ olarak açıklamıştır.

124 Tirmizî (ö.279/859), bu rivayetle ilgili, kendisinin naklettiği tarikin *hasen-sahih-garib* olduğunu, fakat başka vecihlerden de rivayet edildiğini belirtmektedir.³³⁷

Mustafa Takî bu hadisin siyak ve sibakının bulunduğunu, sadedine taalluk eden bu fıkrasını almakla yetindiğini belirtmektedir. Muhtemelen yorum olarak yapacağı açıklamalar bir önceki hadiste geçtiği için bu hadisi yorumsuz vermiştir.

60. Numan b. Beşîr (r.a.) (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{الْجَمَاعَةُ رَحْمَةٌ وَالْفِرْقَةُ عَذَابٌ}

[“Cemaat –bir araya gelmek- rahmettir, ayrılık azaptır.”]

“Birlik rahmettir, ayrılık azaptır.”³³⁸

³³⁴ Ahmed b. Hanbel, V, 370, 371. Farklı bir versiyon için bk. Hâkim, *Müstedrek*, I, 197-198, no. 387/98.

³³⁵ Tirmizî, Fiten 7.

³³⁶ Referans olarak gösterdiği el-Câmiu's-sağir'de bu rivayet yer almamaktadır. Farklı bir nüshadan yararlanmış olabilir.

³³⁷ Tirmizî, Fiten 7.

Mustafa Takî bu rivayeti literal olarak tercüme etmiştir. Sehâvî (ö.902/1496) senedinin *zayıf* olduğunu, ancak şahitlerinin bulunduğunu,³³⁹ Aclûnî (ö.1162/1748) de senedinin Ebu'l-Vekî el-Cerrâh b. Melîh'den dolayı *zayıf* olduğunu söylemektedir.³⁴⁰ Dârekutnî (ö.385/995) bu şahıs hakkında "*leyse bi-şeyin: hiçbir şey değil*" ifadesini kullanmaktadır.³⁴¹ Muhammed Derviş el-Hût de aynı şeyi söylemektedir.³⁴²

Mustafa Takî bu hadisin yorumunda verdiği bilgilere göre dünyada birbirleriyle dertleşip işlerini müzakere edenler; vatanın ve milletin saadeti için lazım olan şeyleri düşünenler, dünyalarını ileri götürürler; âhirette ise insanlara hayrı, menfaati olduğu için de Allah'ın cennetlerine, nimetlerine mazhar olurlar. Ayrılık ise bunun aksine bir kimsenin hem dünyasını hem de âhiretini harap eder. Fakirlik ve yoksulluk, dünyada başkalarının ayakları altında kalmak gibi işkencelere, âhirette de cehennem azabına sebep olur. Durum böyle olunca yapacak tek şey birlik ve beraberliğe önem vermek, bireysel ve toplumsal işleri konuşup danışarak birlikte halletmektir.

61. Ebû Saîd (r.a.)'den nakledildiğine göre Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

{مَنْ حَفِظَ عَلَى أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا مِنْ سُنَّتِي أَخْلَتْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي شَفَاعَتِي}

[“Bir kimse benim sünnetimden kırk hadis belleyip ümmetime nakl ve tebliğ etse ben o kimseyi kıyamet gününde şefaata dâhil ederim.”]

125

“Kim sünnetimden kırk hadis ezberleyip ümmetime naklederse, kıyamet gününde onu şefaata dâhil ederim.”³⁴³

Mustafa Takî bu rivayeti literal olarak tercüme etmiştir. Nevevî (ö.676/1277) bu hadisin bütün tariklerinin *zayıf* olduğunu,³⁴⁴ Sehâvî

³³⁸ Ahmed b. Hanbel, IV, 278, 375. el-Hindî, Kenzu'l-ummâl, III, 109, no.6476, 6482; Suyûtî, el-Câmiu's-sağîr, I, 561, no. 3624. Birinci kısım için bk. Beyhakî, Şuabu'l-imân, VI, 516, no.9119.

³³⁹ Sehâvî, Mekâsîd, s. 208, no. 369. Ayrıca bk. Şevkânî, Fevâid, s. 431, (no.1386-85, Hâtime).

³⁴⁰ Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, I, 398, no. 1074.

³⁴¹ Zerkeşi, el-Leâli'l-mensûra, (Tezkira), s. 48, no.36.

³⁴² Hût, Esne'l-metâlib, s. 120, no. 542.

³⁴³ Hindî, Kenzu'l-ummâl, X, 68, no.28813, (İbnu'n-Neccâr, Ebû Saîd'den). مَنْ حَفِظَ عَلَى أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا فِيمَا يَنْفَعُهُمْ مِنْ أَمْرِ دِينِهِمْ بَعَثَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ الْخَلَاءِ : “Kim din işlerinde ümmetime fayda veren kırk hadis ezberlerse Allah onu kıyamet gününde âlim olarak diriltir.” versiyonu için. Bk. Beyhakî, Şuabu'l-imân, II, 270, no.1725. لَقِيَ اللَّهُ يَوْمَ : “Kim din işlerinde ümmetime fayda veren kırk hadis ezberlerse Allah onu kıyamet gününde âlim ve fakih olarak karşılar.” versiyonu için bk. Şevkânî, Fevâid, s. 260, (no.920-69, K.el-Fedâil). Hiçbir tariki sahih değildir. Bütün tarikleri zayıftır. Bk. Şevkânî, Fevâid, s. 260, (no.920-69, K.el-Fedâil).

³⁴⁴ Sehâvî, Mekâsîd, s. 480-481, no. 1115; Suyûtî, ed-Dureru'l-mentesira, s. 49.

(ö.902/1496) de illetsiz hiçbir senedinin bulunmadığını, dolayısıyla hiçbir tarihinin sahih olmadığını belirtmektedir.³⁴⁵

Aclûnî (ö.1162/1748), tarikleri birden çok olsa da *zayıf* olduğunu, ancak mevzu olmadığını söylemektedir.³⁴⁶ Dârekutnî (ö.385/995) bütün tariklerinin *zayıf* olup *sabit olmadığını* söylemektedir.³⁴⁷ İbnu'l-Cevzî (ö.597/1200) bütün versiyonlarını *İlelu'l-mütenâhiye*'sinde zikretmiş ve değerlendirmelerini yapmıştır.³⁴⁸ Şevkânî (ö.1250/1838), bu rivayetin İshak el-Malâtî'nin saçmalıklarından olduğunu söylemiştir.³⁴⁹ Albânî de *uydurma* olduğunu söylemektedir.³⁵⁰

Mustafa Takî bu eserini bazı yakın dostlarının isteği üzerine kaleme aldığını belirtir. Amacı; milletin manevi duygularını harekete geçirmek, gayretlerini artırmak, sevgiye dayalı birlik olmalarını sağlamak, ilim tahsiline yönlendirmektir. Bunu yaparken de dini nasslardan yararlanmayı esas alır. Kendisinden eserine alacağı dinî metinlerin açık bir Türkçe ile tercüme ve açıklaması istenir. Bu istek karşısında acziyet ve cehaletinin ve bu işin ehli olmadığını bilincinde olduğunu söyler. Bununla beraber milletin böyle bir dinî esere olan acil ihtiyacını düşünerek işe başlar.

Mustafa Takî zayıflığını dikkate almadan, kırk hadis nakledenler hakkında vaat olunan nebevî şefaât içerikli bu hadis-i şerifin kendisine şevk ve heyecan verdiğini söyler.

Onun için din ve dünya açısından geri kalmış, peygamberin şefaatine muhtaç olan bu ümmeti yeniden bir uyanışa sevk etmek için yine O'nun manevi etkinliğinden yararlanmaya ihtiyaç olduğunu söyler.

Mustafa Takî şu ümmetin ve Osmanlı Devletinin ruhaniyetinin dinî mukaddesata iltica ettiğini arz etmiş olmak amacıyla kırk hadis-i şerif yazdığını söyler. Bazı yüce maksatları tamamlamak amacıyla kırk hadisi atmışa tamamladığını, naklettiği hadislerin kaynaklarını eserin sonunda bir cetvelde gösterdiğini belirtir.

Mustafa Takî, eserini, “Ey ümmeti Muhammed! Ey Osmanlılar! Bu hadis-i şerifleri dikkat ile okuyunuz, dinleyiniz, nasıl buyurulmuş ise öyle olmaya, öyle yapmaya gayret ediniz. O vakit vatanımızı bir cennet bahçesi gibi imar, kendimizi veya evladımızı her millettten ziyade bahtiyar etmiş oluruz.” sözleriyle bitirir.

³⁴⁵ Sehâvî, *Mekâsîd*, s. 480-481, no. 1115; Suyûtî, *ed-Dureru'l-mentesira*, s. 49.

³⁴⁶ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 323, no. 2465.

³⁴⁷ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 322, no. 2465.

³⁴⁸ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî, *el-İlelu'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye*, th., İrşâdu'l-hakk el-Âserî, Lahor trs., I, 111-122, no. 161-184.

³⁴⁹ Şevkânî, *Fevâid*, s. 260, (no.920-69, K.el-Fedâil).

³⁵⁰ Albânî, *Silsiletu'l-ehâdîsi'd-daîfa (muhtasara)*, X, 14.

SONUÇ

Mustafa Takî Osmanlının son yılları ile Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarını idrak etmiş Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuş, Milletvekilliği yapmış, devletin değişik kurumlarında çalışmış âlim, mütefekkir, ünlü bir şahsiyettir. Fikir ve düşüncelerinin oluştuğu ortam Osmanlının son yılları, muhatabı da çöküş yıllarının toplumdur. Kırk Hadis adlı eseri, aslında bütün bu fikirlerin bir nevi özetidir. Osmanlının içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulması için topluma sunduğu bir reçete, bir yol haritasıdır. Ona göre Osmanlı Devleti'nin ve Osmanlılığın yaşaması, İslam dininin varlığını sürdürmesi; Osmanlı Devleti'nin yıkılması ise İslamiyet'in dünya sahnesinden çekilmesi demektir. Çünkü Müslümanların sığınacağı başka bir bağımsız toprak parçası yoktur.

Mustafa Takî'ye göre devletin çöküş sebebi İslamî değerlere karşı yükselen duyarsızlıktır. Bu değerlere ve ilâhî adalete bağlı kalındığı yıllarda Osmanlı devleti dünyanın süper gücü olmayı başarmıştır. Ancak bu duyarlılıklar zayıfladığı, ilâhî emir ve adalete riayet edilmediği, padişahlar fetihlerden geri kalıp kafesin arkasına çekildiği, adalet meclislerine katılmadığı zamanlar çöküş başladı; ilim ve ekonomik açıdan gerilemeler oldu; topraklar verilmeye başlandı. Son parça Anadolu da elden gitmek üzeredir. Mustafa Takî, böyle kötü bir ortamda milleti yeniden şaha kaldırmak, memleketin dertlerini dile getirmek, dinin ikinci kaynağı olan hadisin etkin gücünü kullanarak yeni bir dirilişi şahlandırmak için Kırk Hadis'ini yazmaya karar verir.

Mustafa Takî eserini oluşturma amacına paralel olarak çalışma, kalkınma, zenginlik, fakirlik, terakki, eşitlik, kardeşlik, komşuluk, güven, yardımlaşma, birlik; vatan, millet ve din sevgisi, mukaddesat bilinci, Müslim gayri Müslim beraberliği ve kardeşliği üzerinde durur. Seçtiği hadislerle bu duygu ve değerlerin dinî temellerini sunmaya çalışır. Bunlar, devlet ve milleti bir arada tutan, birlik ve beraberliği sağlayan, uğurunda ölünen ulvî değerlerdir.

Mustafa Takî çok anlamlı ve evrensel yorumlar yapmasına rağmen hadislerin seçiminde aynı hassasiyeti gösterememiştir. Seçtiği hadislerin sıhhat derecesine bakıldığında onun akademik düzeyde bir hadisçi olmadığı anlaşılmaktadır. Kullandığı hadisleri tamamen muhteva olarak ele almış, hadisçilik tekniği açısından herhangi bir değerlendirmeye tabi tutmamıştır. Öyle ki, hadislerin tamamını seçtiği el-Câmiu's-sağır'ın

musannifi Suyûti'nin değerlendirmelerini de dikkate almadığı anlaşılmaktadır.

Bunu iki şekilde izah etmek mümkündür. Mustafa Takî ya bazı âlimlerin terğib ve terhîb içerikli rivayetlerle amel etmek konusunda gösterdikleri mütesâhil tutumu benimsemiş veya hadislerin tamamını seçtiği el-Câmiu's-sağîr'in ihtiva ettiği hadislerle güvenmiş, müellifinin 'zayıf' değerlendirmesinin ciddi bir tenkit ifade etmediği kanaatine varmıştır. Burada zayıf da olsa şöyle bir ihtimalden de bahsedilebilir. Mustafa Takî naklettiği hadisleri hadis kaynaklarından tarayarak değil de daha kolay olan bir yol tercihiyle el-Câmiu's-sağîr'i tarayarak vermek istediği mesajlara uygun hadislerin seçimiyle yetinmiştir. Nitekim eserinde yer verdiği hadislerin hiç birini asıl kaynağından görmediği anlaşılmaktadır. O sadece Suyûti'nin gösterdiği kaynakların adını zikretmekle yetinmiştir. Anlaşıldığına göre Mustafa Takî, Suyûti'nin değerlendirmelerine yer vererek eserinin halk üzerindeki etkisini azaltmak istememiştir. Âlimler bu tür konularda zayıf hadislerle amel etmeyi caiz gördüklerine göre memleketin ölüm-kalım savaşı verdiği o günlerde önemli olan verilmek istenen mesajdı, dinî duyguların harekete geçirilmesiyle halkın bu kutlu mücadeleye katılımını sağlamaktı. Mustafa Takî de öyle yaptı. Ancak o, mana olarak paralellik arz eden aynı mesaj yüklü sahih hadisleri seçip alma gibi bir zahmete katlanabilirdi. Çünkü zayıf olan bir hadisin, aynı mesajı taşıyan başka, fakat sahih bir versiyonu bulunabilir. Mustafa Takî'nin naklettiği zayıf nitelikli rivayetlerin birçoğunun durumu böyledir. Hadis kaynaklarına bakıldığında aynı mesajı taşıyan sahih rivayetlerin mevcudiyeti görülecektir. Asılsız denebilecek birkaç rivayetin bulunması da eserin değerini azaltmaktadır. Bununla beraber çok güncel ve güçlü yorumlar yapmıştır. Burada şunu da belirtmekte yarar var. Bir rivayetin uydurma, asılsız olması onun hiç işe yaramaz olduğu anlamına gelmez, onu kaldırıp atmaya da gerektirmez. Bir rivayetin uydurma olması onun peygambere ait olmaması demektir. Bunu ortaya koyup peygamberle ilgisi olmadığını açıkça belirtmek gerekir. Fakat böyle bir niteliğe sahip olan bir söz pek ala çok güzel ve doğru bir anlam içeriyor olabilir. Onu hadis olarak değil de bir söz olarak kullanmada bir sakınca yoktur. Peygamber sözü olmamakla beraber mana olarak anlamlı, ibret verici, mesaj yüklü bir söz olabilir. Nasıl bazen atasözleri bize ışık tutuyorsa bu sözler de peygamber sözü olarak değil de anlam ve mesaj olarak insanlığa ışık tutabilir.

BİBLİYOGRAFYA

- *Ağırınan, Cemal, “Ad Koyma Ve Hz. Peygamber’in İsimlere Karşı Tutumu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, Sivas 1998.
- *Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, Beyrut 1405/1985.
- *Alâu'd-Dîn el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, th., Mahmûd Ömer ed-Dimyâtî, Beyrut 1424/2004.
- *Alıcı, Lütfî, *İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, Ankara 2001.
- *Aydıntaşbaş, Aslı, 'Kızıl Sultan' sözü haksızlık, <http://www.sabah.com.tr/2004/07/23/gnd101.html>
- *Beyhakî, es-Sunenu'l-kübrâ, th., Muhammed Abdulkadir 'Atâ, Beyrut 1414/1994.
- *Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b İsmail, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul ts, 1315'den ofset.
- *Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr min hadîsi'l-beşîri'n-nezîr*, Beyrut trs., (Dâru'l-fıkr).
- *Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dure'u'l-muntessira fi'l-ehâdisi'l-müştehirâ*, <http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=29&book=1153>, siteye eklendiği tarih, 11. 05, 1425.
- *Ceyhan, Abdullah, *Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlurreşâd Mecmuaları Fihristi*, Ankara 1991.

*Çantay, Hasan Basri, *Kurâ'n-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul 1976.

*Çınar, Fatih, 'Sivas Mebusu Şeyh Hacı Mustafa Takî (Doğruyol), Hayatı, Kişiliği, Eserleri, Tesirleri' adlı lisans mezuniyet tezi, Ankara 2004.

*Çöker, Fahri, *Türk Parlâmento Tarihi*, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923), Ankara 1995 (TBMM Vakfı Yayınları).

**Dârekutnî*, Ali b. Ömer, *Sunenu'd-Dârekutnî*, th., Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvid, Beyrut 1422/2001.

**Dârimî*, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân, *Sunenu'd-Dârimî*, (th. Mustafa el-Biğâ), Dimaşk, 1412/1991.

*Deylemî, Ebû Şucâ' Şîraveyh b. Şîraveyh, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, Beyrut 1406/1986.

*Doğruyol, Mithat, "Sivas'ta Yetişen Mümtaz Şahsiyetlerden: Hacı Mustafa Takî Efendi", *Revak Dergisi*, Sivas 1995, Aralık Sayısı, (Esnafta Ofset Matbaacılık).

130 *Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, th., Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1411/1990.

*Ebû Abdillâh, Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Leâli'l-mensûra fî'l-ehâdisi'l-meşhûra*, th., Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, Beyrut 1417/1996.

*Ebû Bekr Abdurrezzâk Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, *el-Musannef*, th., Eymen Nasruddin el-Ezherî, Beyrut 1421/2000.

*Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, th. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut trs., VIII, 370, (Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye).

*Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, th., Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1410/1990.

**Ebû Dâvûd*, Süleyman İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî, *Sunenu Ebî Dâvûd*, İstanbul ts, ofset.

- *Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ ve Tabakâtu'l-asfiyâ*, Beyrut trs., (Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye).
- *Ebû Şucâ' Şiraveyh b. Şhredâr b. Şiraveyh ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, Beyrut 1406/1986.
- *Ebû Yâlâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ, *Müsnedu Ebî Ya'lâ*, th., Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1418/1998.
- *Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el- Cevzî el-Kureşî (İbnu'l-Cevzî), *Kitâbu'l-Mevzuât*, th., Tefvik Hemdân, Beyrut 1415/1995, (1. bs.).
- *Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye fî'l-ehâdîsi'l-vâhiye*, th., İrşâdu'l-hakk el-Âserî, Lahor trs.,.
- *Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Arrâk el-Kinânî, *Tenzîhu's-şerîati'l-merfûa ani'l-ahbâri's-şenîeti'l-mevdûa*, th. Abdulvehhâb Abdullatîf-Abdullah Muhammed es-Sadîkî, Beyrut 1401/1981.
- *el-Bezzâr, *Müsnedu'l-Bezzâr*, <http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=8&book=1586>, siteye eklendiği tarih, 22. 12.1425.
- *Eraydın, Selçuk, "İsmail Hakkı Toprak", *Somuncu Baba Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 11, Aralık 1996.
- *Eroğlu, Hamza, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul 1982.
- *<http://www.aiit.sakarya.edu.tr/eminnote.htm>
- *<http://www.dallog.com/kavramlar/mesrutiyet.htm>
- *http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/guz_yariyili/bolum_5/bolum05.html
- *Hanioglu, M. Şükrü, 'İttihat ve Terakkî Cemiyeti' md., *DİA*, Cilt: XXIII, İstanbul 2001.
- *İbn Abdilberr, *Câmiu beyânî'l-ilm ve fadlih*, th., Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyrî, Riyâd 1414/1994.
- *İbn Asâkir, Ali b. Hüseyin b. Hibetullah eş-Şafîi, *Tarihü Medîneti Dimaşk*, th., Ömer b. Ğarâme el-Ömrî, Beyrut 1415/1995.

*İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, th., Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed el-Muavvid, Beyrut 1423/2002

*İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el- Kazvinî, *Sunenu İbn Mâce*, (th. Muhammed Fuad Abdulbâkî), Beyrut ts.

*İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve muzîlu'l-ilbâs amma 'štehera mine 'l-ehâdîsi alâ elsineti 'n-nâs*, Beyrut 1405/1985.

*İsmail Özbilgin'in kaleme aldığı *notlar*.

*Kesenceli, Resul, “Mustafa Takî Efendi'nin Bir Eseri: Tarîh-i Nûr-i Muhammedî”, *Somuncu Baba Kültür Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 30, Ocak-Şubat 2001.

*Kesenceli, Resul, “Mütefekkir Olarak Mustafa Takî Efendi'de Mebus Olmanın Nitelikleri”, *Somuncu Baba Kültür Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 29, Kasım Aralık 2000.

*Kesenceli, Resul, “Mütefekkir Olarak Mustafa Takî Efendi'de Mebus Olmanın Nitelikleri”, *Somuncu Baba Kültür Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 29, Kasım-Aralık 2000.

*Kudâî, *Musnedu 'ş-Şihâb*, <http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=8&book=1356>, siteye eklendiği tarih, 10. 8. 1425.

*Kutay, Cemal, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, (DİB Yayınları).

**Meclis Zabıtları*, I, 107, İ: 5, 27. 4. 1336, C: 4.

**Meclis Zabıtları*, I, 296, İ: 15, 13. 05. 1336, C: 3.

**Meclis Zabıtları*, I, 77, İ: 4, 24. 4. 1336, C: 2.

**Meclis Zabıtları*, X, 270, İ: 31, 9. 5. 1337, C: 1.

**Meclis Zabıtları*, XVI, 178, İ: 152, 30. 1. 1338, C: 2.

**Meclis Zabıtları*, XXII, 389-390, İ: 92, 28. 8. 1338, C: 2.

- **Meclis Zabıtları*, XXII, 425, İ : 93, 30 . 8. 1338, C: 1.
- **Meclis Zabıtları*, XXIV, 192, İ: 127, 26. 10. 1338. C: 1.
- **Meclis Zabıtları*, XXVII, 351-352, İ: 193, 15. 2. 1339, C: 1.
- *Memiş, Abdurrahman, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu da Hâlidîlik*, İstanbul 2000.
- *Mithat Doğruyol'un *notları*.
- *Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *Feyzu 'l-kadîr*, Beyrut 1416/1996.
- *Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *el-Mekâsıdu'l-hasene fî beyânî kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-muştehirâ ale'l-elsine*, th., Muhammed Osman el-Haset, Beyrut 1414/1994.
- *Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Fevâidu'l-mecmûa fî'l-ehâdîsi'l-mevdûa*, th., Abdurrahman el-Muallimî, Beyrut 1407/1987, s.194, (no.624-10, K.el-Cihâd).
- *Muhammed b. Dervîş el-Beyrûtî eş-Şâfiî el-Hût, *Esne'l-metâlib fî ehâdîsi muhtelifeti'l-merâtib*, th. Abdurrahman b. Muhammed b. Dervîş el-Hût, Beyrut 1418/1997.
- *Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *Marifetu't-tezkira fî'l-ehâdîsi'l-mevdûa*, [http://www.almeshkat.net /books/open.php?cat=29&book=1532](http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=29&book=1532), siteye eklendiği tarih, 11.12.1425.
- *Muhammed Nasıruddîn el-Albânî, *Daifu't-Terğîb ve't-Terhîb*, <http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=29&book=158>, siteye eklendiği tarih, 22. 08. 1424.
- *Muhammed Nasıruddîn el-Albânî, *Ğayetu'l-merâm fî tahrîci ehâdîsi'l-helâli ve'l-harâm*, byy., 1405/1985, (el-Mektebetu'l-İslâmî, 3. bs.).
- *Muhammed Nasıruddîn el-Albânî, *Silsiletu'l-ehâdîsi'd-daîfa (muhtasara)*, <http://www.almeshkat.net/books/open.php?Cat=29&book=1020>, siteye eklendiği tarih, 15. 03. 1425.

- *Muhammed Nasıruddîn el-Albânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfa ve'l-mevdûa*, th. Ahmed el-Kalâş, Riyâd Riyâd 1408/1988, 1412/1992, Riyâd trs, V. Cilt, (Mektebetü'l-meârif, 1. bs)¹
- *Muhammed Nasıruddîn el-Albânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha*, Riyâd1412/1991, 1415/1995, 1416/1996.
- *Muhammed Tâhir b. Ali es-Sadîkî el-Fettenî, *Tezkiratu'l-mevzûât*, <http://www.almeshkat.net/books/open.php?Cat=29&book=788>, siteye eklendiği tarih, 09.01. 1425.
- *Mustafa Takî "İslâmiyet'te Cihât", *Sırat-ı Müstakîm Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 172, Yıl: 1327.
- *Mustafa Takî, 'Hitâbe', *Sebîlürreşâd Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 489, Yıl: 1337.
- *Mustafa Takî, "Açık Mektup", *Sırat-ı Müstakîm Dergisi*, Cilt: 6, Sayı:146, Yıl: 1329.
- *Mustafa Takî, "Bir Mütalaa", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 25, Yıl: 1327.
- *Mustafa Takî, "Diyânetin Medeniyete Lüzumu (I)", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 26, Yıl: 1327.
- *Mustafa Takî, "Diyânetin Medeniyete Lüzumu (III)", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 28, Yıl: 1327.
- *Mustafa Takî, "Diyânetin Medeniyete Lüzumu (IV)", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 29, Yıl: 1327.
- *Mustafa Takî, "Diyânetin Medeniyete Lüzumu (V)", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 31, Yıl: 1327.
- *Mustafa Takî, "Girit İçin Sivas'ta Akd Olunan Mitingde Ulemadan Bir Zât Tarafından İrad Olunan Bir Nutuk", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 65, Yıl: 1328.
- *Mustafa Takî, "Kanûn-i Cezâyâ İlave Olunan Mevâd-i Kanûniyeden Ellibeşinci Maddenin Fıkra-i Ahiresi Üzerine Bir Mulahaza", *Beyânü'l-Hak Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 124, Yıl: 1329.

- *Mustafa Takî, “Kanûn-i Cezâyâ İlave Olunan Mevâd-i Kanûniyeden Ellibeşinci Maddenin Fıkra-i Ahiresi Üzerine Bir Mulahaza”, *Beyânu'l-Hak Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 124, Yıl: 1329.
- *Mustafa Takî, “Mebus Nasıl Olmalı” *Sırat-ı Müstakîm*, Cilt: 7. Sayı: 182, Yıl: 1327.
- *Mustafa Takî, “Mücahitlerimize Narva Taarruz Reddiyyesi”, *Beyânu'l-Hak Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 126, Yıl: 1329.
- *Mustafa Takî, *Târîh-i Nûr-i Muhammedî* (İsrâ ve Mirâc bölümü), sadeleştiren İbrahim Argut, byy., trs.
- *Mustafa, Takî, *Kırk Hadis Yahut İlm-i Siyâsî ve İçtimâî*, 1327, (Mithat Paşa Sanâyi‘ Mektebi Matbaası)
- *Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim İbnü'l Haccâc el- Kuşeyrî, *Sahihu Müslim* (el-Câmiü's sahih) (nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî), İstanbul ts. ofset.
- *Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, *Sunenu'n-Nesâî*, Beyrut ts.
- *Nureddîn Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmeuz'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, thr., el-İrâkî ve İbn Hacer, Beyrut 1408/1988.
- *Nuri [İleri], Celal, “İslamiyet Manî-i Terakki midir?” (Yay. Haz.: Ali Ertuğrul), *Tabula-Rasa Felsefe/Teoloji Dergisi*, Yıl 2, Sayı V, Isparta 2002.
- *Sarıkoyuncu, Ali, “İlk Meclisin Din Adamı Milletvekilleri”, *Diyanet Aylık Dergi*, Nisan 1993, Sayı. 28.
- *Selçuk Üniversitesi Uzaktan Eğitim Programı,
http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/guz_yariyili/bolum_5/bolum05.html
- *Sırat-ı Müştekim Dergisi, Cilt: 7 , Sayı: 172, Yıl: 1327.
- **Silsiletü'l-ehâdisi'd-daîfa*, Riyâd trs, V, (Mektebetü'l-meârif, 1. bs.)

Doç. Dr. Cemal AÇIRMAN

*Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cumu'l-kebîr*, th.,
Hamdî Abdu'l-mecîd es-Selefî, Kahire 1404/1983.

**Tirmizî*, Ebû İsâ, *el-Câmiü's-sahîh* (Sunenu't-Tirmîzî), Beyrut ts.

*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Mustafa Takî adına verdiği
“*Olumluluk*”.

EKLER:

HADİSLERİN ALFABETİK FİHRİSTİ

Hadis no:

- 14.....إِثْقَ الْمَحَارِمِ تُكُنْ عَبْدَ النَّاسِ وَارْضَ بِمَا قَسَمَ اللَّهُ
 58.....إِثْنَانِ خَيْرٌ مِنْ وَاحِدٍ وَثَلَاثٌ خَيْرٌ مِنْ اثْنَيْنِ
 44.....اجْعَلُوا أَيْمَتَكُمْ خِيَارَكُمْ فَإِنَّهُمْ
 33.....أُخِرْتُوا، فَإِنَّ الْحَرْثَ مُبَارَكٌ
 15.....إِحْفَظْ مَا بَيْنَ لَحْنِكَ وَبَيْنَ رَجْلِكَ
 53.....إِذَا كَانَ فِي آخِرِ الزَّمَانِ لَا بُدَّ لِلنَّاسِ فِيهَا
 6.....إِذَا كَانَتْ أَمْرًاؤُكُمْ خِيَارَكُمْ
 5.....إِذَا مَدَحَ الْفَاسِقُ غَضِبَ الرَّبُّ
 38.....إِذَا مَرَرْتُمْ بِرِيَاضِ الْجَنَّةِ فَارْتَعُوا قَالُوا
 31.....ارْمُوا وَارْكَبُوا وَأَنْ تَرْمُوا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ
 34.....اطْلُبُوا الرِّزْقَ فِي خِيَابِ الْأَرْضِ
 37.....اطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصَّيْنِ فَإِنَّ الْعِلْمَ فَرِيضَةٌ
 54.....إِعْمَلْ عَمَلًا مَرِيئًا يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَمُوتَ أَبَدًا
 16.....اَكْفُلُوا لِي سِتًّا خِصَالًا أَكْفُلَ لَكُمْ الْجَنَّةَ
 30.....الْإِسْلَامَ نَظِيفٌ، فَتَنْظِفُوا فَإِنَّهُ لَا
 28.....الْأَمَانَةَ تَجْلِبُ الرِّزْقَ، وَالْخِيَانَةَ تَجْلِبُ الْفَقْرَ
 49.....التَّاجِرُ الْجَبَانُ مَخْرُومٌ وَالتَّاجِرُ
 50.....الْجَالِبُ إِلَى سَوْقِنَا كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
 60.....الْجَمَاعَةُ رَحْمَةٌ وَالْفِرْقَةُ عَذَابٌ
 41.....الْحِكْمَةُ تَزِيدُ الشَّرِيفَ شَرَفًا وَتَرْفَعُ الْعَبْدَ
 11.....الْخَلْقُ كُلُّهُمْ عِيَالُ اللَّهِ
 18.....الذَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَغَفَاغِلِهِ، وَالذَّالُّ عَلَى
 21.....الْمُؤْمِنِ مِنْ أَهْلِ الْإِيمَانِ بِمَنْزِلَةِ الرَّأْسِ
 20.....الْمُؤْمِنُ مَنفَعَةٌ إِنْ مَاشَيْتُهُ نَفَعَكَ وَإِنْ
 26.....الْمُؤْمِنُ يَأْلَفُ وَيُؤْلَفُ وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ
 22.....الْمُؤْمِنُونَ كَرَجُلٍ وَاحِدٍ إِنْ اسْتَكَى رَأْسُهُ
 7.....الْمُسْتَشَارُ مُؤْتَمَنٌ
 10.....الْمُسْلِمُونَ إِخْوَةٌ لَا فَضْلَ لِأَحَدٍ عَلَى

- 55.....الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى وَإِذَا بِمَنْ تَعُولُ
- 8.....إِنَّ اللَّهَ أَوْحَى إِلَيَّ أَنْ تَوَاضَعُوا حَتَّى
- 40.....إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَسْأَلُ الْعَبْدَ عَنْ فَضْلٍ عَلَيْهِ
- 25.....إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: أَنَا ثَالِثُ الشَّرِيكِينَ، مَا لَمْ
- 39.....إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا يَنْتَزِعُهُ
- 45.....إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ مَعَالِيَ الْأُمُورِ
- 24.....إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى عِبَادًا اخْتَصَّاهُمْ بِحَوَائِجِ النَّاسِ
- 35.....إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ
- 32.....تَنَاجَوْا تَكْثُرُوا فَإِنِّي أَبَاهِي
- 27.....ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ فَهُوَ مُنَافِقٌ وَإِنْ صَامَ وَصَلَّى
- 29.....حَقُّ الْوَلَدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُعَلِّمَهُ الْكِتَابَةَ
- 42.....خَيْرُ سُلَيْمَانُ بَيْنَ الْمَلِكِ وَالْمَالِ وَالْعِلْمِ
- 51.....خَيْرُكُمْ مَنْ لَمْ يَتْرِكْ آخِرَتَهُ لِذُنْبِهِ
- 43.....ذَنْبُ الْعَالِمِ ذَنْبٌ وَاحِدٌ وَذَنْبُ الْجَاهِلِ ذُنُوبَانِ
- 1.....سَنَكُونُ أَيْمَةً مِنْ بَعْدِي يَقُولُونَ فَلَا يُرَدُّ عَلَيْهِمْ
- 57.....عَلَيْكُمْ بِالْجَمَاعَةِ وَإِيَّاكُمْ وَالْفِرْقَةَ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ
- 46.....غَفَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِرَجُلٍ أَمَاطَ غُصْنِ شَوْكٍ
- 36.....كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُحَدِّثَ بِكُلِّ مَا يَسْمَعُ
- 9.....كُلُّ نَفْسٍ مِنْ بَنِي آدَمَ سَيِّدٌ
- 2.....كُلُّكُمْ رَاعٍ، وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ
- 3.....كَمَا تَكُونُوا يُوَلَّى عَلَيْكُمْ
- 4.....لَا طَاعَةَ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ
- 52.....لَيْسَ بِخَيْرِكُمْ مَنْ تَرَكَ دُنْيَاهُ لِآخِرَتِهِ
- 19.....لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَيُوَقِّرْ
- 47.....مَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فَتَفَرَّقُوا عَنْ غَيْرِ ذِكْرِ اللَّهِ إِلَّا
- 56.....مَا عَالَ مِنْ اقْتَصَدَ
- 17.....مَنْ أَتَقَى اللَّهَ أَهَابَ اللَّهُ عَنْهُ كُلَّ شَيْءٍ
- 12.....مَنْ آذَى ذِمَّتِي فَأَنَا خَصْمُهُ
- 57.....مَنْ اقْتَصَدَ أَغْنَاهُ اللَّهُ وَمَنْ بَذَرَ أَفْقَرَهُ اللَّهُ
- 61.....مَنْ حَفِظَ عَلَى أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا مِنْ سُنَّتِي
- 48.....مَنْ غَرَسَ غَرْسًا لَمْ يَأْكُلْ مِنْهُ أَدَمِيٌّ
- 13.....مَنْ قَتَلَ مُعَاهِدًا لَمْ يُرَخَّ رَائِحَةُ الْجَنَّةِ
- 23.....نَظَرُ الرَّجُلِ إِلَى أَخِيهِ عَنْ شَوْقٍ خَيْرٌ

HADİSLERİN EL-CAMİU'S-SAĞİR'DAKİ YERLERİ

Sıra no:	El-Câmiu's-sağîr, no:	Sahabe Ravisi
1.	4675	Muaviye (r.a.)
2.	6379	İbn Ömer (r.a.)
3.	6405	Ebû İshâk es-Seyfî, mürsel olarak
4.	9902	Ali (r.a.)
5.	856	Enes, Bureyde (r.a.)
6.	825	Ebû Hureyre (r.a.)
7.	9203	Ali (r.a.)
8.	1698	İyâz b. Hammâd (r.a.)
9.	6373	Ebû Hureyre (r.a.)
10.	9211	Habîb b. Harrâş (r.a.)
11.	135	İbn Mesud (r.a.)
12.	8270	İbn Mesud (r.a.)
13.	8912	İbn Ömer (r.a.)
14.	118	Ebû Hureyre (r.a.)
15.	263	Sa'sa'a b. Nâciye el-Muşâciî (r.a.)
16.	1433	Ebû Hureyre (r.a.)
17.	8299	Vâile (r.a.)
18.	4246	İbn Mesud (r.a.)
19.	7692	İbn Abbâs (r.a.)
20.	9161	İbn Ömer (r.a.)
21.	9151	Süheyl b. Sa'd (r.a.)
22.	9164	Numan b. Beşîr (r.a.)
23.	9266	İbn Ömer (r.a.)
24.	2350	İbn Ömer (r.a.)
25.	1924	Ebû Hureyre (r.a.)
26.	9147	Câbir (r.a.)
27.	3472	Enes (r.a.)
28.	3081	Ali (r.a.)
29.	3743	Ebû Râfi' (r.a.)
30.	1953	Aişe (r.ah.)
31.	955	Ukbe b. Âmir (r.a.)
32.	3366	Saîd b. Ebî Hilâl, mürsel olarak
33.	251	Ali b. Hüseyin mürsel olarak
34.	1109	Aişe (r.ah.)

35.	2901	Ebû Hureyre (r.a.)
36.	6235	Ebû Hureyre (r.a.)
37.	1111	Enes (r.a.)
38.	809	İbn Abbâs (r.a.)
39.	182	İbn Ömer (r.a.)
40.	1911	İbn Ömer (r.a.)
41.	3727	Enes (r.a.)
42.	4118	İbn Abbâs (r.a.)
43.	4335	İbn Abbâs (r.a.)
44.	186	İbn Ömer (r.a.)
45.	1889	Hüseyin b. Alî (r.a.)
46.	5776	Ebû Hureyre (r.a.)
47.	7779	Ebû Hureyre (r.a.)
48.	8873	Ebu'd-Derdâ (r.a.)
49.	3395	Enes (r.a.)
50.	3611	el-Yese' b. Muğîre, mürsel olarak
51.	4112	Enes (r.a.)
52.	7594	Enes (r.a.)
53.	812	Mikdâd (r.a.)
54.	1201	İbn Ömer (r.a.)
55.	1002	İbn Ömer (r.a.)
56.	7939	İbn Mesud (r.a.)
57.	8501	Talha (r.a.)
58.	163	Ebû Zerr (r.a.)
59.	7295	Ömer (r.a.)
60.	3624	Numan b. Beşîr (r.a.)
61.	8637	Ebû Saîd (r.a.)

Doç. Dr. Cemal AĞIRMAN

1960 yılında Çaykara/Trabzon'da doğdu. 1981 yılında Erzurum İmam-Hatip Lisesi'nden, 1985 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1988 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Bilim Dalında yüksek lisansını tamamladı. 1985-1995 yılları arasında Diyanet teşkilatının çeşitli kademelerinde görev yaptı. 1988-1991 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul Haseki Eğitim Merkezi İhtisas kursuna katıldı. 1995 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Bilim Dalında doktorasını tamamladı. 1996 yılında Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne Hadis Bilim Dalında Yardımcı Doçent olarak atandı. 2002 yılında doçent oldu. Halen aynı üniversitede öğretim üyesi olarak görevine devam etmektedir.

Eserleri: Kadının Yaratılışı, İstanbul 2001; Hz. Peygamber'in Sünnetinde İtaat, İstanbul 2004; Yeni Hadis Usûlü (Mahmud Tahhân, Teysîru Mustalahi'l-Hadis) Sivas 1999 (Tercüme).

Sivas Mebusu Mustafa Takî Efendi

Geleceğini geçmişi üzerine bina edemeyen toplumlar her zaman kaybetmeye mahkûmdurlar. Bu yargı, geçmişi olduğu gibi geleceğe aktarmak anlamına gelmez. Geleceği inşa ederken, hata yapmamak veya hata yapma oranını en aza indirmek için geçmişi iyi analiz edip onu geleceğe ışık tutan bir projektör olarak algılamak son derece önemlidir. Geçmiş âlimlerin birikim ve tecrübelerinden yararlanmanın önemi de buradadır. Onların hayat ve eserlerini tahlil etmek, aslında onları iyi anlamak, nerede doğru ve nerede yanlış yaptıklarını analiz edebilmek, dolayısıyla geleceğe güvenle yürüme imkân ve fırsatını yakalamak demektir.

Bugün yaşanan birçok sorunun dün de yaşandığını, dolayısıyla geçmişten ibret alınmadığını görmekteyiz. Yoksa tarih tekerrürden ibaret mi kabul edilmektedir?! Oysa tarihten ibret alınacak olsa, tarih tekerrür etmeyecektir. Tarihin tekerrürü büyük bir talihsizliktir. Geçmişten ibret almamak, geleceğe yönelik aynı tehlikelere karşı önlem almamak demektir.

Bu kitap size, bir nebze de olsa, geçmişten ibret alıp geleceğe güvenle adım atmanın yollarını gösterecektir.

